İATOKRASİ TIP VE KÜLTÜR

Dr. Tolga Ersoy

Sorun Yayınları

Dr. TOLGA ERSOY

□

İATOKRASİ
TIP VE KÜLTÜR

Sorun Yayınları
İatokrasi : F/1

Sorun Yayınları
□
Birinci Baskı : Kasım 1998

©Yayın Hakkı : Sorun Yayınları
Baskı : Kurtiş Matbaacılık
ISBN 975-431-085-8

Dr. TOLGA ERSOY

İATOKRASİ
TIP VE KÜLTÜR

Sorun Yayınları

Baş Musahip Sokak No : 3 /2 Cağaloğlu-İstanbul-34410
Tel. : (0 212) 511 08 29
Fax : (0 212) 519 05 60

Dr. Tolga Ersoy'un Yayınlanmış Eserleri:

1. SİNOP'UN HANI
   SİNOP HAPİSHANESİ'NİN TARİHİ
   VE EDEBİYATTAKİ YERİ/1997-Araştırma
2. TIP TARİHİ METAFOR/1996-Araştırma
3. KOMPLO VE PROVOKASYON TARİHİ/1998
   Araştırma/Anonim
4. YOL'A DURDU ÖYKÜLER/1997-Öykü
5. DÖNENCE AĞITLARI/1998-Öykü
6. TIP TARİHİ İÇİN MATERYALİST NOTLAR/1998-İnceleme
7. İATOKRASİ-TIP VE KÜLTÜR/1998-İnceleme

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

I. BÖLÜM 11
İatokrasiye Giriş/Tıp Kültür Antropoloji 11
Ek 1: İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu 38
Ek 2: Aşılar, Tekeller, Darbeler 42
Ek 3: Sağlık Adacıkları 46

II. BÖLÜM 49
Verem ve "Ezilenler" Üzerine Notlar 49
"Kannibalizm" Üzerine Notlar 58
Epilepsi ve Dostoyevski 66

III. BÖLÜM 79
Kontrasepsiyon ve Kültür 79
Tıp Dilinin Metaforu İçin Deneme 86

ÖNSÖZ
GİRİŞ

Tıp fakültesindeki "eğitim ve öğretim" yıllarında, teknolojik gelişmelerin itelemesiyle tıp biliminde görülen neredeyse yetişilmesi olanaksız gelişmelerin hatırlatıldığı bir soru ile sık sık karşılaşırdık:

"Tıp nereye gidiyor?"

12 Eylül faşizminin baskısıyla gittikçe küçülen öğrenci dünyasında bu ve benzeri sorulara cevap aramak erdemliliğin ve "meslek felsefesini" kavramanın olmazsa olmaz şartlarından biri sayılırdı. Tıp nereye gidiyordu? Elektron mikroskobuna bir bilim kurgudaymış gibi bakanlar şimdi nükleer tıpta günden güne bir öncekini demode eden gelişmeleri şaşkınlıkla izliyordu. Bu gelişmelere bakarak tedavisi olanaksız hastalığın kalmayacağı gibi bir ütopyanın peşine takılanlar yeni "keşfedilen" onlarca-yüzlercesini görmezlikten gelemiyordu. Soru doğru ne var ki yanıtı için yönlendirildiğimiz yol yanlıştı.

Bütün hastalıkların zamanla tedavisi bulunabilirdi ancak sağlık hakkı denen "şey"e sınıf ve onun erk aracı olanlar, örneğin devlet tarafından el koyulmuştu. Ardından kimilerimiz, özellikle de bu sınıf ya da bu sınıfın devleti ile "yakın" ilişki içinde olmayanlarımız "mecburi hizmet" adı altında ülkenin değişik köşelerine hekimlik yapmak üzere gönderildiğimizde bu soru ile tekrar yüzleşme fırsatı yakaladık:

"Tıp nereye gidiyor!?"

Görülmediği ya da tedavi ile yeryüzünden silindiği iddia edilen birçok hastalık "mecburi hizmet" amaçlı gittiğim köylerde binlerce insanı tehdit ediyordu. Bebek ölüm oranları binde dörtyüzler gibi katliam olarak adlandırılabilecek boyutlardaydı. Birçok "ortaçağ"

hastalığı "ortaçağ" koşullarında yaşanırken, ekmeğini topraktan ve küçük birkaç işletmede sigortasız işçilik yaparak kazanan bu insanlar en temel tedavi hizmetlerine ulaşmaktan ve onu "satın alabilmekten" yoksun, çoğu kez yolu senenin yarısında kapalı susuz ve ışıksız köylerinde hastalıklarını yazgı saymaktan başka hiçbir çareleri olmadan sessiz ve kahredici bir şekilde sitemsiz ve isyansız ölümü bekliyorlardı. Ve bahar gelip de yollar açıldığında devletleri onlara sağlık kampanyası adı altında hekimlerin bizzat düzenledikleri organizasyonlarla diş macunu ve fırça dağıtıyordu. Böylece yazın kolera ya da tifodan kışın kızamıktan ya da pnömoni -zatüre-den ölmezlerse dişlerinin sağlıklı kalma şansları olabilecekti!

Ve ülkenin ya da sefaletin gittikçe globalleştiği bazı bilim merkezlerinde tıp bir yerlere gidiyordu. Ve kapitalistleşen tıp, şarbonu ya da kist hidatiği kitaplardan çıkarırken sanayileşmesine koşut yeni ve az görülür -görülse de tanınmaz- bazı hastalıkları baş köşelerine yerleştiriyordu.

Bu popülist söylem zorunludur. Çünkü; örnek olsun halkın yüzde otuzu iki bin yılına girerken en temel sağlık hizmetlerine ulaşamadığı bir ülkede ya da nüfusunun altıda birinin ölümcül açlıkla mücadele ettiği bir dünyada tıp biliminin nereye gittiği, belki de daha önce tıp biliminin ne olduğu, kimin için olduğu bu yoldan geçilerek sorgulanmaya çalışılmalıdır.

*

Bu kısa çalışmada, bu soru tekrar sorularak "diğer" yanıtları için yeni kapılar açmaya, bir giriş yapmaya çalışılıyor. Ülkemiz için oldukça yeni olan "iatokrasi - iaorasi" gibi tıbbın otoriter yanının hakim olmasını tanımlayan kavramlar "batı" yazınından biraz daha değişik bir duruşla sorgulanmaya çalışılıyor. Bu haliyle bile bir tartışma başlatabilirse ya da tıbbın "bazı çevrelerini" rahatsız ederse amacına ulaşmış sayılacak.

"İatokrasiye Giriş" adını taşıyan birinci bölüm üç ek yazı ile birlikte bu soru muhtemel cevaplarıyla beraber sorgulanırken kültür ve antropoloji bilimlerinden yararlanılıyor. Bu şekliyle de, bu sene yayınlanan Türkiye Tıp Tarihi İçin Materyalist Notlar (Sorun Yy. 1998) adlı kitabımda kısaca değindiğim v birkaç yıl önce yayınlanmış "Tıp Tarih Metafor" (Öteki Yn. 1996) adlı kitabımda eksik

kalan yerlerden birisi de tamamlanmış oluyor. Birinci bölüm için belirtmeden geçemeyeceğim bir noktada Illıch'in çeşitli çalışmalarının bu metnin oluşumuna katkısı...

İkinci bölüm ise bir kısmı daha önce yayınlanmış ancak yeniden gözden geçirilen beş örnek olguya (verem, epilepsi, yamyamlık, tıp dili, nüfus planlaması) ait kısa deneme-araştırmalardan oluşuyor. Tıp antropoloji ve kültür ekseninde ve "erk" bağlamında ele alınan örneklerin birinci bölüm için tamamlayıcı olabileceğini düşünüyorum.

*

Tıbbın yeniden insan'a döneceği gelecek güzel günlerin umuduyla...

BİRİNCİ BÖLÜM
İATOKRASİYE GİRİŞ;
(TIP-KÜLTÜR-ANTROPOLOJİ)

1

Her sonbaharda tekelci devletin en önemli kurumlarından biri olan yazılı medyaya ya da televizyonlara dolar çek hesabı karşılığı çıkan tıp doktorları, gelmekte olan kış mevsiminde sıkça karşılaşacağımız grip hastalığından korunmak için aşı olunması gerektiğini söylerler. Bu her yıl tekrarlanan bir olaydır ve önümüzdeki yıllarda da çeşitlenerek yinelenme olasılığı yüksektir. Burada hemen hatırlamamız gereken bir nokta ilaç sektörünün, silah sektörünün hemen ardında yer aldığı ve ilaç tekellerinin insanlığa karşı önemli sömürü odaklarından birisini oluşturduğudur. Bunu, oldukça kuşkulu tıp eğitimini bir ilaç tekelinin reklam aracı haline getiren tıp doktoru bilir mi...? Bilinmez, ama onun aldığı eğitim sonucu mutlaka bilmesi gereken bir şey vardır. O da grip aşılarının o sene "popüler" olan birkaç suşa karşı etkili olabileceğidir. Tartışmalı değerler bu aşı örneğimizde, korunma oranının % 40-60 arasında olduğunu vermektedir. Bu örnek olayımızın konumuz açısından en dikkat çekici yönü tıbbın ideolojik bir (ya da birkaç) argüman haline dönüştürülmesiyle ilgilidir. Buradaki özneler, tıp ve tıp doktoru yalnızca birer pazarlama aracı haline indirgenmişlerdir. Benzer aracılarla ülkemiz trilyonlarca liralık aşı pazarına açılmıştır. Kuşkusuz "sağlık" insanın en temel ihtiyaçlarındandır, paranın önemi olmaz denilebilir. Ancak kâr önemlidir. Ve doktor söylediğine inanıyorsa o ayrı bir konu, inanmıyorsa bu konuda iyi niyetli olanlarımız doktorun, tıpkı ataları şamanlar ya da büyücüler gibi psikolojik ikna ve tedavi yöntemleri ile kişileri grip aşısı uygulayarak %100 hastalıktan koruyabileceğine inandığını düşünebilirler. Tekellerin işin bu kısmıyla ilgilendiğini

sanmıyorum. Ayrıca her darbeyi izleyen dönemde yeni bir aşı kampanyasının ya da uygulamasının gündeme getirilerek yeni bir tekelin pazara sokulmasını düşündürücü buluyorum.

Grip aşısı örneği için "hayır", ne var ki tedavide ikna 20.yüzyılda kısmen olduğu gibi ilkel toplumlarda neredeyse tümüyle etkili bir yöntem olarak ele alınmalıdır. Bu yüzyılın başlarında Yeni-Gine, Melanezya adalarındaki "ilkel toplulukları" inceleyen B. Malinowski, çağdaşımız sayabileceğimiz bu "ilkellerde" büyücü-şaman hekimlerin topluluk içindeki statülerini belirleyenin onların bireysel yetenekleri ile toplumsal yükümlülüklerin kaynaştırılması olduğunu göstermiştir. Sonuçta ilkel topluluk kendi kültür çevresinde bir gerçeklilik duygusuna ve aklına sahiptir ve bu sınırlar içinde büyünün, kazanın ve hastalığın olduğu gibi, hekimin de yükümlülüğü ya da ondan beklentiler topluluk mentalitesinde neredeyse yazılı-çizili belirlenmiştir.

"Boğulma, bir timsahın ya da köpekbalığının saldırısına uğrama gibi bu ve benzeri kazaların öğrenilmesine gelince, bunlar tümüyle kara büyüden bağışıktır; yerliler için bu her zaman açık bir sorundur. Bununla birlikte onlar için tümüyle belli olan bir şey varsa, o da her türlü kara büyünün yol açtığı tüm ciddi hastalıklar ve özellikle de ölümcül hastalıklardır. En çok geçerlikte olan, büyücülerin uyguladığı ve duaları ve ritleriyle birdenbire gelen ya da bulaşıcı hastalıkların dışında neredeyse tüm hastalıkları üretme yeteneğinde olan sıradan büyücülüktür."[1]

Basit ve bir o kadar anlaşılmaz olan "iatrik"* durumla karşı karşıyayız gibi görülebilir. Malinowski'nin gözlemlerinde bir salgını başlatan çoğu kez bir *tauba'u* görülmesidir. Çoğu kez bir sürüngen şeklinde -ve ancak görebilenlere- görülen *tauba'u* salgını başlatan bir mit protipi olarak tanımlanabilir. Böylece hastalık, bir kara büyü ya da onu önceleyen bir sanrı ya da illüzyonu takiben başlayabiliyor. Burada da etkin aracılığı kimi durumlarda topluluğun hekimliğini üstlenen büyücü hekim ve onun gazabı oluşturuyor! Ve;

"Demek ki hastalık ve ölümlerin tüm nedenlerine ilişkin inanç ve yine yerlilerin her gün kaydettiği somut doğaüstü küçük olayları kısmen ve açıkça dile getiren anlatılar organik bir bütünlülük oluşturuyor."[2]

* İatrik: tıpla ilgili

Burada anlatılan topluluğun belirli bir görevle yükümlediği kişinin -hekimin- hastalığın ortaya çıkışı konusundaki aracılığı ve belki de bu yükümlülüğün ona verilmesiyle topluluğun hastalıklara karşı bir otokontrolü de sağladığı düşünülebilir. Genellikle tedavi edici bir statünün hastalıkların ortaya çıkışındaki aracı rolü onun hiyerarşik durumunu pekiştirici bir unsur olabilir. Hattâ onun bu "görev alanının", tedavi edici hizmetlerinden önce geldiğini düşünmekle antropoloji dünyasında bir fikir jimnastiği de yapabiliriz! Hastalığın ortaya çıkışı ile onun tedavisi kimi zaman iki ayrı kutbun -ya da kişinin- görev alanında iken kimi zamanda her ikisi de tek kişinin müdahalesine açık hale getirilmiştir. Ancak, havanın günlük değişikliklerinden doğal felaketlere, avlanmadan ürün toplamaya yaşamlarının her alanını büyüye açan ilkel topluluğun, büyüyü dolayısıyla da büyücüyü tümüyle serbest bıraktığı da söylenemez. Büyü alanının sınırlanması kanımca büyücünün statüsünün yükseltilmesinde bir araç olmuştur. Konumuz örneğinde;

"Sağlık Melanezyalılar için doğal bir durumdur ve insan bedeni tam bir düzen içinde kalır, bu düzen istemli biçimde bozulmamışsa eğer. Buna rağmen Melanezyalılar sağlığı bozan hattâ bedeni mahveden doğal şeylerin varolduğunu çok iyi bilirler. Bilirler ki, zehirler, yaralar, yanıklar ve çarpmalar sakatlık ya da ölümün doğal nedenleridir. Bu da şu veya bu kişinin özel kanısı değildir, tam tersine, aktarılan bilgiyle, hattâ inançla kesinleşmiştir."[3]

2

Yukarda açıkladığımız durum topluluk için ilgili alanda bir "hukuk"un varlığını gösterir. Edimlerin kimi durumlarla sınırlanmasını getiren bu hukuksal yapılanma büyücüye-hekime net görev alanı sağladığından onun topluluk üzerindeki etkisini de pekiştirmiştir. Bu aslında oldukça ileri bir model olarak görülmelidir. Tıp tarihçisi Victor Robinson'un ilk hekimi nasıl tanımladığını hatırlayalım:

"İlk insanın, duyduğu bir ilk acıya tepki olarak, vahşi ormanlarda yankılanan çığlığı, aynı zamanda bir hekime yollanan ilk çağrıyı da oluşturur."[4]

Bir ilk hekimin bu çağrıya nasıl yanıt verdiğini bilemeyiz, ama

korkmayıp onun bu çağrısını yanıtlayan kişinin, onu diğerlerinden farklı bir konuma yükseltmesi de kaçınılmazdır. Dolayısıyla, ilk insan için somutlanması oldukça güç "acı"ya bir başkasının yardıma gelmesi ikinci kişiye doğrudan tedavi edici bir güç yüklenmesine de yol açmış olabilir. Bu nedenle -sanıldığının aksine- ilk mesleğin hekimlik olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. (Burada, teknoloji bağımlı bir tanımlama olan doktorluk ya da tıp doktorluğu tanımlaması yerine hekim kelimesinin kullanılmasını daha doğru bulduğumu da belirtmeliyim.) İlk hekim diğerinin acısına ne kadar yardımcı olabilmiştir, bilinmez, ama ona diğerlerinden farklılık kazandırdığı da bir gerçek. Ancak "ilk hekimin" bu durumunun ne kadar farkında olduğu da ayrı bir tartışma konusu olabilir, ama bu kendinin "farkı"na varma sürecinin de fazla uzun olmadığını, daha doğrusu olamayacağını iddia edebiliriz. İnsanların ihtiyaçlarına ve sorularına yaşanan an'ın koşulları içinde verilen cevabın yine o an'lık duruma göre tutarlılığı ve yeterliliği ilk hekimlerin Şamanlaşma sürecini kısa sürede başlatmış olmalıdır. Bu yanıt kuşkusuz sadece acıya yönelik değildir. Acı gibi somutlaşması eski çağlarda zor olan, rüya, hastalık ve ölüm gibi durumlarda Şamanların "ilgi alanı"na girmiştir. İnsan'ın yaşama dair bilinmezlikleri araştırma güdüsü kuşkusuz yanıt yelpazesinin genişlemesine yol açmış, bu da kendiliğinden bir takım gizil güçlerle donanmış Şamanların aynı zamanda "şef" olma sürecini de başlatmıştır. (Verilen cevaplar, "bilgi"nin bir erk aracı haline dönüşmesine aracılık eder.) Şamanların şefleşmesi sınıflı toplumların ortaya çıkışına denk düşer. Tüm Şamanların aynı zamanda hekim olduğunu söylemek mesleğimiz açısından fazla abartılı bir övgü kurgusu olarak düşünülmemelidir.

İlkel topluluklar için soyut bir kavram olan "sağlık sorunları"nın çözümü için bulunan yol topluluk-kabile içindeki hiyerarşinin oluşumuna da doğrudan bir müdahaleyi içeriyordu. ihtiyaçların karşılanması zorunluluğundan doğan bu içsel müdahale, benzer diğerleriyle birlikte erkin oluşumunda aracı rol oynuyordu. Tabii ki mülkiyet gelişimini ve "sınıf"ın kopuşunu salt bu ve benzeri müdahalelere bağlamak kaba bir determinizm olarak görülebilir ne var ki şaman-kabile reisliği olgusunun artı değer paylaşımına getirdiği sınıfa sıçramalı yenilikteki aracı rol küçümsenmemelidir. Bu diğer taraftan kaba anlamıyla tıbbın, erk

oluşundaki ve onun devam ettirilmesindeki aracı rolünü de gösterir.

Tarihsel ilerleyişi devam ettirmeden "şaman"ın bir birey olarak kimliğini de kısaca irdelemek gerekiyor. Eliade *"Şamanlar, büyücüler bütün medizinmenler gerçekten epileptik ve isterik durumlara düşmüş kimseler olsunlar ya da olmasınlar; biz bunlara hiçbir zaman basit birer hasta gözüyle bakamayız; çünkü bu psikopatolojik yaşantının içinde teorik bir içerik saklıdır,"*[5] derken, çağın hekimlerini diğerlerinden farklı kılan ve bu farklı olma durumunu ya da onların ancak modern tıpla tanımlanabilecek olan hastalıklarının onları nasıl erk sahibi yaptıklarını da özetliyor. Bir diğer antropolog Campbell ise, şamanın hastalığının eğitilebilir ve yönlendirilebilir olduğunu iddia ederek ekliyor: *"Şamanlık bunalımının ortaya çıkışı ve gerçekleşmesi kültürel biçimlere bağlıdır ve yerel tarihleri vardır."*[6] Frazer ise, şaman özelliğinin politik bir güce dönüşmesini örnekliyor: *"1814'te Chukch'ların ren geyikleri arasında bir salgın hastalık ortaya çıkınca, şamanlar sevgili başkanları Koch'un kızgın tanrılara kurban verilmesi gerektiğini açıkladılar, bunun üzerine başkanın oğlu bir kamayla babasını öldürdü."*[7] Ancak Şamanlara yönelik tüm inceleme-araştırma ve yorumların sonucunda konumuz bağlamında ulaşılabilecek noktayı Levi-Strauss özetliyor: *"Ne olursa olsun, şamanın yapıcı bilgi ve deneysel yöntemlerden de yoksun olmadığını unutmamak gerekir ki, bu da başarısını bir ölçüde açıklar."*[8] Tabii ki farklılığı oluşturan en önemli unsurlardan birisini "bilgi ve deneysel yöntem" araçlarına sahip oluşturmakta zorunlu hale geliyor. Ve bilgiye sahip olmak, bireysel düzeyden en donanımlı örgütlenmelere kadar erkin olmazsa olmaz koşullarından biri olarak fetişe edilen ve bu nedenle titizlikle korunan-gizlenen birer unsur olarak varlığını günümüze dek sürdürmüştür. (Bugün iletişim aracı olarak kitlelere sunulan İnternet'in asıl amacı da bilginin tekeller tarafından doğrudan kontrolünün sağlanmasıdır.)

İlk acı'dan, hekimliğin politik bir güce ya da topluluğun ideolojik bir baskı aracına dönüştüğü toplumsal konuma böylece gelmiş oluyoruz.

Sınıflı toplumların gelişme süreciyle birlikte ilk zamanlarda "sağlık" olgusu egemenlerin hizmetinde bir kültürel unsurken daha sonraları yalnızca onların ihtiyaçlarına göre, gelişme dinamiklerinin

belirlendiği bir "bilim" haline dönüşmüş ve egemenlerin baskı aracı olma özelliğini de kazanmıştır. Sağlık, ilkel topluluklardan sınıflı toplumlara evrilmede önemli unsurlardan biri olmuş ve daha sonra sınıflı toplumlarda bir üstyapı kurumuna dönüşmüştür. Bu dönüşüm, sağlık "hizmetlerinin" sunumunda da farklılaşmaya yol açmıştır. İlk uygarlıklarda hekimler toplumsal piramitte -ziggurat- yönetenlerin-rahiplerin altında olmakla birlikte üst katmanlarda yer alıyordu ve artık rahiplerden farklılaşmış hekimlerin hizmetinden yalnızca bu piramidin kapsamı içinde yer alanlar; yönetenler-rahipler-askerler ve (belki) onlar için artı değer üreten farklılaşma aşamasındaki zanaatçılar yararlanabiliyordu. Her zaman "halk" adı verilen tabaka ise bu alandaki ihtiyaçlarını sihirsel düşüncenin mistik gücünden almaya çalışıyordu. Çoğu kez, erki ele geçiren Şamanların-hekimlerin reddettiği ve gün geçtikçe "otacı"lara dönüşen şamanlar onlara bu düzeyde "maddi destek" sağlıyordu. Günümüze dek izlerini koruyan otacıların ve geleneksel tedavi unsurlarının egemen olunca her zaman şiddetle reddedilmiş olması rastlantı değildir ve kuşkusuz birincilerle ikinciler arasında bireysel olarak fazla bir fark yoktur. Farklılaşan yalnızca katmanların hizmetten yararlanışındaki niteliklerdir ve bu durum kuşkusuz her dönemde süreklilik gösterme özelliğini de sahiptir:

"Üniversite eğitimi görmüş doktor ile kanun dışı çalışan sağaltıcı arasındaki o eski rekabet, birkaç örneğin ortaya koyabileceği gibi, bilim devrimi çağında daha entelektüel bir içeriğe sahip olmuştur. 1603'te bir İtalyan doktor, Scipione Mercurio, tıp alanında "halkın yaptığı saçmalıklar" üzerine kendisi gibi gerçek doktorlara hamilik yapan eğitimli insanlarla, şarlatanların, mucize ilaç satıcılarının ve halk arasında büyücü olarak bilinen kişilerin tavsiyelerini almak için meydanlara koşan (koşmanın kendisi de statü yıkıcıydı) "sıradan insanlar" (persona vulgari) arasında kesin bir ayırım yapan kitap yayınlamıştı. 1619'da ise bir Fransız doktor, Sieur de Courval, şarlatanlara benzer saldırılarda bulunmuş ve bu mesleğin bir üyesi olan Tabarin'i cevap vermeğe zorlamıştır. Bu tartışmaya bir başka katkı da "kabul görmüş genel inançların incelendiğinde kaba ve yaygın hatalardan" ibaret olduğunu ortaya koyan Sir Thomas Browne'nin Pseudodoxia Epidemica adlı kitabıdır. Sir Thomas

bir doktordu ve ona "halkın yanlış eğilimlerini" keşfetme fırsatı veren, kendi doktorluk tecrübesinden başka bir şey değildi; halkın "gelişmemiş anlama yeteneği" onları her şeye inanmaya hazır bir hale getirmişti."[9]

Eski çağlardan günümüze uzanan süreçte ara bir zaman kesitini gösterdik. (Günümüzdeki zaman zaman şiddetlenen alternatif tıp-bilimsel tıp tartışmalarına daha sonra kısaca değinmeyi umuyorum.) Artık "halk", tıbbın, belirli bir seremoniye bağlı, düzene uygun olarak koşullandırılmış alıcısı haline getirilmiştir.

Tarihin başladığı yerden Sümer'den tarihsel sürece devam edelim. Kral, şef ya da rahip ve hekim gibi ortaya çıkan "mesleksel farklılaşma", konumuz bağlamında hekimliğin ilk uzmanlaşması olarak da kabul edilebilir. Sümerolog Kramer'in sunduğu ilk sağlık metnine getirdiği yorum da kanımca bunu göstermektedir:

"Bizim kil parçamızın, bugün bilinen en eski tıp metni "sayfası" olan tabletin mistik ve usdışı ögelerden tamamen yoksun olmasından daha ilginç bir şey olamaz."[10]

Evet. Artık uzmanlaşmaya başlayan Sümer'li hekim büyücülüğün ya da cin çıkarmanın vb. yaygın olduğu bir ortamda reçetesini bitkisel, hayvansal ve mineral maddelerden yararlanarak hazırlamaktadır. Kuşkusuz diğerlerini de çok iyi bilerek!

"İş uzundur ve cin çıkarma kimi zaman etkilidir, çünkü kutsal olmayan, ne dinsel ezgiler düzen, ne büyücü, ne peygamber, ne kâhin olan bir rahip, asü gönüllü olarak müdahale eder. Günümüzde eczacı, cum, doktor diye adlandırılan budur; ve sanatının önemli bir bölümü batıl inanç pratiklerinden oluşsa da, sonradan bulunan metinler, Mezopotamya doktorlarının bazı bitki ve minerallerin bilgisine sahip olduklarını gösterir. İyi bir kusturucu, bir ateş düşürücü, bir mikrop öldürücü ya da kan boğmasını giderici bir damla bedenleri işgal eden "cin" i doğru yola getirebilir elbette ve din, kuşkusuz galip gelir."[11]

Ziggurat temsili modelindeki toplumsal sınıflaşma sonucu, artı değer üreten zanaatçılar ve değer gasbeden askerlerin yanında, "sıradan halk"a, tebaaya hızla kölelik unsurunun eklenmesi sağlık olgusuna yeni müdahaleleri getirdi. Hipokrat'ın -diğer hekimlerle birlikte- tıp bilimine katkıları ve "ant" dayatması "sağlığın herkese"li-

ğini sağlayacak bir dönüşümü içermemektedir. Öncelikle birer savaş ganimeti olan köleleri ardından "soylu olmayanları" dışlayan "insan" tanımlarıyla, ilkel hümanist yaklaşımlar, toplumsal katmanların çok dar olan sınırları içine hapsediliyordu. Ancak bu dönemde hekimlerin emeklerinin karşılığı da doğrudan sistemle özdeşleşir bir şekilde belirlenmeye başlamıştı:

"Roma hukuku, doktorları yalnızca cehalet ve kayıtsızlıktan dolayı değil, acemice iş yapmaktan ötürüde yasal olarak sorumlu tutuyordu. Bir köleye operasyon yapan ama nekahat dönemini iyi takip etmeyen doktor, kölenin fiyatını ve kölenin uzayan hastalığı nedeniyle efendisinin kaybını ödemek zorundaydı." [12]

Sağlık bir kez daha ve insanlık tarihinin uzunca bölümünde olacağı-olduğu gibi erk için var olan ve erkin egemenlik aracı olan bir olgu olma durumunu sağlamlaştırırken kuşkusuz onun öznesi hekimlerde bu sürecin birer aracı haline getiriliyordu. Dolayısıyla izlemeye çalıştığımız tıp tarihi ya da tıbbın erk tarihi egemenlerin tarihine koşut olarak gelişme durumundaydı.

Şaman ve rahiplerden başlayan tıp-erk ilişkisi, hiyerarşik toplum yapılanmasının göstergelerinden sayabileceğimiz kitaplı dinlerin gelişiminde de önemli aracı rol üstlenmişlerdir. İbrahim'den İsa ve Muhammed'e tüm Ortadoğu dinlerinde hastalıkların tedavisinde gösterilen mucizelerin yanında "peygamber"lerin hastalıkları da dinlerin egemenlik kurmasında, kitleyi etkileme becerileriyle önemli yer tutarlar. İsa ve Muhammed tıpkı ilkel toplulukların şamanı gibi sara'ya (epilepsi) benzer bir kendinden geçme davranışı gösterirken, diğer taraftan, örneğin İsa'nın mucizeleri arasında birçok hastayı iyileştirme, sara'lıları tedavi etme hatta ölüleri diriltme oldukça fazla yer tutar.

Ancak, ilkel topluluklardan başlayan hastalıkların cinler ya da diğer doğaüstü olumsuz güçlerle bağdaştırma, ilişkilendirme eğilimi burada daha somutlaşır, artık hastalık doğrudan şeytanla bağdaştırılır dolayısıyla iğrenç, tiksindirici bir hal almıştır.

"Dahası ilk kez, Şeytan hastalıkla özdeşleştirilmiştir. İnciller Şeytanı "ahlaksız ruh" olarak kabul ederler ve "o şehirlerden birindeki" cüzamlı adam İsa'nın kendisini iyileştirmesini ister." Cüzamlıları, felçlileri, sara'lıları, eklem hastalarını tedavi ederken doğrudan bu hastalıkların nedenine yani "şeytana"a karşı da mücadele etmekte-

dir:*"Hastalık buna neden olan cinin görüntüsüdür; dilsiz bir cinin ele geçirdiği dilsiz insanın hikayesi gibi. Bu da bir başlangıçtır. XX. yüzyılın başlangıcına dek sürecek olan hastalık ile iğrençliğin özdeşleştirilmesidir."*[13] Hastalığın şeytanla özdeşleştirilmesi, sağaltıcılara şeytanı yenme (!) fırsatını da veriyor, bu da statünün yükselmesini sağlıyordu.

Diğer taraftan, sağlığa yönelik eylemlerle kazanılan statü maddi kazancı da beraberinde getirecektir. İsa bu mucizelere karşılık olarak iyileştirdiklerinden yardım görecektir:

"On ikiler ve kötü ruhlardan ve hastalıklardan kurtulmuş olan bazı kadınlar, kendisinden yedi cin çıkmış olan Mecdelli denen Meryem, Hirodesin kahyası Huzanın karısı Yoanna, Suzanna, ve başka birçok kadınlar onunla beraberdi; bunlar malları ile onlara yardım ediyorlardı."[14]

Ortaçağdan bu yana süren kilisenin zenginliği-fakirliği tartışmalarında özellikle İncillerin bu ve benzeri bölümleri zenginlikten yana olanlar tarafından sıkça öne sürülmüş ve böylece kiliselerin mal birikimine İsa'nın hekimliği önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu sorunun feodallerle kilise arasındaki önemli çatışma ya da uzlaşma konularından birisi olduğunu da hatırlatalım.

Kısa bir incelemede dahi görüleceği gibi özellikle Ortaçağ sonlarına dek tıp tümüyle egemenlerin yararlandığı bir olgu olarak görülür. Burada yararlanmak kelimesinin kapsamı farkedebileceği gibi oldukça geniştir. Ortaçağa gelindiğinde tıp adamları-hekimler tümüyle üst sınıfların hizmetindedir. Kuşkusuz sıradan halk ya da kölelerin de sağlık sorunları oluyordu. Ancak bu sorunların çözümünde artık aristokratların saraylarında ya da derebeylerin şatolarında mesken tutmuş, çoğu kez "onlardan" aldıkları ücretle yalnızca "onlara" hizmet veren hekimlerin yeri hemen hemen hiç yoktur. Hekimlerin bir görevi de efendilerini yoksul halktan gelebilecek hastalıklara karşı korumaktır. "Diğerleri" ise sağlık sorunlarının çaresini, otacı geleneğinin birer uzantısı olan "halk hekimleri" nin yardımı ile giderme yolunu aramaktadırlar. Bu uzun yıllar devam edecek olan "cadılık" suçlamasının da başlamasına neden olacaktır.

Ortaçağlara dek tıp tarihine ait izlerin egemen sınıfların bıraktıklarında görülmesi bu nedenle rastlantı değildir. Yalnızca özneler değişmiştir; kölelerin yerini serfler, asillerin yerini senyörler almıştır.

Feodalleri koruyan tıp ise daha onların ömrünü uzatacak kadar gelişmemiştir ve kuşkusuz bu da bir beklenti sorunudur. "Halk"a yönelik bilgilere ise ulaşmak oldukça zor ancak imparatorların ve feodallerin sağlık durumuna ait bilgiler araştırmacıları diğer bilgilerin ışığında kurgu yapma yoluna götürür:

"Salgınlar, kendileriyle mücadele konusunda, yeterli donanıma sahip olmayan bu toplumun adeta üstüne çöküyorlardı. Fakirlerin arasında salgınların yanında, açlık da benzer bir görev üstlenmişti. Gündelik zorlukların üstüne binen bu felaketler, hayata her şeyin geçici olduğu açısından bakılmasına yol açıyorlardı. Bu da özellikle birinci dönemde olmak üzere, feodal çağ zihniyetinin son derece karakteristik duygusal dengesizliğinin temel nedenlerinden birini oluşturmaktaydı. Sağlığı koruma konusundaki, olanak ve bilginin de son derece düşük düzeyde olması da mutlaka bu sinirliliğe katkıda bulunuyordu... o zamanki hayatın çok daha kötü koşullu başka sonuçları unutulmamalıdır. Örneğin fakirlerin kötü, zenginlerin aşırı beslenmeleri gibi..." [15]

Tıbbın da giderek kendine ait yeni hakimiyet alanları bulduğu ve bunun örneklerinden biri olan otacıların cadı olarak damgalanıp yakıldığı Ortaçağ sonlarına doğru ise, tümüyle feodallerin ve kilisenin desteğinde ve himayesinde gelişen tıp bilimi ve onun öznesi hekimler, destekçileri ve koruyucularına hizmette kusur etmemeye özen gösteriyorlardı. Kuşkusuz gökteki ve cepteki tanrıları ne derse o oluyordu! Saray ve şatolar çevresinde ve din kurumundan bağımsız olmayarak örgütlenen tıp, doğal olarak bilimsel düşünceye doğru evrilirken, bir taraftan neredeyse tümüyle "egemen sınıflara" ait iken, diğer taraftan dinsel dogmalarla bağdaşık olarak bir baskı aracına da dönüşüyordu. Çünkü yalnızca tanrı insanlara kurtuluş yolunu gösterebilir ya da onlara yaşamları süresince -olabildiğince- sağlıklı olma şansını verebilirdi!

Az önce değindiğimiz "cadılık" olgusu tıbbın ideolojik birer argüman haline gelişinde önemli bir köşe taşını oluşturur. Belirttiğimiz gibi sorun bir tür egemen olma mücadelesinden başka bir şey değildir. Taraflardan birini "egemen sınıf" oluştururken doğal olarak karşılarında diğerleri yer alır:

"Krallar prensler ve dünyanın üst yöneticileri tarafından destek-

lenen Ortaçağ Kilisesi, tıp eğitimi ve pratiğini de kontrol altına almıştı. Bu bağlamda öne çıkan bir örnek, Engizisyonun profesyonel doktor statüsünü yaratması, profesyonel olmayanların uğraşlarını sürdürmelerini reddetmesi ve onların yoksul halka yardımcı olmalarına sınırlamalar getirmesidir."[16]

Böyle bir desteği arkasına alan egemen tıpçıların "cadı avında" en ön saflarda yer alması da kaçınılmaz olmaktadır. Özellikle, -sağlık kapsamında- "iyilik yapan, olumlu eylemleriyle tanınan" büyücülerin daha tehlikeli olarak tanımlanmasında etkili oldukları düşünülebilir. Öyle ki günümüze dek gelen birçok preparatın, ilk kez cadılıkla suçlanan kişilerce kullanılması ve doğal olarak hastaların bundan yararlanıyor olması bu etkiyi güçlendirmiştir. Doğum sancılarında ergot alkaloidinin kullanan cadılar, Havva'ya verilen kutsal cezanın kadınlar tarafından çekilmesini engellenmekle suçlanmışlardır. Digitalin de -yüksükotu- cadılar tarafından kullanıldığı bilinmektedir.[17] 15. Yüzyılda cadı peşindeki bir hekim olan Andres Laguna cadılarca sık kullanıldığı söylenen (!) ve atropin içeren bir yağın etkisini kendi hastaları üzerinde gözlemlemiştir.[18] Egemenlik kurma böylece, cadı adı verilen mutatabiplerin deneyim ve bilgilerinden yararlanarak pekiştirilirken onların yok edilmesiyle de bilimsel bilgiye yönelik tek sahip olma yönünde adım da atılmıştır.

"Kilise, devlet ve doktorluk ilişkilerinin yarattığı ortaklık, büyücü davaları ile zirve noktasına ulaşmıştı. Bunun sonucunda doktor yasal bir tıp ehliyeti tekeline kavuştu ve bütün uğraşlarını bir yapay "bilimsellik" nitelemesi ardına saklamanın yolunu buldu. Öyle ki kovuşturulan kadınların büyücü olup olmadıkları ya da onların büyüleri ile bir zarar oluşup oluşmadığı soruları da onların taktirlerine bırakılır olmuştu. Bu konuda Malleus'ta şöyle söyleniyor:

"Ve bir hastalığın büyülenme yoluyla mı yoksa fiziksel bir etki ile mi ortaya çıktığını ayırabilmek için her şeyden önce bir doktorun tanısına başvurmak gerekir"

"Büyücü avları süresince kilise de, doktorların profesyonel tababetini açıkça legal olarak tanımlamışken, profesyonel olmayan tababeti büyücülük uğraşları içinde sınıflamıştı. Sonuçta büyücü safsatası doktora, günlük uygulamalarında kendi dışındakilere çamur atmak için çok hoş bir fırsat yaratmış oldu: Onun iyileştireme-

diği her şey belli ki büyücünün ürünüydü." [19]

Böylece "eğitim" olgusu ön plana çıktı. Nerede ve nasıl eğitim. Tabii ki sorunun yanıtı yüksek sınıfların ve kilisenin himayesinde ve onların çıkarlarını korumaya yönelik şeklinde olacaktır. Bugün tıp eğitimi veren okullarda varolan hiyerarşik yapılanmanın -ve ayrıca "değerli" hocalarımızın özellikle törenlerde giydikleri cübbelerin- köklerini de bu çağlarda aramak gerekir. (Burada bir konuyu da tartışmaya açmak gerekiyor; fakülte-faculty, yetenek-hassa vs. anlamlara gelen bir köke sahip. Dolayısıyla Resmin, müziğin güzel sanatların fakültesi olur. Tıp ise okuldur!)

Tıp eğitiminin erke koşulsuz bağlanması günlük hayatta hemen egemenler lehine sonuçlar vermeye başlamıştır. Ancak bu eğitim "zorunluluk gereği" bilime değil, egemen ideolojinin söylemine ya da düzenin korunmasına yöneliktir. Bunun yine Ortaçağdan en güzel örneğini Kara Ölüm -Veba- dönemi verir. Hastalığın nedenini, gezegenlerin Kova burcunda bir doğrultuya gelmesine bağlayan "eğitimli" tıp adamlarının "bilimsel" gözlemlerine dayalı önerileriyle, soylular, kır evlerine-şatolarına kaçarak kıtada 30-40 milyon kişinin ölümüne yol açan salgından kurtulabilmişlerdir.[20] Bu büyük kıyımdan etkilenmeyen ise doğum sancıları içindeki ticaret burjuvazisi olmuştur ki, açgözlülüğü ölümleri pahasına gelenekselleştirmede bir sakınca görmemişlerdir!

"Kent ve köylerde en çok sözü geçenler tüccarlar olduğunda ve insanlarla malların hareketine konulacak her yasağın ilk sonucu ticaretin ya azalması ya da tümüyle yok olması olduğunda, bunun böyle olacağı kesindi. Bir salgın tehdidi karşısında vebayla ilgili önlemlere ilişkin kararları çoğu kez ellerinde tutan iş adamları, servetlerini mi yoksa yaşamlarını mı tehlikeye atmaları gerektiği gibi ızdıraplı bir kararla karşı karşıyaydılar. Aç gözlülük, aç gözlülüktür; yaşamı mülke yeğleme konusunda akıllar başa gelinceye değin pek çok salgın geçmiş olması olasıdır." [21]

Bir salgınla ilgili olarak alınması gereken bilimsel kararlara müdahale edecek kadar güçlenen bu yeni sınıf egemenliğinin bir aracı olarak tıbbı doğrudan kullanmakta bundan sonra hiçbir sakınca görmeyecekti. Yeni sınıflar yeni hastalıklar, yeni sağlık sorunları demektir. Fakat ticaret adına kendi yaşamını tehlikeye atacak kadar

gözü kara burjuva izleyen yıllarda yaşamı ve mülkü bir arada tercih etmeye başladığında artık sağlığın da alınıp satılabilir bir meta olabileceğini öğrenmişti. Bunun için önce sağlıkla ilgili yeni tanımlamalara gitmesi zorunluydu. Hasta ve hastalığa ait kavramlar bu süreçte değişime uğradı. Birçok hastalığın "bilimdeki tüm ilerlemelere" rağmen tanrısal bir ceza olarak görülmesi yapısal değişikliğe uğrasa da egemenler tarafından istenilir bir yaklaşım olarak kaldı. Diğer taraftan hastalıkları kontrol için karantina, hastaları kontrol içinse hastane kavramları ve bu kavramlara yönelik yapılanmalara yine bu dönemde hız verildi. Burada Foucault'nun bir araştırmasını hatırlamak gerekiyor; Delilikle suçluluğun taşıdığı kültürel paralelliğe, hapishanelerle hastanelerin -özellikle de "tımarhanelerin- nasıl koşut geliştiğini hatırlamak söylediklerimizin netleşmesi açısından önemli.[22] Sonuç olarak, insana, insanlara ve onların kazanımları olan kültür'e ait tüm kavramlar ve yaptırımlar kısa bir sürede kapitalizmin birer malı haline dönüştürüldü. Ve çok uzun süreler direnç göstermiş bir çok kavram ve kültürel unsur da bu dönüşüm önünde çoğu kez çaresiz kaldı. Foucault'dan yola çıkarak "deliliğe" ait kısa bir imâda bulunalım:

"Kozmik düzene karşı çıkan ve etkisiz hale getirilmeleri büyücülerin önemli görevi olan "kötü irade"nin ifadesi olan kötü ruhlar "ikincil şeytanlar" olarak değil, ölünün geçmiş hatalarının, kıskançlıklarının, hoşnutsuzluklarının belirmesi ya da ihlâl edilmiş tabuların izleri olarak kabul edilmelidir. Afrikalının hedefi yolundan sapan düzen alanını geri getirmektir, onu dışlamak değil." Batı tarafından dışlanan ve neredeyse 19. yüzyıla dek hapishane benzeri yerlere kapatılarak tedavi edilmeye çalışılan delilik Afrika'da bu görüş altında tedavi edilmekteydi. Ve *"Afrikalı her hastalığın bilmediği bir iyiliği getirdiğini kabul ediyordu."*[23]

3

"Ve Kara Veba'dan sonraki 500 yıl boyunca İngiliz işçi sınıflarının yoksulluğu ve acıları aslında değişikliğe uğramadan devam ederken"(24) kapitalizm doğuş yıllarında karşılaştığı kara ölüme, Malthus'un satırlarında yeniden yer verirken neredeyse ona şükranlarını sunuyordu. Kapitalizm, yüzyıllar boyu süren ve milyonlarca

insanın ölümüne yol açan başta veba ve çiçek olmak üzere tüm hastalıkları, savaşları, katliam ve yıkımları kendi varlığının olmazsa olmaz bir koşulu olarak görmeye başladı. Yeryüzü nimetlerinin sınırlı olduğu görüşünden hareket edenler kuşkusuz artı değerin yeniden üretiminin koşulunun ise sınırsız sömürü olduğunun bilincindeydiler. Ve böylesine bir sömürü için artı değer üretmekten yoksun olanların herhangi bir yolla aradan çekilmesinin bir sakıncası yoktu!

Doğum kontrolüne evrilecek "nüfus kontrolü" düşüncesinin kapitalizmle birlikte ortaya çıkmasında ve bu süreçte tıbbi argümanların kullanılmasında şaşılacak bir şey yoktur. Nüfus artışının üretim artışından oransal fazla olduğu görüşüyle yola çıkan Malthus, bu artışın frenlenmesi gerektiğini, bununda ya doğumların azaltılmasıyla ya da ölümlerin çoğalmasıyla olabileceğini söyler. Malthus'a göre doğumların azalması nüfusu önleyici fren iken ölümlerin çoğalması olumlu frendir. ("Olumlu fren" tanımlaması Malthus'a aittir) Bu frenlerle üretim artışının ancak özel mülkiyetle olabileceği gibi bir görüşe ulaşan yazar olumlu frenleri şöyle sıralar:

"Nüfus üzerindeki olumlu kısıtlamalar, insan yaşamının süresini zamanından önce herhangi bir şekilde kısaltma eğilimi gösteren sağlığa aykırı tüm uğraşlar, ağır işten ve mevsimden etkilenmek, yoksulluktan kaynaklanan kötü ve yetersiz yiyecek ve giyecekler, çocukların kötü beslenmesi, genel hastalık ve salgınlar dizisinin tümü, savaşlar, çocuk ölümleri, veba, kıtlık gibi tüm nedenleri içerir." [25]

Bu satırlar aynı zamanda kapitalizmin kısaltılmış ancak yeterli de olabileceğini de düşündüğüm şekilde, tarihini özetler. Serflerin yerini emekçi sınıflar alırken sağlık sorunlarında sanayileşme ile birlikte nicel ve nitel bir sıçrama yaşanır. Böylece bugün mücadelede zorlanılan birçok hastalık gündemde yerini alırken tıbbi teknolojinin uygulanmasına bağlı olarak iatrojenik denilen hastalık-hastalıklardan doğrudan ya da dolaylı olarak tıp gündemine yerleşecektir. Diğer taraftan egemenlerin -burjuvanın-, diğerlerinin sağlık sorunlarına bakışta, önceki dönemlerdekine göre bir farklılık olmayacaktır. Ve bunun yanında belki de en önemlisi, artık sağlığın, burjuvanın emekçiye sattığı bir hizmet konumuna indirgenmesi ve "tıp bilimínin de" bu durumu realize edecek düzenlemeler içine girmesidir. Günümüzde iyice belirginleşen bu durum 19.yüzyılda da net bir şekilde farkedilebilmektedir:

Ve *"...emekçi halk şimdi kendi zararı, ilaç firmasının büyük kârı için uydurma ilaçları kullanır... ve bu korkutucu hastalık bu mesleği yaygın bir şekilde izliyor; tabii burjuvazinin parasal kazancının daha daha büyümesini de!"*[26] Böylece sanayileşmenin ortaya çıkardığı hastalıklar döngünün devam etmesinde aracı rol oynayabiliyorlar. Burjuva ise toplum sağlığı ile ancak "o" kendi sağlığını tehdit ettiği zaman ilgilenmekle yetiniyor. Bu ilginin adına günümüz kapitalist toplumlarında sosyal harcamalar deniyor ve kuşkusuz artı değer sömürüsünden aktarılan sermaye ile kotarılıyor. Bu bir şekilde, burjuvanın bireysel sağlığının da doğrudan ve en kaba bir şekilde emekçi tarafından finanse edilmesi anlamını da taşımaktadır. Kapitalizmin bilgi ve deneyimleriyle ulaştığı bugünkü nokta; varlığını sürdürebilmesi için emekçiler için -ancak- asgari sağlık koşullarının sağlanması gerektiğidir. Emekçiler-toplum ancak üretecek ve tüketecek kadar sağlıklı olmalıdır! Sağlıklı bir üretici sınıfın varlığı kapitalizmin gelişmesini de olumlu bir şekilde etkiler ve tıp işte kapitalizmin döngüsüne burada girer. Ne var ki bilimsel bir müdahale olarak değil ideolojik bir argüman olarak. Çünkü halk için sağlık belirli sınırlar içinde ulaşılabilen, bu sınırlar içinde düzenli programlı ve satın alınabilir, ancak bu sınırların dışına çıkıldığında satın alma gücünün çok üzerinde bir hizmet -daha doğrusu bir lütuf- sunumudur. Bu nedenle, bilimsel gelişme denen "şey"le toplum sağlığındaki düzelme birbirine paralel değildir.

Geliştirilen bu eşitsizlik kapitalizmin aracı haline gelen hekimleri de etkiler. Bir sonraki bölümde bu etkileşimleri örnekleriyle kısaca tartışacağız ancak bir kez daha tekrarlamak gerekirse; bugün burjuva, beş yüzyıl önce olduğu gibi hekimlerini dinleyip sağlık için kaçmaktansa sömürerek sağlıklı ortamlarına kavuşmaktadır ve tıp artık öğüt vermekten çok bu durumun manüplasyonuyla ilgilidir. Diğer taraftan, sağlık artık hem doğrudan üretim alanı ya da emekçilerin mücadele sürecinde temel pazarlık konuları arasında yer alarak onlara karşı bir baskı unsuru olabilmektedir. Onun doğrudan üretim alanı olması diğer sektörlerle bağlantısını da kuvvetlendirmekte bu da kapitalist ilişkiler ağı denen "şey"i yoğunlaştırmaktadır. Örneğin; bugün sağlık sektörü bağımsız olarak değerlendirildiğinde kârlılık, ciro, sermeye vb. açılardan silah sektörünün hemen arkasından gelmekte-

dir. Ancak günümüzde halklar üzerine neredeyse her gün denenerek katliamlar yaratılan biyolojik ve kimyasal silah üretimlerinin çalışmalarının sağlık sektörü tarafından yürütüldüğü de hatırlanmalıdır.

1917 Ekim Devrimi Sovyetlerde yavaş da olsa sağlık kriterlerinde olumlu gelişmelerin başlangıcını oluştururken, kapitalizmin peş peşe gelen bunalımları ve büyük savaşlar sağlığın meta olarak algılanışını sağlamlaştırmıştır. 60'lı yıllarda esen "sol rüzgarlar" sağlık, eğitim gibi alanlarda kapitalizm emekçi sınıflara karşı daha "hoşgörülü" davranmış ancak aynı yıllarda, topyekûn bir yıkım dışında geri dönüşü olanaksız, tekelleşmelerle halk-emekçiler için sağlığın imhasının da temeli atılmıştır.

4

Bu süreçlerden geçip günümüze geldiğimizde tıp, bir bilim alanı olmanın çok ötesinde sanayiler bütünü olarak kapitalizmin ideolojik argümanlarından birisini oluşturma konumuna indirgenmiştir. Ve böylece sağlık bilimleri insan yaşamına geniş kapsamlı müdahale aracı olmuştur.

"İlkel" olarak tanımladığımız toplulukları bir kez daha hatırlayalım. Kuşkusuz, kendi olanakları ve "ideolojileri" kapsamında sağlık sorunlarına çözüm bulmaya çalışırken bir yandan da bugüne ulaşacak sürecin temelini atıyorlardı. Ancak burada konuya bir başka açıdan ve daha spekülatif yaklaşarak örnekleme yapmak istiyorum; bırakın ilkel toplulukları, örneğin 15. Yüzyılda insanlığın bildiği - ve doğrudan kendisini ilgilendiren- hastalıkların sayısı, 2000'li yıllara girerken doğrudan tıbbın, tıbbi teknolojinin ve daha doğru olduğunu düşündüğüm şekliyle tıp sanayinin neden olduğu ve adına iatrojenik dediğimiz hastalıkların sayısının çok altındadır. Ve bu hastalıların sayısı kapitalizmin göstergesi, insanı hiçe sayan sanayileşmenin neden olduğu hastalıkların sayısına paralel bir gelişim gösterir. Ve tekrarlıyorum; tıp bu gelişimin (!) neredeyse tam ortasında yer almaktadır.

Örnek olsun; birçok hastalığın erken tanı ile önlenebilmesi ilkel diyebileceğimiz yöntemlerle olanaklı iken, bu hastalıkların yüksek maliyetli tedavilerine yönelik baş döndürücü gelişme yukarda sözünü ettiğimiz birebir ilişkiyi tanımlar. "Globalleşme" yıllarında koru-

yucu hekimliğin tümüyle gözardı edilmesi aynı zamanda bu şekliyle de kaynak aktarımını gündeme getirmektedir. Para hastalığın önlenmesi için değil, tedavisi için harcanmalı ki sermaye kendini geliştirebilsin! Sonuçta kapitalist ülkelerde zaman zaman görülen sağlık bütçelerindeki artışlar bu bağlamda yanıltıcı olabilmektedir. Önemli olan bütçeden ayrılan payın hangi alanlarda harcanacağıdır. Ancak konumuz açısından asıl önemli olan kapitalizmle tıp arasındaki simbiyotik ilişkinin yaşama yaptığı müdahaledir. Daha öncede söz ettiğimiz gibi gelişen kapitalizm, gelişen sanayiye bağlılıktan ekolojik yıkımın etkilerine kadar yeni ve sayılamayacak denli çok -ve bir kısmı bilinmeyen- sağlık sorunlarını gündeme getirmiştir. Artık bir sanayi dalı olarak tıbbın doğrudan sebep olduğu hastalıklar bile insanlık için başlı başına sorun oluşturmaktadır. Kuşkusuz en güncel ve yakıcı örnek AIDS'tir. Hastalığın 70'li yıllarda Dünya Sağlık Örgütü (WHO) nün Afrika'da uyguladığı çiçek aşısı kampanyası sırasında teknik sebeplerle aktive olduğu tartışılmaktadır.[27] Diğer taraftan HIV virüsünün Pentagon'un biyolojik savaş laboratuarlarında üretildiği şeklinde bir görüşü spekülasyon olarak değerlendirilebilir ama tümüyle yanlış olduğunu da iddia edemeyiz. Ve bugün, AIDS çalışmalarına aktarılan para birçok ülkenin bütçesinden daha fazladır. Bir hastalık ilaç sanayinin ya da ilaç tekellerinin borsadaki durumunu düzeltmeye yetmektedir.[28] Bu süreç kapitalizmin tıbbî tarihi boyunca da sık tekrarlanma özelliğine sahiptir. Tıp tarihine yönelik çalışmalar, birçok bulaşıcı hastalığın antibiyotik tedavisindeki gelişmelerden çok önce yaygınlığını yitirdiğini göstermektedir. Bununla beraber yeni -ve pahalı- birçok antibiyotik üretilmekte ve kullanım alanları alabildiğine geniş tutularak (Örneğin; kinolon türevleri, kloramfenikol) kullanımı, neredeyse hekimler üzerinde bir baskı aracına dönüşmüş ilaç firmaları aracılığıyla zorlanmaktadır.*

Benzer örnekleri tıbbın diğer alanlarından vermekte olanaklı; Örneğin depresyon tedavisinde kullanılan antidepresanlar... Depresyonun toplumsal nedenleri tümüyle yok sayılarak, insanların büyük bir kısmının hayatının bir bölümünde depresyonla karşılaşacağı

* İlaç firmaları ile hekimler arası karşılıklı ticari ilişki yozlaşmanın en güzel örneklerinden birisini oluşturmaktadır. (Türkiye Tıp Tarihi İçin Materyalist Notlar-Sorun Yn.-1998- İlaç Firması Hekim İlişkileri)

tezinden yola çıkılarak bu araştırmalara büyük sermaye aktarımı yapılmıştır. Tabii bu çaba karşılıksız kalmamakta ve anti depresanların reçetelenme oranı gün geçtikçe artmaktadır. "Kanser" tedavisi de kapitalizmin kârlı alanlarından birini oluşturur. Burada tartışılması gereken nokta her geçen gün değişen "kanser tedavi protokollerinin" hastanın geri kalan yaşamının daha kaliteli hale getirilmesinde tedavisiz durumdan daha etkili olup olmadığıdır.

Bu bağlamda söz edilmesi gereken bir diğer nokta da kullanılan ilaçların yan etkileri ve etkileşimleri hakkında yeteri bilgiye sahip olunup olunmadığıdır. Hekimlerin yazdıkları ilaçların yan etkileri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. (Örneğin; yüksek tansiyon tedavisinde güvenlik ve etki gibi "ciddi" sloganlarla piyasaya sürülen Posicor (mibefradil) adlı ilaç altı ay içinde ilaç etkileşimlerindeki olumsuzluklar ileri sürülerek toplatılmış ne var ki bu süre içinde önemli reçete sayısına da ulaşabilmiştir) Böylece tıbbın neden olduğu hastalıkların -iatrojenininnedenlerinden birisi de kapitalizmin reklam anlayışı olduğu ortaya çıkmaktadır. İatrojeniyi, hekimin beceri ya da beceriksizliği ya da bilgisizliği kadar tıp sanayinin yan etkilerinde aramak zorunlu hale gelmiştir. Ancak bu reklam aracının da tıp alanı olduğu unutulmamalıdır. Diğer taraftan Illıch yanlış reklam olgusunun bilgisizleştirilmiş hekimler üzerinde kullanımına da bir örnek verir:

"Çok uluslu ilaç şirketlerinin yayınladıkları tüyo listelerinde, okurlara, "iatrojenik hastalıklar hemen hemen daima nevrotik kökenlidir" demeleri hiç de şaşırtıcı değildir."[29] Böylece ilacın yan etkisi hakkında hekimin bilgi sahibi olması ilk elden engellenmektedir.

Daha sonra kısaca değineceğimiz "uzmanlaşma" eğiliminin makro gelişiminin örneği olan "uzman klinikler" olgusu burada işin içine girmektedir. (Örneğin; Mayo Klinik, Methodist vb.) Uzman klinik olgusu bu kliniklerle doğrudan bağlantılı dergi faaliyetiyle desteklenir. Belirlenmiş merkezlerin çalışmaları yine belirlenmiş dergilerde yayınlanarak bir tür resmiyet kazanır. Ve bu döngüye ancak bu dergilere değişik şekillerde abone olarak girilir, kuşkusuz gerçek aboneliğin en önemli koşulu bu dergilerde yayınlanan araştırmalara uygun yayınlarla son "ahitlerin" desteklenmesine katkı sunmaktır. Çoğu kez ilaç firmalarının finansıyla ayakta duran ve onların ilaçlarının

"iyiliği" konusunda çalışmalar yapmak ve yayınlamak bu uzman kliniklerin ve dergilerin başlıca fonksiyonları arasında yer almaktadır. Benzeri merkezlerde yapılan çalışmalar çok kısa bir sürede dünyadaki diğer klinik ve hastanelerde denenme olanağını bulmakta ve bu ikincil deneylerle de otör merkezler bir kez daha yüceltilme fırsatını yakalamaktadırlar. Yapılan "azgelişmiş" çalışmalarda da bu dergilerden yapılan alıntı-kaynakça bolluğu çalışmaya ayrı bir değer katar! Böylece sermayenin beklediği döngü de tamamlanmış olmaktadır. (Burada bir ara not olarak belirtilmesi gereken tıbbın istatistikizme kurban edildiğidir. Artık en somut kan göstergelerinden en soyut ağrı gibi kavramlara dek her şey sayısallandırılmakta, ölçülebilir değerlere indirgenmekte ve ardından da çok zor anlaşılır karşılaştırmalı analizlerle tezin doğruluğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır.)

Hastalıktan kâr amaç olunca, hastalığını sorgulama yeteneği ve bilgisine sahip olmayan hastalara hastalık dayatmakta olanaklı hale gelmektedir. Illich'in 70'li yıllara ait öngörü ve saptamaları 2000'li yıllara doğru tekrarlanmakta ve doğrulanmaktadır:

"Tıp, sosyal bir durum olarak daima hastalık yaratır. Saygı duyulan hekim, bireylere hastalık rolü yapmak için sosyal olanaklar sağlar... Hekim ise neyin semptom ve kimin hasta olduğuna karar verir. O, düzeltilecek bazı yanlışlar bulmak için engizisyon memuruna benzer güçlerle donatılmış ahlaki bir "entrepreneur" dür... Günümüzde neyin hastalık kavramı içine gireceğini, kimin hasta olduğunu, hastaya ve özel risk altındaki kişilere neyin yapılacağını yalnız doktorlar bilir. Gücünü yasa ve dinden hep ayrı tutmakta direnmiş olan batı tıbbı şimdi tersine, onların da ötesine geçmiştir."[30]

Kapitalist tıbbın hekimler aracılığıyla sağlanan döngüsü anında yoksulları yok sayma eğilimi içine de girecektir. Kuşkusuz, bu şartlarda adına "bilimsel" denen hiçbir gelişme yoksullara yönelik değildir. Günümüzde sıkça yapılan birçok araştırma da bu savı destekler niteliktedir. Ancak böyle bir yaklaşıma, tıp kastı, örneğin şöylesine bir başlangıçla yanıt vermeye başlayabilir; "açlığa çare bulmak tıbbın görevi değildir". Doğru. Bugün yüz milyonlarca insan açlık nedeniyle doğrudan bulaşıcı hastalıkların açık tehdidi altında iken, rastlanma olasılığı yüzbinlerde bir olan hastalıkların tedavisi için ya da doğrudan biyolojik silahlanma amaçlı genetik mühendisliği için

milyarlarca doların harcanmasına aracılık yapmak tıbbın görevidir! Illıch'in bir aktarımı ile tamamlayalım:

"Tıbbi hizmetin standartlarını korumaya odaklanmış mesleki ideolojiler, azınlığın karmaşık ve pahalı sağlık koşullarına konsantre olabilmek için çoğunluğun basit ihtiyaçlarını ihmal eden bir sağlık sistemi içinde kalmakta diretirler."[31]

5

Tıbbın insanlık tarihi boyunca gösterdiği gelişim ve onun sihirsel-mistik-dinsel düşünce ile girift ilişkisi göz önüne getirildiğinde "tıbbi klerikalizm" gibi bir kavramdan söz etmek olanaklı hale gelir. Birçok ansiklopedik sözlük klerikalizmi, din adamlarının siyasi erk amaçlı birlikteliği olarak tanımlasa da, bu zamanla erke müdahale gücünde olan diğer meslek gruplarını da içine alarak genişlemiştir. Böylesine bir birlikteliğin, son derece ilkeli bir birliktelik olarak asıl amacı, bu oluşumunun maddi temellerini garantiye alan dolayısıyla var olan düzenin devamlılığının korunmasıdır. Masonik örgütlenmeler bir kenara ayrılacak olursa, bugün klerikalist olarak değerlendirilen yapılanmaların başında hekimlerin açık ya da kapalı ancak mutlaka seremonik özellikler taşıyan, düzen için ilkeli birliktelikleri gelmektedir. Burada mason ya da farmason örgütlenmelerde hekimlerin oransal olarak önemli yer tutması bu bağlamda dikkat çekicidir. (Ayrıca, bugün "akademik" hiyerarşide yükselme ile mason olup olmama arasındaki ilişki de tartışılmalıdır.) Kapitalizmle geliştirilen ilişki ve sanayileşme böylesine bir birlikteliğin oluşmasını da zorunlu kılmaktadır. Ve bir bütün olarak bu süreç sıralaması değişmekle birlikte bazı aşamaları zorunlu kılmakta ve bu nedenle de kendine özgü bir üslubun gelişmesini sürekli olarak uyarmaktadır. Düzenle bağdaşıklık bağlamında bu uyarı ve zorunluluklar hekimlerin sağlık alanı dışına itilmesine neden olmaktadır. Günümüzde neredeyse ilahi bir el tarafından dayatılan "uzmanlaşma" süreci bu olguyu örnekleyebilir. Makro uzmanlaşmalar mikro uzmanlaşmaları zorunlu hale getirmiştir ve bugün neredeyse insan vücudundaki her hücre türü başına ya da DNA'daki her genetik şifre başına bir "uzmanlaşma" dayatılmaktadır. Böylece bir birey olarak hekim insan vücudundan uzaklaşmakta ve giderek onu tanımaz hale gelirken,

kendi gelişimine paralel gelişen-geliştirilen teknolojiler sayesinde örnek olsun bir gen üzerinde, sanayie yansıması ve kâr olarak geri dönmesi hiç de olanaksız olmayan harikalar yaratılabilmektedir.

Uzmanlaşma tıbbın koruyucu hekimlik dışındaki tüm dallarında yaygınlaştırılmaktadır. Diğer taraftan uzmanlaşma erke sahip olmayı da beraberinde getirir. Uzman o konuyla ilgili tüm kararlarda kesin söz sahibidir. Örneğin; kimin hasta ya da deli olduğuna psikiyatride uzmanlaşmış bir hekim ya da bir kurul karar verir. Pinochet ya da Evren gibilerinin yönetimindeki ülkelerde bilim yapan psikiyatristler kuşkusuz uzman merkezlerin emir komuta zinciri içinde muhaliflerin "ruh hastası" olarak damgalanmasında aracılık yaparak kendilerini uzmanlaştıran sistemi kororken (bu bağlamda ilkel dediğimiz topluluklardan daha ilkesiz olduğumuz iddia edilebilir, birçok ilkel topluluk yönetimini beğenmediği örnek olsun fazla otoriter ya da bencil bulduğu "şeflerini" çeşitli yollarla azledebilmekte yerine kendilerine daha uygun olanı getirebilmektedir.), hematolog-onkologlar altı ay önce örnek olsun akut lösemilerin tedavisinde devrim diye sundukları protokolleri tümüyle değiştirip yeni devrimler yaratırken sistemi finanse eden ilaç tröstlerinin de yeni ürünlerinin denenmesine aracılık edebilirler. Bu durum tıbbın kendi alanında güç pekiştirmesi yapmasına da aracılık eder. Bunun en güzel yansıması yeni hastalıkların dayatılmasıdır ve yeni hastalıklar yaratmada tıbbın üstüne yoktur! Tıbbın hastalık ve hasta kavramlarında müdahale etme hakkını tümüyle ele geçirmesi ise "insan" kavramı açısından oldukça tehlikeli bir durumdur. Çünkü bu hakkın kullanımının denetim dışı kalma konusu vardır. Böylece:

"Hastanın zarar görmesi ya da ölmesi durumunda, hekim bilgi sistemleri arasında uyumsuzluğu azaltarak kendisini bu sonuca götüren kararı dondurmaya çalışır. Tercih etmediği seçeneğin lehine olan tezleri bastırırken, tercih etmiş olduğu seçeneğin lehine olan savlar daha güçlü bir biçimde ortaya çıkar."[32]

Ve bunu sonucunda hastalığı ve tedaviyi yaratan sistem -kendi sınırları içinde oldukça akışkan- sorumluluk kabul etmez ve kimi zaman "hata payı" olarak denen "şeyler" bilimsel gelişme olarak usallaştırmaya ve revize edilmeye çalışılır. Örneğin çok basit yöntemlerle önlenebilecek kolera hastalığının bugün önerilen tedavi

maliyeti 10 milyon liradır. (ABD'nde ilaç firmalarının bir doktor başına yıllık tanıtım harcamasının 10000 dolar olduğu hatırlanırsa bu miktar oldukça küçüktür!) Bu tedavide mutlaka en son antibiyotiklerin kullanılması önerilmektedir. Bu toplumsal denetimin tümüyle dışlanmasını da gösterir. Birçok ülkede tıp üzerinde toplumsal denetim hemen hemen hiç yoktur birçoğunda ise sağlanan hukuki kolaylıklara rağmen oldukça zayıftır.

Bir örnek daha verelim: obesite (patolojik şişmanlık) yüzyıllardan beri bilinen ve tedavisi için çeşitli yöntemler önerilen bir konudur. Ancak son kırk elli yıl içinde obesitenin sınırları iyice daraltılarak normal beden yapısındaki insanların dahi kendinden şüphe eder duruma gelmesi sağlanmış ve şişmanlık sosyal fenomene dönüştürülmüştür. Spor salonları ve kozmetik sanayi ile "şişmanlık ilaçlarının" gelişimi paraleldir, tabii sonuçlarını tartışmamak kaydıyla. Örneğin, İsomerid (Dexfenfluramine chlorhydrate) adlı ilaç şişmanlığa çare olarak piyasaya sürülmüş ve birçok uzman kliniğin heyet raporlarında yıllarca yer bulduktan sonra özellikle kalp üzerindeki tehlikeli yan etkileri nedeniyle geri çekilmiştir. En azından Türkiye için konuşabiliriz; hiçbir ilaç kullanan "şişman" bu sorumsuzluğu dava konusu yapmamıştır.

Bir ara not girmek istiyorum; Bugün Türkiye'de üniversitelerin "alternatif tıbba" olan zaman zaman düzeysizleşen saldırıların kökenine değinmiştik. "Bilim" kavramı burada saldırıya kalkan yapılmakta ve bu fildişi kulelerin kültüre olan saygısızlığına dayanak olmaktadır. Alternatif tıp adı verilen uygulamalarla şarlatanlığı birbirinden ayırmak kaydıyla, bu şekilde içi boşaltılmış "bilim" ile şarlatanlık çemberin geri noktasında buluşmaktadır. Ancak biri yıkılmaz bir hukuki güvence altında özgürce işlevini sürdürmektedir. Alternatif tıp adı verilen yöntemler ve muta tabipler Anadolu'da olduğu gibi birçok batı ve doğu kültüründe varlıklarını ve işlevlerini insan adına olumlu bir şekilde sürdürdüğünü düşünüyorum. Ne var ki bu da, "bilimsel tıbbın" erk kurma mücadelesinin en kuvvetli alanlarından birisi haline getirilmiştir.

Hastalık ve hasta üzerine koşulsuz bir erk kuran tıp dolayısıyla ölüme de doğrudan müdahale etme hakkını bu süreçte eline geçirmiştir. Beyin ölümü olgusu dayatılmakta ve neredeyse sosyal ölüm ol-

manlık satın alanlara hastalarını teslim edebilmişlerdir.

Etik kelimesinin en güzel tanımı "törebilim" şeklindedir. Ya da bir grup ya da topluluğun-toplumun uyması gereken geleneksel -ve katı- yazılı olmayan kurallar bütününün bilimi. Bu tanım bize mesleklerinde bir etiği olması gerektiğini söylüyor. Sonuçta ortaya uyulması gereken davranış kuralları koyan bir bütünsel bir ahlak çıkıyor. Bu ahlak anlayışının temel işlevini, bir meslek grubu için düşünüldüğünde, o meslek grubunun tinsel ve tecimsel çıkarlarını korumak oluşturuyor. Çünkü kapitalist "etik" bunu zorunlu kılıyor. Bir kavram olarak insan açısından burada bir sorun ortaya çıkıyor. Bu kurallar bütünü örneğin tıbbi etik oluştuğu düzenden hiç de bağımsız olmayarak ne kadar insanlığın yararına işliyor. Geleneğimizi bozmayalım ve Marx'ın bir sözünü hatırlayalım:

"Eğer iyi kavranmış çıkar tüm sağtörenin ilkesi ise, önemli olan şey insanın özel çıkarının insanal çıkar ile kaynaşmasıdır... Eğer insan materyalist anlamda özgür değilse, yani o eğer şu ya da bu şeyden kaçınma olumsuz gücü ile değil ama kendi gerçek bireyselliğini değerlendirme olumlu gücü ile özgürse, suçu birey de cezalandırmak değil ama toplum düzenine aykırı suç yuvalarını yıkmak ve herkese kendi varlığının özsel gerekleşmesi için zorunlu toplumsal alana vermek gerekir. Eğer insan, koşullar tarafından biçimlendirilmişse, koşulları insanal olarak biçimlendirmek gerekir."[35]

İçinde yaşadığı -var olduğu- düzenin doğasına göre şekillenen ve yenilenen tıbbi etik ve tıbbi deontoloji kavramlarının bu bağlamda ne kadar "insanlığın yararına" olduğu ayrı -ve uzun- tartışma konusudur. Tartışmaya açık birkaç saptamam ve "popülist" örneklerle konuyu bitirmek istiyorum. Tıp mesleği ve sanayiinin bugün içinde bulunduğu etnosentrik dünyasında sahip olduğu etik anlayışından insanlık adına toplumsal bir yarar beklemenin boşuna olduğunu düşünüyorum. Etik Kurulu adı verilen ve hemen hemen her tabip odasında bulunan yapılanmaların örnek olsun son 10 yıllık işlevleri değildir söz etmek istediğim. Konu bir bütün olarak ele alınmalıdır. Az önce söz ettiğim kalenin aşılmaz surlarının dışına çıkabilmiş midir. Yoksa devinim duvarlara çarparak son mu bulmuştur? Organ nakli ya da hymen kontrolü kadar işkence ya da açlık-yoksulluk tıbbın "dış etik" konusu değil midir? Aslında bu görünen kısım "iç

gusu tümüyle reddedilmektedir. İşkencede kişinin ölmeden dayanabilmesinin teknik araştırmalarını yapan tıp ötanazi uygulamasının hukukunu doğrudan belirleyebilmektedir.[33] (Burada yunanca kolay ölüm anlamına gelen bu kelimenin zaman içindeki anlam değişikliği de önemlidir.) Sağlığın kazanılması, ölümün geciktirilmesi ve ölümün dışlanması kavramları karıştırılmıştır. Ölümün metalaştırılması bana Tavernier'in Naklen Ölüm adlı filmini hatırlatıyor. Filmde en son tıbbi teknolojiyle gözüne mikro bir kamera yerleştirilen bir adam, ölümcül bir hastalığı olmadığı halde hekimlerce ölüme ikna edilen ve ilaçlarla ölüme gönderilen bir kadının yaşamını onun toplum dışılığına sürekli vurgu yaparak televizyonlardan halka izlettiriyordu. Bugün tıp sanayinin geldiği yer budur.

Tıbbın ölüm gibi, doğum olayına da "nüfus kontrolü ya da doğum kontrolü, kürtaj gibi değil daha doğrudan yöntemlerle müdahale edebilmesinin de Naziler tarafından başlatılan ve halâ devam eden fikirler olduğunu hatırlatalım.

Böylesine yeni erklerle donatılma hekim dünyasının etnosentrik yapısının sınırlarının daralmasına yol açmaktadır. Durumu meslek şovenizmi ya da kastlaşma kelimeleri daha iyi tanımlar. Bu durumdaki tıbbı, sistemin başkentinin ortalarında duran ve çevresi aşılmaz duvarlarla çevrilmiş ancak yeraltı gizli geçitleriyle sistemin diğer unsurlarıyla sağlam bağlantılar kurmuş bir kaleye benzetebiliriz. Kuşkusuz kendi sıkışmışlığını bu yeraltı tünelleri nedeniyle sistem tümüyle yok edilmeden hissetmesi de olanaksızdır. Birer hekim olarak bu etnosentrik dünyayı tümüyle dışlamak, onu yok saymak ya da ondan etkilenmemek neredeyse olanaksızdır. Bu "olanaksızlığın" bilinçli olarak yaratılıp yaratılmadığı tartışılmalıdır. Illich *"tıp öğrencilerinin yarısından çoğunun tıp mesleğinden kişilerin ya da tıp yöneticilerinin çocukları olduğunu"*[34] söylüyor. Ülkemiz için böyle bir çalışma var mı bilmiyorum ama gözlemlerimiz bu yaklaşımı doğruluyor. Sanırım Türkiye'de askerlikten sonra en ailevi mesleki bağımlılık tıp alanında görülüyor. En azından TUS adı verilen garip bir uzmanlaştırma sisteminden önce "değerli" hocalarımızın klinikler arası çocuk değiş tokuşu yaptığını biliyoruz! Üstelik her derste etik ve deontoloji hakkında derin söylevler çeken hocalarımız...! Ve bu hocalarımız Elçibey'in gecekondu fakültelerinden parayla uz-

etik" tanımlamasını vereceğimiz diğerinin nedeni olan olguyu gözlerden saklamaktadır. Meslek içi ahlaki devinim yaşam bulduğu düzenin tüm yozlaşmışlıklarını barındırmakta. Ancak bu yozlaşmışlıkları önce realize edip ardından yüceltme becerisine de sahiptir. Uzmanlıktan hekimlerin sınıfsal kökenlerine, toplumda bir birey olarak hekim davranışlarından hasta ve hekim haklarına kadar birçok konu ve kavramın bu bağlamda da tartışılması gerekmektedir. "Uzmanlık" kavramına kısa bir giriş yaptık. Hekimlerin sınıfsal kökeni tartışmasına ise girmeyeceğim ancak hekimlerin sınıfsal kökenleri ya da şu anki sınıfsal konumlarının yanında tıbbın "hangi sınıfa" ait olduğu ve hekimler arası sınıfsal farklılaşmanın bu kalenin duvarlarında gedikler açıp açamayacağı tartışılmalıdır (ve tabii ki hekimlerin sosyalist mücadeledeki yeri).

6

Şu an'a kadar antropoloji bilimi ekseninde kültür kavramının da katkısıyla tıbbın pek anlatılmayan tarih öyküsünü ve anlattığımız bağlamda bugün ulaştığı yeri kısaca sorgulamaya çalıştık. Eğer, yarın için bir tıp ütopyası kuruyorsak bu iki alanın tıp için vazgeçilmezliğini de kabul etmek zorundayız. Eğer tıbbın insan için olduğunu ileri sürüyorsak insan bilimini ya da antropolojiyi pratiğimizle özdeşleştirmek zorundayız. Aynı yaklaşım insanlığın tüm kazanımlarını tanımlayan kültür kavramı için de kuşkusuz geçerli. Hattâ bu üç alanın birbirinden ayrılmazlığını yola çıkış noktası olarak ele almak zorunlu. Tıbbı bir sanayi olmaktan çekip yeniden insan için bilim kanalına sokmanın da başlangıcını belki de bu oluşturuyor. Tüm dediklerimizden sonra "bu başlangıcı"da sistemin sorgulanmasının dışında düşünmek bu kadar kısa sürede kendimizi reddetmek olacaktır.

Bu sunumda Türkiye tıp çevreleri için yeni ancak yaklaşık 20 yıldır tartışıldığı halde genişleme olanağı bulamayan bazı kavramlara değindik: tıbbi klerikalizm ve tıbbi etnosentrizm. Tabii ki o kalenin için de bunları tartışmak oldukça zor, tartışma alanının da daralmasının en önemli sebebi de bu zaten. Anlatmak ve tartışmaya bir giriş yapmak istediğimiz konu artık yeni kavramları zorunlu kılıyor. Tıbbın, sistemin ya da bugünkü haliyle kapitalizmin ideolojik argümanı haline gelmesi ve tıbbın oldukça gelişmiş bir sömürü aracı olması

bugün onun baskı aracı olarak kullanılmasının da kapılarını açmıştır. Bu durum "iaokrasi" ya da "iatokrasi" olarak tanımlanabiliyor. Aynı tanımlara, liberaller ise, tıbbı sistemden soyutlayarak yaklaşmayı uygun buluyorlar. Sanırım önümüzdeki yıllarda bu kavramlarla daha sık karşılaşacağız. Önemli olan bir nokta da bu tartışmayı bizim başlatmamız. Yoksa onu da kaleye kaptırırsak kısa zamanda birçok diğer kavram gibi yozlaşıp gidecektir.

Dr. Tolga Ersoy

KAYNAKLAR

1) Bronislaw Malinowski: *İlkel Toplum*, Çev: Hüseyin Portakal, Öteki Yn. 1.baskı, 1998, s.135-136
2) Malinowski, age, s.139
3) Bronislaw Malinowski: *Büyü, Bilim Ve Din*, Çev: Saadet Özkal, Kabalcı Yn., 1.baskı, 1990, s.21
4) Victor Robinson: *The Story of Medicine*, The New Home Library, New York 1943, pp.7
5) Sedat Veyis Örnek: *İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yn., 2.baskı, 1988, Eliade'den aktarım s.68
6) Joseph Campbell: *İlkel Mitoloji-Tanrının Maskeleri*, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Yn., 1.baskı, 1992, s.283
7) James G. Frazer: *Altın Dal*, Çev: Mehmet H.Doğan, Payel Yn., 1.baskı, 1991, s.48
8) Claude Levi-Strauss: *Din Ve Büyü*, Çev: Ahmet Güngören, Yol Yn., 2.baskı, 1993, s. 60
9) Peter Burke: *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, Çev: Göktuğ Aksan, İmge Yn., 1.baskı, 1996, s.306-307
10) Samuel Noah Kramer: *Tarih Sümer'de Başlar*, Çev: Kaan İren, Kabalcı Yn., 1.baskı, 1992, s. 79
11) Gerald Messadie: *Şeytanın Genel Tarihi*, Çev: Işık Ergüden, Kabalcı Yn., 1.baskı, 1998, s.174-175
12) Ivan Illıch: *Sağlığın Gaspı*, Çev: Süha Sertabiboğlu, Ayrıntı Yn., 1.baskı, 1995, s.202 (dipnot)
13) Messadie, age s.426-427
14) Kitabı Mukaddes: *Lukaya Göre İncil* Bap: 8/2-3, Kitabı Mukaddes Şirketi, 1993, s.67 (İncil)
15) Marc Bloch: *Feodal Toplum*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yn., 1.baskı, 1983, s.100

EK: 1
İNGİLTERE'DE EMEKÇİ SINIFIN DURUMU

Engels'in İngiltere'deki işçi sınıfının durumunu anlattığı kitabı kapitalizmin olgunlaşma çağında dahi emekçi sınıfların sağlığına yönelik tehdidini göstermesi açısından oldukça önemlidir. !9. yüzyılın ilk yarısında "kapitalizmin beşiği" İngiltere bu gelişmeye paralel olarak birçok sağlık sorunuyla karşı karşıya kalacaktır. Artı değer birikiminin zorunluluğu açlık olgusunun başlıca nedenidir. Açlık, yine kapitalizmin yarattığı kent modellerinin sonucu olan salgın hastalıklar ve meslek hastalıklarının üzerine eklenerek sefalet ve yoksulluğu arttırmakta ve "erken" ölüm bu koşulların sonucunda olağanlaşmaktadır ve *"burjuvazi bu olaylarda gerçeği konuşmaya cesaret edemez, çünkü kendini suçlamış olur."*[1] Ve burada bir kez daha karşımıza kapitalizmin simgelerinden Malthus çıkar: *"Her hangi bir meta için olduğu gibi! Eğer elde az işçi varsa fiyatlar yani ücretler artar; işçiler daha çok gönenir, evlilikler artar; ve yeter sayıda emekçi sağlanıncaya kadar daha çok çocuk doğar ve daha fazlası yaşar-büyür. Eğer elde çok fazlası varsa fiyatlar düşer, işsizlik, yoksulluk ve açlık ve onun sonucu olarak ta hastalık artar ve "artı nüfus" ortadan kaldırılır"* !2 Bu döngüde sistem toplum sağlığını düzeltmek için hiçbir çaba göstermez öyle ki tıp tümüyle parası olanın hizmetindedir, emekçiler her zaman olduğu gibi sağlık hizmetlerini hatta çalışma koşullarından dolayı yakalandıkları hastalıkların tedavisi için gerekli hizmetleri parayla satın almak zorundadırlar ve çoğu zaman doğal olarak alamazlar. Burjuva sağlığında alınır-satılır bir meta olduğunu öğrenmiştir ve *"emekçi halk şimdi kendi zararı, ilaç firmasının büyük karı için uydurma ilaçları kullanır... ve*

16) Barbara Ehrenreich: *Cadılar, Büyücüler ve Hemşireler*, (Thomas Szasz, The Manufacture of Madness) Çev: Ergun Uğur, Kavram Yn., 1.baskı, 1992, s.13
17) Ehrenreich, age s.26-27
18) Marvin Harris: *İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar*, Çev: Fatih Gümüş, İmge Kitabevi, 1.baskı, 1995, s.186
19) Ehrenreich, age s.34-35
20) Fielding H.Garrison:*History of Medicine*, W.B.Saunders Comp., Fourth Ed., 1929, 231
21) M.W.Flinn: *Avrupa Ve Akdeniz Ülkelerinde Veba*, Çev: Necmiye Alpay , Tarih Ve Toplum Dergisi, İletişim Yn., 39.sayı, Mart 1987, s.26
22) Michel Foucault: *Deliliğin Tarihi*, Çev:M.Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 2.baskı, 1995
23) Messadie, age s.313-314
24) Harris, age s.267
25) Thomas Malthus: *Nüfus İlkesi Üzerine Özet Bir Görüş*, 1824 Çev: Oya Yaylalı, (Nüfus Sorunu Ve Malthus/Marx-Engels) Sol Yn., 1.baskı, 1976, s.263-271
26) Friedrich Engels: *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Çev: Yurdakul Fincancı, Sol Yn., 1.baskı, 1997, s.163, 279
27) D.Siefkes: *The Origin of HIV-1 The AIDS Virus*, Medical Hypotheses, 1993, 41
28) Charles W. Hunt: *AIDS ve Kapitalist Tıp*, Çev: Mehmet Çelik, Dünya Solu, Bahar 89, Sayı:1, s.94-106 (Monthly Rewiew, Jan 1988 39-2)
29) Illıch, age s.30
30) Illıch, age s.40-41
31) Illıch, age s.266 -Emanuel de Kadt'dan aktarım-
32) Illıch, age s.269
33) Philippe Aries: *Batılının Ölüm Karşısında Tavırları*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yn., 1.baskı, 1991
34) Illıch, age s.262
35) K.Marx/F Engels: *Kutsal Aile*, Çev: Kenan Somer, Sol Yn., 2.baskı, 1994, s.175

bu korkutucu hastalık (bir meslek hastalığı anlatılıyor), bu mesleği yaygın bir şekilde izliyor; tabii burjuvazinin parasal kazancının daha daha büyümesini de."[3]

Toplum sağlığı ile ilgili sorunlar burjuvaziyi ancak kendisini tehdit ettiği zaman ilgilendirir. Engels'in metinlerindeki vurgular egemen sınıfların hiçbir çağda değişmeyen tavrını ve ahlakını göstermesi açısından ilginçtir:

"Kolera, tifüs, çiçek ve öteki salgın hastalıkların tekrar tekrar ortaya çıkması, İngiliz burjuvaya, eğer kendini ve ailesini bu hastalıklardan koruyacaksa, kasaba ve kentlerde sağlık kurallarına hemen uyulması gerektiğini gösterdi... Salgın yaklaşırken kentteki burjuvaziyi yaygın bir terör korkusu sarmıştı. İnsanlar, yoksulun sağlık yoksunu evlerini hatırladılar ve bu kenar mahalle evlerinin her birinin bir bela merkezi haline gelmesinin ve oradan mülk sahibi sınıfın evlerini de sıraya dizip yıkımı her yöne doğru yaymasının kaçınılmaz kesinliğini düşünerek tir tir titrer oldular. Hemen bu mahalleleri incelemek ve belediye meclisine bir rapor sunmak üzere bir sağlık komisyonu oluşturuldu."[4]

İnsanı ve insana ait tüm değerleri hiçe sayarak gelişen ve ahlaksızlığı artı değeriyle doğru orantılı olarak artan kapitalizm "yeni dünya düzeni" adı altında bugün ulaştığı noktada yüzyıl öncesinin olumsuzluklarından çok daha geridedir. Çünkü herkesçe bilinen genelleme geçerliliğini korumaktadır. Zenginliğin bir gün öncesine göre artması ancak "diğer" çoğunluğun sefaletinin katlanmasına bağlıdır. Ve kapitalizm bunu 20. Yüzyılın sonlarında değil, kuşkusuz daha başlangıç dönemlerinde keşfetmiştir. Bu keşif ona, varlığını sürdürebilmesi için gerekli asgari sağlık koşullarının sağlanması gerekliliğini de dayatmıştır. Artı değer, üretme ve üretilenin sağlıklı şartlarda tüketilmesi, kapitalin hayat zincirinin en önemli halkaları olarak net bir şekilde görüldüğünde, bu zincirin devamlılığının sağlanması için sağlık politikalarının üretilmesini zorunlu kılmıştır. Bu politikaların özü "nüfusun ancak üretecek ve tüketecek kadar sağlıklı olmasının sağlanması" şeklinde özetlenebilir. Bu yaklaşım özellikle 19. yüzyıl sonlarında tüm sağlık uygulamalarının ana eksenini oluşturmaktaydı. Aynı dönemde gelişen sınıf mücadelesi, ezilen sınıfların sağlık alanında olumlu kazanımlar elde etmesinin önü-

nü açarken, paradoksal olarak sağlıklı bir üretici sınıfın varlığı kapitalizmin gelişmesini de olumlu yönde etkiliyordu. Tıpkı sekiz saatlik işgününün artı değerde bir sıçramaya yol açması gibi!

Günde 16-20 saatini patronu için harcayan, buna karşın ortalama ömrü onun yarısı kadar olan emekçi,için (19.yüzyıla ait çeşitli araştırmalar işçiler için ortalama yaşam süresini 17-25 yıl olarak verirken bu sayı burjuvada 40-45'e yükselmektedir.) ilk mücadele bu sürenin kısaltılması ve çalışma şartlarının düzeltilmesi için oldu. Zaman içinde kapitalistin bu istemlerin üretimde yaratacağı olumluluğun farkına varması, onların politik manevra aracı olarak kullanmasına yol açtı. İhtiyaçları belirleyen "erk"ti ve bunun sonucu bu konulardaki emekçi istemlerinin kapitalizmle çelişmediği de görülüyordu. İnsancıl ihtiyaçların karşılanmasının üzerinde aşırı çalışmanın dolayısıyla sağlığı-ömrü tüketmenin sınırlarının çiziminde ideolojik egemenlik burjuvadaydı ve o *"insan soyunun üretkenliğini güçlendirmek için, çalışma saatlerini azaltmanın, ödemeleri bayramları arttırmak gerektiğini... çalışmada iki saatlik önemsiz bir azalmanın İngiliz üretimini üçte bire yakın oranda arttırdığını... çalışma saatlerini azaltarak toplumsa üretime yeni makine güçleri kazandırıldığını, işçileri ürettikleri malları tüketmeye zorlayarak büyük bir iş ordusu kazanılacağını"*[5] görmüştü. Aynı gözlemler, çalışma yaşamının tüm ayrıntılarıyla ilgili sonuçlara ulaşabiliyordu.

Bununla birlikte bir kapitalistin işçiye bakışında, kapitalizm tarihi boyunca anlamlı bir değişiklik olmuyor ve zorunluluk haline gelen kâr hırsı bir iç savaş ortamının da sürekliliğini dayatıyordu. Marx'tan yapacağımız uzun alıntının bu "hırs" ve "savaş" sözcüklerinin içini ne ölçüde doldurduğunu göreceğiz:

"... Kör ve önüne geçilmez tutkusuyla, artı değere duyduğu kurt açlığıyla sermaye, işgücünün yalnız manevi değil, fiziksel en üst sınırlarını da çiğner geçer. İnsan bedeninin büyümesi, serpilip gelişmesi ve sağlığının devamı için gerekli olan zamanı gasbeder. Temiz hava ve güneş ışığının tüketimi için gerekli olan zamanı bile çalar. Yemek zamanına el koyarak, elinden geldiğince onu da üretim sürecine katar, böylece ocağa kömür atılır, makinaya yağ verilir gibi, işçiye de üretim aracıymış gibi yiyecek verilir. Bedensel gücün yerine gelmesi, derlenip toparlanması, tazelenmesi için gerekli sağlıklı uy-

ku süresi, tamamen tükenmiş bir organizmanın şöyle bir canlanması için kaçınılmaz birkaç saatlik uyuklamaya indirgenmiştir. İşgününün sınırlarını belirleyen, emek gücünün normal varlığını sürdürmesi değildir; bu sınırlar, 'işçinin dinlenme zamanının sınırı ne kadar ezici, zorunlu ve acılı olursa olsun, emek gücünün günlük mümkün olan en üst düzeyde harcanması ile belirlenir. Emek gücünün ömrünün uzunluğu sermayeye vız gelir. Onu ilgilendiren tek şey, bir işgünü boyunca akışı sağlayabilecek azami emek-gücüdür. Bu amacına, tıpkı açgözlü bir çiftçinin, toprağın verimliliğini tüketerek ondan elden geldiğince fazla ürün koparması gibi, işçinin yaşamını kısaltarak ulaşır.

Kapitalist üretim tarzı (aslında artı-değer üretimi, artı-emeğin emilmesi), böylece işgününün uzatılmasıyla, insan emek-gücünü, normal, manevi ve fiziksel gelişme koşullarını ve işlevlerini yozlaştırır. Aynı zamanda bu emek-gücünün zamanından önce tükenmesine ve ölümüne neden olur. Belli bir dönem içerisinde gerçek yaşam süresini kısaltarak onun üretim süresini uzatır."[6]

Kapitalizmin-kapitalistin işçi sağlığına yaklaşımındaki genel mantığını özetleyen bu alıntı aynı zamanda onun toplum sağlığına yüklediği anlamı da göstermektedir. Çünkü giderek daralmaya mahkûm kendi sınıfı dışındaki tüm katmanları, sermaye birikiminin olmazsa olmaz aracı olarak görme eğilimindedir. Ve tekrar edecek olursak bu yaklaşım "sağlık" alanının da bir meta, bir kâr aracı olarak görülmesinin nedenidir. Bu temel yaklaşım nedeniyle, kapitalizmde toplum sağlığı, bilimsel gelişmeye paralel bir gelişme-iyileşme içinde olmamıştır. Burada bir son not olarak herkesin bildiğini tekrarlamak zorundayız; sağlığın topluma-insana doğrudan ve onun yararına bir hizmet olarak sunulması ancak sosyalizmle olanaklıdır...

KAYNAKLAR

1) Friedrich Engels: *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Çev: Yurdakul Fincancı, Sol Yn., 1.baskı, 1997, s.72
2) Engels age s.135
3) Engels age s.163,279
4) Engels age s.31,116
5) Paul Lafargue: *Tembellik Hakkı*, Çev:Vedat Günyol, Telos Yn., 1.baskı, 1991
6) Karl Marx: *Kapital Cilt I*, Çev: Alaattin Bilgi, Sol Yn., 3. Baskı 1986, s.278-279

EK: 2
AŞILAR, TEKELLER, DARBELER

12 Eylül rejimi, insan ve insanla ilgili tüm değerleri yok etmek üzere yaşamın her alanına saldırırken, sağlığı da unutmuyordu. 12 Eylül ve izleyen dönemde en ufak ayrıntılarına varıncaya dek sağlık kurumu imha edildi. Amaç "özelleştirme" adı verilen savaşa hazırlıktı ve finans oligarşisi için ülkenin büyük bir kısmının sağlıksız olması önemli değildi. Herkese "parası kadar sağlık" sloganıyla yola çıkanlar "paran yoksa öl" noktasına eriştiler. Tabii ki böylesine vahşi bir saldırı doğrudan ve açık bir şekilde uygulamaya sokulamazdı. Öncelikle kitlelerin gözünün boyanması ve bu süreçte de tekeller için çok büyük bir pazar olan sağlık alanının tümünün ele geçirilmesi için gizli uygulamaların yürütülmesi gerekiyordu. "Yeni Dünya Düzeni"nin emirlerinden biri de, devletlerin sağlığa yönelik koruyucu müdahalelerinden niteliği ve niceliği ne olursa olsun bundan tümüyle vazgeçilmesiydi. Emre koşulsuz uyuldu. Sağlık; planlı, programlı, eşit dağılımlı bir hizmet olmaktan çıkarılarak, tekellerin ve masonların desteğinde neredeyse kumpanyalara dönüşen kampanyalarla yürütülmeye başlandı. Ve bu kampanyalar özelleştirme programlarının uygulamaya sokulması için çok önemli adımların atılmasına neden oldu.

Bunlardan ilkini ve en önemlisini "1985 aşı kampanyası" oluşturur. Kampanya, Rotary ve Rockfeller Vakfı'nın sermayesi ile düzenlendi ve aracılığını -gariptir- ilgili bakanlık değil dönemin çok işlevler yüklenmiş (!) YÖK başkanı İhsan Doğramacı yaptı. Para ise ilginç bir şekilde; aşı, enjektör başta olmak üzere tıbbi malzeme şeklinde geldi. Tabii ki bu yardımın karşılığı vardı. 1985 yılında yaşa-

nan dış kaynaklı aşı fazlalığı, Türkiye'de aşı üretimin tümüyle durdurulması, ardından aşı ve enjektörde devletin uluslararası tekellere bağımlı duruma gelmesi sonucunu ortaya çıkardı. Ardından Türkiye'nin adı kullanılarak aynı tekeller diğer azgelişmiş ülkelere de girdi. Ve kampanya süresince "sağlık" gerçek anlamıyla uyutuldu. Birkaç yıl sonra ortaya çıkan sonuçlar, aşılamada anlamlı bir başarının olmadığını gösterdi. Örneğin; kızamık hastalığı 1990'lı yılların başından itibaren yeniden sorun oluşturmaya başladı. Ne var ki aşı tekelleri egemenliklerini kurmuştu.

1995-97 yıllarında ise, aynı garip uygulama çocuk felci aşısında yaşandı. Görünürdeki amaç çocuk felcini ortadan kaldırmaktı. Süresi uzatılan bu uygulamada başarı ya da başarısızlık birkaç sene içinde görülecek. Zaten "uygar batı"nın beklediğinin de Türkiye'de çocuk felcinin tümüyle ortadan kaldırılması değil, Kuzey'in çocuklarını "Güney"den gelecek hastalığa karşı koruyacak bir kuşak olduğu (cordon sanitaire), ilgili yayınların izlenmesiyle ortaya çıktı. Ama bu üç yıl içinde aralarında kampanyayı destekleyen firmanın da bulunduğu tekeller tüm aşılarıyla sessiz sedasız piyasayı işgal etti. Birçok aşı serbestçe satılma güvencesi aldı. Diğer taraftan, çocuk sağlığına yönelik birçok temel uygulama gittikçe işlevsizleşti ve temel sağlık hizmetleri, koruyucu sağlık hizmetleri kâr alanı oluşturmadığından durma noktasına geldi (bugün sağlık alanına yönelik birçok kriterde Türkiye, birçok Afrika ve Asya ülkesinden çok daha geri durumdadır ve bölgesel eşitsizlikler inanılmaz boyutlardadır).

1997'deki gelişmelerin yansımasına geçmeden bir tekrar gerekli. Çocuklarının sağlığına bu kadar ilgili gözüken devlet aşı örneğinde bile dengesizlikleri, eşitsizlikleri gidermek için hiçbir şey yapmadı. Örneğin burjuvazinin çocukları %100'lük aşılama oranına erişirken emekçi kesimde bu oran 1996'larda %70'lerde kaldı, bu en basit ve ucuz sağlık hizmetinden hemen hemen hiç yararlanamayan bölgeler de vardı kuşkusuz! Birçok aşıda oran, Muş, Siirt, Mardin gibi illerde %20-30'larda kaldı. En son çalışmalar ise Türkiye'de çocukların neredeyse %10-15'inin tümüyle aşısız olduğunu, ve bu durum gittikçe artan yoksullukla birarada düşünüldüğünde önümüzdeki yılların "çocuk ölüm yılları" olacağını ortaya çıkarmaktadır.

1997'de aşı tekelleri ucuz aşı vermenin karşılığı olarak pahalı aşı-

ları gereksiz yere, kontrolsüz bir şekilde ve etik olmayan reklamlarla pazarlamaya başladı. Devlet bu duruma şimdilik sessiz ve seyircidir. Müdahale etmesi ise olduka zordur.

Özelleştirme baskısı altında sağlık sisteminin iflasa sürüklendiği şu günlerde hepatit-B (sarılık), grip gibi bazı hastalıklar medyatik gösterilerle ve ölüm olaylarının suistimali ile önplana çıkarıldı. Sağlık sistemindeki çürümenin ve yoksulluğun sonucu olarak ortaya çıkan hepatit-B ölümleri, vahşi kapitalizmin aşı reklamları için araç oldu. Sağlık sistemindeki yetersizliğin ve çöküntünün göstergesi olan, varlığını ve yayılmasını bu tercihli yetersizlikte bulan sarılık hastalığındaki bu unsur, tercih "insansızlaştırmadan" yana olduğu için bilinçli bir şekilde gözardı edildi. Şimdi ise tekellerin gözü dönmüş kâr hırsı nedeniyle sadece risk gruplarına yapılması gereken aşı tüm topluma yaygınlaştırılmaya çalışılıyor. Hekimler dolar çeki karşılığı medyada haber reklamlara çıkarken, medya kimi kez de doğrudan insanlara aşıyı öğütlüyor ve hastalığa ait olumsuzlukları çarpıtarak yansıtıyor ve eczaneler aşıları serbestçe ve uygunsuz-kontrolsüz bir şekilde satıyor. Oluşturulan sahte kamuoyu baskısı ile bakanlık örneği görülmemiş ve kaynağı açıklanmayan bir şekilde tüm toplumu aşılamak üzere harekete geçiyor. Aynı olay grip, hepatit-A ve diğer aşılarda da benzer şekilde tezgahlanıyor. Sadece parasal açıdan bile "aşı olayı"nın dökümü pazarın boyutunu gösterebilir. Örneğin; ençok konuşulan hepatit-B aşısı için, nüfusun 1/6'sı aşılansa (10 milyon) %80'lerde gezinen kâr oranlarıyla 150 tirilyonluk bir pazar sözkonusudur.

Tekellerin iştahının nasıl kabardığını siz düşünün. Hele ki bu aşıların yan etkileri hakkında yeterince bilgiye sahip değilsek! 1970'li yıllarda Orta Afrika'da WHO (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından yürütülen çiçek aşısı kampanyasının AIDS hastalığının ortaya çıkışı ve yayılımı üzerine uyarıcı etkileri neredeyse kanıtlanmışken!

Bu duruma net bir bilimsel müdahale gerekiyor. Ancak ülkemizdeki "tıpçı"ların, umutsuzluk yaratıcı oranlarda, özelleştirme hayaletinin çekiciliğine kapılıp ruhlarını tekellere sattıkları düşünülürse, bireysel çabalar dışında umutlu olmamızı sağlayacak hiçbir girişim gözükmüyor.

Yazımızın darbelerle ilgili başlığına gelince; bu konuda yalnızca

EK : 3
"SAĞLIK ADACIKLARI"

Bundan altı yüzyıl önce, belki de kilisenin dediği gibi (!) "ahlâki düşkünlüğü cezalandırmak üzere" Avrupa'yı kasıp kavuran, milyonlarca kişinin ölümüne neden olan Kara Ölüm-Veba başlangıçta sınıf ayrımı yapmıyordu. Bu nedenle kıtanın tümüyle "düzenlenmesine" ramak kalmıştı ki, yine kilisenin emrinde çalışan "bilim adamları", önsezileri ile olsa gerek hastalığın toplu yaşanılan yerlerde daha hızlı yayıldığını keşfedip, aristokratlara hastalıktan korunmak için kırlardaki şatolarına ve sayfiye evlerine çekilmelerini önerdiler. Doğal olarak, bu saptamadan sonra, yoksul halk hastalıktan kırılmaya devam ederken, aristokratlar "ahlâki düşkünlüklerine" sağlıklı bir şekilde sayfiyede devam ettiler.

Bundan beş yüzyıl sonra, kapitalizmin emekçi sınıflara hediyesi olan sefalet ve hastalıklar, salgınlar halini alıp burjuvanın can ve mal güvenliğini tehdit eder bir hal aldığında, kapitalizmin ideolojik argümanı haline dönüşmeye başlayacak olan tıp bilimi, emekçiler için getto, burjuva için özel hastaneler fikrinin daha sağlıklı olacağı görüşünü ortaya attı. En azından, insanlığın hizmetinde olduğu iddia edilen hastanelerde yataklar birinci-ikinci-üçüncü vb. sınıflara ayrılarak hizmet farklılaştırılması yoluna gidildi. Kapitalizmde açgözlülüğün olduğu gibi, vahşetin ve sömürünün olduğu gibi, etik düşkünlüğün de sınırı yoktur. Dolayısıyla bu da yetmedi. Sonsuz kâr hırsı, emekçiler-yoksullar için sağlığın gerekli olmadığı ya da ancak onların kapitalizme yetecek kadar sağlıklı olmalarının yeterli olduğu düşüncesini geliştirdi. Bu düşünce pratiğe yansımasını "özelleştirme" adı verilen yeni bir saldırı dalgasında buldu.

ilginç bir rastlantıdan söz etmek istiyorum. (Her darbe sürecini manşetlere çıkaran bir aşılama uygulamasının izlemesini oldukça ilginç ve araştırmaya değer buluyorum.)

"Sivilcelere" Post Script Bir Not: Bu satırlar 1998'in 14 Mart günlerinin, bir tıp bayramının hemen ardından yazıldı. Ve hatırladığım her 14 Mart, ülkemin durumunu özetleyen bir olayın gölgesinde yaşandı. İşte hemen hatırlananlar; 28 Şubat Darbesi... Çete adaletinin tartışıldığı günlerde "kutlanan" 1998'in 14 Mart'ı ise küçük ve tepki almayan bir haberin gölgesinde kaldı. Bu, "güneydoğu'daki sağlık hizmetlerinin tümüyle militarize edilmesi"yle ilgiliydi. Haber yalanlanmadı. Böylece, sivil inisiyatif tümüyle devre dışı kalıyordu.

Yaşamın her alanına müdahale edebilme hakkını kendi görenlerin, bu hakkı nasıl kullanacakları sağlık bağlamında önümüzdeki günlerin konularından olabilir. Haberin doğruluğu ve uygulanabilirliği varsayılırsa, en temel haklardan olan "sağlık hakkı" konusunda kuşkulu bir süreç başlıyor demektir. Diğer taraftan bu haber, savaşta yeni bir boyuta geçileceğinin de göstergesi olabilir.

Şimdi bir parantez açıp, 1998 yılının Türkiye sağlık profilini birkaç sayı ile görelim; Cumhurbaşkanı'nın da bir şekilde belirttiği gibi, Türkiye nüfusunun %30'u sağlık hizmetlerine ulaşmaktan yoksun yaşıyor... Dünya yoksullarının %0.8'inin Türkiye'de yaşadığı bildiriliyor... Türkiye gelir dağılımının en adaletsiz olduğu 3 ülkeden biri... Özelleştirme ya da sağlık sigortası adı altında halkın sağlığı sermayeye peşkeş çekiliyor... Kirli savaş en büyük sağlık sorunlarından biri olmaya devam ediyor... Hükümetin açıkladığına göre 10 milyona yakın insanımızın durumu Afrika ülkelerine eşit... Bebek ölüm oranlarındaki dengesizlik ve büyüklük korkutucu boyutlarda... Mardin, Muş, Hakkari gibi iller sağlık kiriterleri açsınıdan Afrika'nın "ilkel kabile devletlerinden" çok daha geri düzeylerde... Aynı illerde aşı gibi en temel sağlık hizmetleri halkın %50-80'ine ulaşamıyor ya da ulaştırılmıyor... (Bir not daha zorunlu: Afrika ülkeleri niçin bu durumdaysa Türkiye de aynı nedenle onlarla aynı durumda. Ve "YDD" adı verilen çağda hepsinin kurtuluşunun reçetesi aynı.)

Türkiye'yi 2000'li yıllara doğru giderken yeni bir Kara Ölüm yılları bekliyor ve kapitalist ahlâksızlığın cezasını, emekçiye yoksul halklar çekiyor. Seksenlerden sonra başlayan özelleştirme saldırısı, diğerlerinin aksine, sağlık alanında önceleri oldukça sinsi bir şekilde yürütüldü. Desteklenilen, özel hastanelerin ortaya çıkışı, devlet hastanelerinde özerkleşme adı altında özelleştirme girişimleri, ilaçta patent yasası vs. uygulamalarla doksanlara gelindiğinde son ve büyük saldırı için siyasî ve ekonomik koşullar hazırlanmıştı. Kişisel sağlık sigortası ya da genel sağlık sigortası gibi gösterişli tanımlamaların ardında şimdi, emekçilerin onlarca yıllık SSK, Emekli Sandığı, Bağ-Kur gibi birikimleri sermayeye peşkeş çekilmeye çalışılıyor. Tabii buna en büyük desteğin, sermaye ve onun faşist koruyucuları dışında hekimlerden geldiğini görmek de tıbbın serüvenini incelediğimiz zaman fazla şaşırtıcı olmuyor.

Ve bu süreçte "sağlık" adına ne varsı tahammül edilmez ölçüde olumsuzlaşmaya başlıyor. Bu olumsuzluk, "sosyal patlama" ya da "önlenemez salgınlara" dönüşmediği sürece burjuvaziyi fazla ilgilendirmiyor. Çünkü o artık kendi sağlığını koruyacak tüm önlemleri almıştır; izole yaşam mekânları, son teknolojiye sahip gelişmiş kilinikler... ve globalleşme, öyle ya burjuva dünyanın her yerinde iste-

diği sağlık hizmetini istediği şekliyle satın alabilir. Üstelik satın alma gücünü de emekçiye sattığı -diğerleriyle birlikte- sağlık metasından elde ettiği kârla sağlayabilir (örneğin en basit sağlık kontrolü için harcadığı parayla yüzlerce çocuğun temel sağlık ihtiyaçlarını karşılanabilir).

Konumuza yeni bir örnek de "sağlıkta serbest bölge" haberiyle geldi. Vebadan kaçan aristokratlar gibi, burjuva yeryüzünün çeşitli bölgelerinde serbest sağlık bölgeleri oluşturmaya başladı. Türkiye'de de uygulamadan söz ediliyor. Tıbbın en son olanakları bu bölgelerde dünya zenginlerinin hizmetine sunulacak. Kuşkusuz bu uygulama özelleştirmenin şimdilik son adımını oluşturuyor ve tabii ki özelleştirme ile peşkeş çekilen alınterimizin akıtılacağı tümüyle korunaklı bir bölge olacak...

Fazla söze gerek var mı, zincirlerinden başka kaybedecek hiçbir şeyi olmayan emekçiler, burjuvazinin verdiği kadar değil insan gibi yaşamaya yetecek kadar sağlığı ancak ve ancak devrimle kazanacaklardır. Ve o zamana kadar, sırtımızdan emdikleri kanla, sağlık adacıklarında mutlu bir yaşam süren kapitalistlere son'a yaklaştıklarını her an hatırlatarak...

İKİNCİ BÖLÜM
VEREM VE "EZİLENLER" ÜZERİNE NOTLAR

1

"Son on yıl içinde yeniden hortladığı söylenen verem ile savaş başlatıldı." Bu, herhangi bir gazetenin arka ya da iç sayfaya başlığı olabilir, ancak yazımızın da başlangıç cümlesi. Cümleyi oluşturan üç kelime aslında önemli tartışmaları da içeriyor. Bunlar; yeniden, hortlama ve savaş kelimeleridir. Yeniden; demek ki daha önceden beli kırılmıştı! Belki de sindirilmiş ya da kontrol altına alınmıştı demek daha doğru olacak ama tamamen yok edilemediği de bir gerçek. Savaş başarılı olmamış ya da veremle,* savaşanlar arasında varılan anlaşmada asıl etkili olanlar, doğrudan taraf gözükenler dışında saklanmış! Hortlama; verem insanı oldukça korkutmuş olacak ki mezardan kalkma ile eş anlamlı olabilecek bir kelime seçilmiş, öldüğü sanılmış ya da öyle sanılsın istenmiş ne varki ölmemiş, bedeni veya lanetlenmiş hayaleti ortalıkta dolaşmaya başlamış. Savaş; tıp yazınında militarist söylemin çok sayıdaki şaşırtıcı örneğinden yalnızca biri. Verem başta olmaz üzere birçok salgınla bilimsel mücadelenin adına "savaş" denilirken, savaşların, verem ve benzeri birçok hastalığın gerçek nedeni olduğu gizlenmek mi istenmiş acaba? İkinci bir soru: Yeniden hortlayan veremin gerçek savaşlarla başabaş görülmesi yalnızca rastlantı mı? İster yerel isterse uluslararası olsun çeşitli sağlık araştırmaları bu sorunun çok kolay cevabı için basit birer ipucu sunmaktan başka bir şey vermiyorlar. İşte bu çalışmalardan birinin sonucu, üstelik yakın bir örnek: Diyarbakır'da 1993'te 222 olarak saptanan verem hastası sayısı, 95'te 498'e, 96'nın

* Tüberküloz yerine dilimize yerleşmiş ve bu yerleşmeye bağlı olarak tanımını daha iyi bulmuş Arapça kökenli "verem" kelimesini kullanacağız.

ilk üç ayında ise 232'ye çıktığı bildiriliyor.[1] Her epideminin (salgın) habercisinde olduğu gibi, logaritmik bir artıştan sözediliyor. Diğer taraftan, seksen yıllık bir mazisi olan veremle "savaş" derneklerinin savaşta yenilgiyi her nedense baştan kabul ettikleri görülüyor: 1990'larda %32 olan (çok düşük) BCG aşılama oranı 1995'te %20 olarak saptanıyor.[2] Savaş ya hiç başlatılmıyor ya da bir pirus zaferi aranıyor. Veremle savaşta yenilgi bir başka savaşın uzun vadede kazanılmasının aracı olarak görülüyor!

2

La Traviata'nın Violetta Valery'si ile, La Boheme'in Mimi'si arasındaki tek benzerlik yalnızca, iki kadının da verem nedeniyle ölümleri değil kuşkusuz. Zengin Violetta ile yoksul dikişçi kız Mimi'nin diğer ortak yanı da rolleri göz önüne alındığında rahatlıkla görülebilecek olan ezilmişlikleri. "Böylesine genç ölmek"; Violetta'nın sahnedeki şarkısına ve yapay öksürüklerine, salondan, veremini anlatan greçek öksürüğü ile cevap veren genç devrimci İnsarov'da en az bu iki opera kahramanı kadar ezilmişliğini hisseden ancak onlardan farklı olarak mücadelesini veren bir kişi. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, devrimler çağının yolunu açanlardan biri. Ve çağa damgasını vuran veremin kurbanı. Yalnıcza, Turgenyev, Verdi ya da Puccini değil bu hastalığı eserlerinde başköşeye yerleştirenler. Çağın hemen tüm sanatçılarının gözdesi verem! Kapitalizmin olgunlaştığı devrimlere gebe çağın insanını anlatmanın güzel bir aracı aynı zamanda.

"İnsaraov, düşündeki karlar gibi bembeyaz bir yüzle, divanın üzerinde yarı beline kadar doğrulmuş, iri, parlak korkunç tuhaf bir biçimde aralanmıştı. Apansız değişen yüzünde, -bir çeşit kederli duygululukla karışan- bir dehşet anlatımı vardı. 'Yelena' dedi; 'ölüyorum'."[3]

Halkının kurtuluşunu görmeden bir otel odasında veremden ölen ve bize cezaevlerindeki akciğer hastalığına yakalanan devrimci tutsaklarımızı hatırlatan İnsarov, 19. yüzyıl edebiyatının tek veremli kahramanı değildi. İşte Fantine; ne geride bırakılan ne de gelen büyük devrimlerden haberi var. Her geçen gün, kapitalizmin yeni işlemeye başlayan yasalarına uygun olarak (!) azalan ücretle, günde onyedi saat çalışıyor. Kızına bakabilmek için tıpkı 20. yüzyılın salon-

larındaki hemcinsleri gibi dişlerini ve bedenini satıyor, yetmiyor. Ondan daha iyi bir verem hastası olabilir mi?

"Bu Fantine hikayesi nedir? Bu bir köle satın alan toplumdur. Kimden? Sefaletten. Açlıktan, soğuktan, yalnızlıktan, yüzüstü bırakılmışlıktan, yoksunluktan. Acıklı bir alışveriş. Bir lokma ekmeğe bir ruh. Sefalet teklif eder, ruh kabul eder."[4] Bedenin kabul ettiği ise tüm acıların yanında bir de veremdir! 18. yüzyılı anlatırken 20. yüzyılın sonlarına da kehanette bulunan Victor Hugo'dan Kafka'ya, Zola'dan Mann'a* kadar birçok yazarın eserlerinde kendisine önemli bir yer bulan verem, kanımca en etkin anlatımına Dostoyevski'nin romanlarında kavuşmuştur. Dostoyevski uzmanı Dr. Tahyj'e göre onun kahramanlarının 1/4'ü sinir hastasıdır.[5] Bu saptamaya bizim de rahatlıkla ekleyebileceğimiz bir diğer unsur da; onun hemen hemen tüm büyük eserlerinde veremli kahramanın özel bir yeri olduğudur. Verem; Dostoyevski'nin yarattığı atmosferin neredeyse olmazsa olmaz bir parçası gibidir. Açlığın, sefaletin, çaresizliğin ve bitmez tükenmez karanlığın hüküm sürdüğü odaların, sokakların tamamlayıcısıdır o. Yozlaşmışlık ve ahlâki çürüme ülkeyi bir baştan bir başa kuşatmıştır. Küçük bir azınlığın görkemli zenginliği büyük çoğunlukların insanı dehşete düşüren yoksulluğundan beslenirken ondan tümüyle kendisini soyutlamıştır. Ve toplum sanki büyük bir doğumun sancılarını en acı bir şekilde yaşamaktadır.

İşte Suç ve Ceza'nın Katerine İvonava'sı ve onun ölümü; birkaç satırdaki dehşetli anlatım romanın genel havası içinde hiç mi hiç yadırganmadan yerini bulmaktadır: "Bu biçare, bu kimsesiz, bu veremli kadının hıçkırıkları, görünüşe göre, orada bulunanlar üstünde büyük bir etki yapmıştı. Burada hastalığın tükettiği bu veremli bitkin yüzden, yer yer kan pıhtılarının bulaştığı bu kuru dudaklarda, bu kısık kısık haykıran seste, çocuk ağlamasını andıran bu hıçkırıklı ağlayışta, öylesine acı, öylesine dokunaklı bir anlam vardı ki, görünüşe göre, bu mutsuz kadına herkes acımıştı... "Yeter!... Artık vakit geldi! Elveda çilekeş kız! Lagar beygiri çok yordular... Artık çatladı" diye haykırdı ve başı yastığa düştü. Katerina İvanova tekrar ken-

* Yalnızca kahramanlar değildir verem olan. Çağın birçok sanatçısı da bu hastalığa yakalanmıştır. Özellikle rahat bir yaşamı olmayanlar: E. A. Poe, D.H. Lawrence, J. J. Rousseau, F. Chopin...

dini kaybetti. Ama bu son kendini kaybediş çok sürmedi. Solgun zayıf yüzü, geriye, arkaya doğru sarktı. Ağzı açıldı. Bacakları kasılarak uzadı, derin bir soluk aldı ve öldü."[6] Tıpkı Fantine gibi, diğerleri gibi. İsimler değişirken değişmeyen tek şey ezilmişlerin, yoksulların ve açların hastalıkları ve kaçınılmaz ölümleri. Veremlinin ölümünün yüzyıllık uzaklıklara rağmen, aynı kelimeler, aynı tanımlamalar neredeyse aynı cümlelerle anlatılması bir rastlantı mı?

Etkeni ve bulaşma yolu tanımlanana kadar verem tüm diğer olumsuz koşullar gibi insanın, ezilen insanın bir kaderi olarak görülüyordu. Bu şartlarda yaşama mücadelesi verip de hastalığa yakalanmamak bir şanstı. Hastalığa yakalanan ise bir kurbandı ve tanrısal değil toplumsal bir kurban olduğu ancak tıp biliminin ilerlemesi ile anlaşılacaktı. Bu sürece kadar veremli, onlardan biriydi, şanssız ancak ölüm nedeni önceden belirlenmiş; trajik bir sürecin, metaforik zorlamalar nedeniyle dramatik algılanışıydı, hastalık-hasta ve toplum üçgeninde sözkonusu olan. Ölüm nedeninin önceden belirlenmesi ölüm şekline yönelik önyargıları da beraberinde getiriyordu. Yükselen devrimci mücadelelerin katliamlarla bastırıldığı yıllarda verem hastalığını simgeleyen ağızdan sızan ve ölümün habercisi olan bir parça kandı. Ezilenlerin yazgısı kan! Veremli, yalnızca bir kuşatma ya da bir barikat veya hapishane değil, çoğunlukla ya sefil odasında ya da yoksullar için ayrılmış toplama kampı da denilebilecek hastanelerde de ölüyordu. Çoğunlukla bilinç düzeylerinin gelişmemiş olması onları sınıflarının yükselen mücadelesinden uzak tutarken kimi zaman da veremle birlikte içine düştükleri güçsüzlük onları mücadeleden uzak tutmaktaydı. Toplumsal şartlanma nedeniyle kendilerinin de yaklaşan ölümlerini biliyor olmaları giderek bu ölümün çekilen acılar nedeniyle istenilmesiyle sonuçlanıyordu. Ve acılar; kuşkusuz bedene ait acılardan çok yaşanılan olumsuz koşullara ait acıları içeriyordu.

3

Peki veremin ezilenler aleyhine kırılma noktası neresidir? Arkeolojik çalışmalar veremin, tarihin saptanabilen en eski hastalıklarından biri olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte her bulaşıcı hastalıkta olduğu gibi verem de ancak toplu yaşamın başlaması ve bunun so-

yoksul kenar mahalleleri olmuştur. Burjuva ideologlarının iddasıyla kentlerin "kanserli" dokuları olan varoşlar, gettolar, işçi mahalleleri ya da "gecekondu" bugün de olduğu gibi veremin her zaman ev sahipliğini yapmıştır. Bu kuşkusuz bir zorlamadır. Burjuvazi her zaman yaptığı gibi hastalığı kapitalist tıbbın olanaklarından yararlanarak kendisinden ve kendi mekânlarından uzaklaştırmıştır. Kuşkusuz diğer mekânların sahibi emekçiler, yoksullardır. Böylece verem kendisine yetişecek ortamı hazır bir şekilde bulma olanağına kavuşmuştur. Özellikle, kapitalizmin ihtiyaçlarının karşılanması için çocukların çalıştırılması veremin daha da azgınlaşmasına aracılık etmiştir ve böylelikle vahşi kapitalizm "küçük çocukluk yıllarında savsaklanan, savsaklanan ya da öldürülen çocuklara artık veremden dolayı ölmelerinden önceki birkaç yıl için bir fabrikada çalışmaya başlayabilecekleri yaşa değin kuşkulu bir yaşama ayrıcalığı" tanımıştı.[8] Diğer taraftan emperyalist paylaşım savaşları da, tıptaki tüm ilerlemelere rağmen hastalığın yayılmasını hızlandırıyordu.*

İstatistik bilimi (!), 20. yüzyıla ait verileriyle veremin azaldığını gösterirken, hastalık ezilenlerin yanında oportünist yaşantısına devam etmektedir. Genel bir bakışta, hastalığın görülme sıklığının ve hastalıktan ölüm oranlarının gün geçtikçe azaldığı doğrudur, ancak tedavideki yarım yüzyılı aşan ilerlemeler ve tıp biliminin bugün ulaştığı düzey göz önüne alındığında bir bulaşıcı hastalığın ortadan kaldırılamaması önemlidir. Bugün verem dünyanın önemli bir kısmı için "sorun"dur ve sorun olma özelliğini de koruyacaktır. Geri kalmış ülkelerde daha sıktır ancak "ilerlemiş ülkelerin geri kalmış bölgelerinde" de benzer yoğunlukta görüldüğü çeşitli araştırmalar sonucu gösterilmiştir. Bu satırları yazarken ulaştığım birbirinden çok uzak üç ülkeye ait çalışma sonuçları konumuz bağlamında düşündürücüdür:

1) Yeni Zelanda'da, Maori'lerle (Yeni Zelanda'nın gerçek sahipleri ya da Avrupalı sömürgecilere göre Yeni Zelanda'lı ilkeller) Maori olmayanlar (Sömürgecilerin torunları) arasında verem-

* 1812 yılında New York'da verem ölüm oranı 700/10.000 iken bu sayı 1882'de 370/10.000'e inmiştir. Bu dönemlerde tedavi düşüncesine giren "sanatoryum" kavramı ise insanların önemli bir kısmının herhangibir çağdaş sağlık hizmetine ulaşma olanağı olmadığı hatırlandığında oldukça tartışmalıdır. İki büyük savaş sırasında ve sonralarında verem görülme sıklığında önemli artışlar görülmüştür.

nucunda uygunsuz yaşam koşullarının belirginleşmesiyle kendisini daha etkin bir şekilde göstermeye başlamıştır. Kentleşmenin ve kentleşme içindeki bireyin-insanın önplana çıktığı 19. yüzyılda "romantizmin" çoşkusundan etkilenen sanatçılar vereme "romantik" unsurlar yüklemişler ve verem de kapitalizmin bu gelişme sürecini bu tanımlamayla tamamlamıştır. Çağda veremin yayılma merkezi-odağı, sınıfsal keskinliği gün be gün artan 19. yüzyıl Avrupa kentlerinin banliyöleri olmuştur. Yetersiz beslenme ve uygunsuz barınma koşulları hastalıkla neredeyse tümüyle özdeşleşir ve bu ilişkilendirme doğrudur.

"Kentlerin en kötü kesimlerindeki işçi evlerinin, bu sınıfın öteki yaşam koşullarıyla birlikte, sayısız hastalığa neden olduğunu herkes doğruluyor. Artisan'dan daha önce alıntıladığımız makale, gerçeği mükemmel biçimde ifade ediyor, akciğer hastalıklarının, bu koşulların kaçınılmaz sonucu olduğunu, bu sınıf içinde bu tür hastalıkların aşırı ölçüde sık olduğunu ortaya koyuyor." Engels bu saptamasından sonra kesin çözümü de öneriyor: "Önceki sayfalarda yüzlerce yönden gösterdiğim ve daha yüzlerce başka yönden de gösterebileceğim gibi, bugünkü toplumumuzda emekçi insanlığını, ancak burjuvaziye karşı nefret ve isyanla kurtarabilir."[7]

Kapitalizmin, değersizleştirme ve insansızlaştırma sürecine naif bir karşı koyuştur verem. Yüzyıllardan beri bilinmesine ve semptomlarının içerikleriyle kutsal değerler addedilmesine rağmen "verem"e kültürel değeri ancak 19. yüzyılın sonunudan itibaren verilmiş ve ancak I. Dünya Savaşı'nın sonrasında "tarihsel olgu" olma onuruna erişebilmiştir. Bu aynı zamanda, kapitalizmin tekelci emperyalizm yürüyüşüne başladığı ve inasana ait tüm değerlerin teker teker yokedilme çabası içine girildiği bir sürecin de başıdır. İçerdiği kültürel özellikler nedeniyle dünyanın her köşesinde ortak özellikleri eşleştirilebilir. Kapitalizmin öncesinde ise verem, birçoğu gibi eşitlikçi davranmış ve toplumlarda yayılırken sınıf farkı gözetmemiştir!* Ancak diğerlerine göre, yayılım ve hastalığın kişide ortaya çıkışı ve sonlanışı -ölüm- oldukça uzun bir süreci içerdiğinden, kırsal yaşantının egemen olduğu ve kentlerin yeni yeni oluşmaya başladığı dönemlere kadar "korkutuculuğunu", kapitalizmin gelişiminin simgesi kentleşmenin ilerlemesiyle göstermiştir. Ve seçtiği bölgeler kentlerin

* Bu değerlendirme için en dramatik örneği Kara Ölüm-Veba oluşturmaktadır.

den ölüm oranlarında Maori'ler aleyhine çok büyük fark görülmüş. Bu fark bugün de korunmakta![9]

2) Karaparanın beyni, burjuvazinin kanalizaysonu, "refah" ülekelerinden İsviçre'de vereme halâ rastlanmakta, ancak burada önemli olan, sosyal sınıfla ya da sosyoekonomik durumla verem arasında bağlantının gösterilmiş olması. Tabii durumun hangi sınıfın lehine veya aleyhine olduğunu söylemeye gerek yok...[10]

3) Beyaz faşizmin hüküm sürdüğü yıllarda Güney Afrika'da yapılan çlaışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmış. Olimpiyat adayı Cape Town'da, veremden ölüm oranları "beyazlarda" 1922'den 1986'ya varıncaya dek önemli oranlarda azalmasına rağmen siyahlarda ve "renklilerde" aynı dönemde, azalma aynı önemde (!) olmamış. Modern sağlık hizmetlerine ulaşamamanın bir göstergesi olarak kabul edilen "tüberkiloz menenjit" oranları beyazlarla siyahlar arasında siyahlar aleyhine neredeyse 100 kat daha fazla. Hastalığın bu dramatik dağılımı oldukça düşündürücüdür. Çalışmanın sonucunda siyah maden işçilerinde veremin arttığı ortaya çıkıyor.[11]

Birkez daha "ya Türkiye'de" sorusuna, "Güneydoğu", "Zonguldak" ve "gecekondu" kısa cevabının rahatlıkla verilebileceğini düşünüyorum. Burada tekrar tekrar hatırlatılması gereken veremin artık tıbbi olarak tedavi edilebildiğidir. Önemli olan onun yaşaması için uygun ortamların ortadan kaldırılması ve bugünkü şartlarda da tedaviye herkesin ulaşabilmesinin sağlanmasıdır. Ne var ki iki koşulda kapitalizmin varlığı ile doğrudan bağıntılı olup olumlu gelişme ancak "değişim"le olanaklıdır.

Olumsuz yaşam koşullarının, yoksulluğun ve sefaletin birebir göstergelerinden olan verem, "Yeni Dünya Düzeni" adı verilen vahşetin sağlıktaki simgelerinden olmaya aday gözükmektedir. 19. yüzyılın sonlarında, Kara Ölüm-Veba'nın yarattığı yıkımı unutmayan Avrupa, veremi anlayınca ona Beyaz Veba (White Plauge)* adını verir. 20. yüzyılın sonlarına doğru ise "veba" tanımlamasıyla onurlandırılma ise AIDS'i nasip olur: "Çağın Vebası" adını alır. Veba, kapitalizmin doğuşunun; verem, onun ileri aşamasının simgesi iken AIDS, neo-liberal çağın simgesi olmaya aday gözükmektedir. An-

* Plauge; hem veba hem de bela anlamına gelir.

cak, veremin genel artışının yanında, AIDS hastalarındaki direncin düşmesine bağlı olarak bu kişilerde de daha sık görülmesi, simge olma mücadelesinde Verem ve AIDS arasında sıkı bir yarışın olacağını ortaya çıkarmaktadır!

4

Yeşilçam'ın, Holywood kitsch'lerinden mirası: Veremli kadın! Öykünün başlarında bir öksürük: İyi vurgulanmış bir ayrıntı her izleyicinin dikkatini çeken. Ortalarda, öksürük ardından mendile bulaşmış kan lekesi ve son: Ölüm, tüm ölümlerden daha bir hüzünlü! Aralarda: Bol acı gözyaşı. Yıllar sonra filmden belki de hatırlanacak tek şey veremli oyuncunun abartılı bir makyajla soluklaştırılmış yüzü. Verem bu betimlemeleriyle aynı zamanda romantik çağların ve bu çağların artıklarının da hastalığıdır. Kent yaşantısı içinde çıkış arayan yalnız ve yoksul bireyin hastalığı. Bu bağlamda hastanın sınıfsal konumu çoğunlukla gözardı edilir ve bu gözardı ediliş bireyin sınıf atlama eğilimlerinin ahlâki tartışmasıyla örtülmeye çalışılır. Verem çoğu kez, sanata, bu süreçteki aksaklıkların ve başarısızlıkların simgesi, göstergesi olarak girer. Toplumsal inanışların ve yaklaşımların sonucu olarak gelişen bu eğretilenme sonucu hastalıkla kişilik özdeşleşir duruma getirilir. "Hernekadar veremin yoksulluğa ve sağlıksız yaşam koşullarına bağlı olduğu söylenirse de bu hastalığa yakalanmak için içsel bir yatkınlığın gerekli olduğuna inanılır. Doktorlar ve topla ilgilenenler geçen yüzyılda vereme eğilimli bir kişilik yapısı üzerinde durmaktaydı; ...Birbuçuk yüzyılı aşkın bir süredir verem incelik, duyarlılık, üzgünlük ve güçsüzlüğün metaforik eşdeğeridir."[12]

Bu bakış açısıyla, veremlinin yalnızca toplumsal değil, tanrısal yargılarla da ezilmişliğine ulaşmak olanaklı. Böylece verem; kişiye verilen değiştirilemez ilahi bir yargı, o kişinin sınıfsal konumunun değişmezliğini de vurgulamak ister gibi. Yoksulluk, sağlıksızlık neyse verem de o.

İster tanrısı, isterse kapitalisti yazsın ne farkeder, insan kaderine karşı koyabilir mi?

KAYNAKLAR

1) Melikşah Ertem, Ali Ceylan, Mansur Özcan: *Güneydoğu Anadolu'nun Sorunları, Toplum ve Hekim*, C.11, s. 74, 1996, s. 47-55.
2) Necdet İpekyüz: *Güneydoğu'da İç Göç Tartışmaları ve Sağlık Boyutu, Toplum ve Hekim*, C. 11, s. 74, 1996, s. 56-60.
3) İvan Turgenyev: *Arefe*, Çev. Ataol Behramoğlu, İletişim Yn., 3. baskı, 1991, s. 209.
4) Victor Hugo: *Sefiller*, Çev. Nesrin Altınova, Altın Kalem Yn., 1. baskı, 1975, 1. cilt, s. 168.
5) Henri Troyat: *Dostoyevski*, Çev. Leyla Gürsel, Cem Yn., 1. baskı, 1973, s. 283.
6) Dostoyevski: *Suç ve Ceza*, Çev. Hasan Ali Ediz, Altın Klasikler, 7. baskı, 1974, 2. cilt, s. 194, 256.
7) Friedrich Engels: *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yn., 1. baskı, 1997, s. 156,286.
8) Marvin Harris: *Yamyamlar ve Krallar- Kültürlerin Kökenleri* , Çev. Fatih Gümüş, İmge Yn., 1. baskı, 1994, s. 271.
9) Neil Pearce: *Mortalitiy and Social Class in Maori and non Maori New Ze aland Men*, The New Zealand Medical Journal, 26 May 1993, Vol. 106, No: 956, p. 193-196.
10) Christoph E. Minder: *Socio-economic factors and Mortality in Switzer land*, Sozial und Praevent Medizin, 1993, 38:313-3287.
11) Neil Andersson: *Tuberculosis and Social Stratification in South Africa*, International Journal of Health Sevices, Vol : 20, No: 1, 1990, p. 141-165.
12) Susan Sontag: *Bir Metafor Olarak Hastalık*, Çev: İsmail Murat, BFS Yn., 1. baskı, 1988, s. 43-66.

"KANNİBALİZM" ÜZERİNE NOTLAR

Kannibalizm; birçok sözlük ve ansiklopedi kelimenin anlamını "yamyamlık" olarak veriyor. Sömürgecilik kapsamında, birçok tanım ve olgunun uğradığı haksız ve taraflı değerlendirmeye "yamyam"da uğruyor. Tıpkı ilkel, barbar tanımlamalarında olduğu gibi, yamyamlık da (!); sömürülen, soykırıma uğratılan, yok edilen kültürleri aşağılamanın ve bu topluluklara, toplumlara yönelik imha hareketinin aracı haline gelebiliyor. Yeryüzünün çeşitli noktalarına dağılmış bazı kültürlerde ve topluluklarda, büyüsel işlevi ile kültürel birer unsur olan kannibalizm, birçok benzeri durumda olduğu gibi, sömürenin önce anlamadığı, daha sonra da kanlı yağmalarının vicdani haklılığını kanıtlayacak birer olgu olabiliyor. Kendi kültürünü ya da tek bir kültürü yaratma yolunda oldukça bilinçli bir çaba içinde olan emperyalistler başka halklara, toplumlara ait bütün kültürel unsurlarla beraber ne varsa çarpıtmak, yozlaştırmak ve sonunda yok etmek üzere bilinçli ve sistemli bir çaba ile yoluna devam ediyor.

21. yüzyıla girerken gerçek anlamda yamyamlığın merkezi olan Amerika kıtasına 16. yüzyılda yapılan "keşif" seyahatleri, Avrupa'nın "uygar" insanının bu olguyla belki de ilk kez karşılaşmasını sağladı. Bilinmeyen uzak ülkelerle ilgili anlatılan, insan eti yiyen vahşilere ait dehşet dolu öyküler böylece somutlanmış oldu. Ortaçağ ve takip eden yüzyıllarda Avrupa'nın yaşadıkları hatırlandığında (kanlı savaşlar, kara ölüm, engizisyon vs.), bu olgunun insanoğlunu sarsmasının tek nedeni herhalde kültürel farklılık olmalıydı. "İlkel" dediğimiz toplulukların, insanlarının, tek tek, bir birey olarak, kendi kültürel ve toplumsal yapılanması içinde, günümüz insanına ya da 16. yüzyıl

Avrupalı'sına göre daha az huzurlu olduğunu, dala az refah içinde olduğunu söylemek olanaksız. Ancak, onların insan olup olmadığını tartışan batılı, gördüklerini önce anlayamadı, ardından anlayamadığı için dehşete düştü.

Kuşkusuz Aztek'lerin kurban ritüellerine ait şu gözlemler karşısında dehşete düşmemek olanaksızdı: "... yığın yığın insan kafatasları vardı ve bunlar öylesine düzgün sıralanmışlardı ki insan onları sayabiliyordu ve benim yaptığım kestirime göre bunlar yüzbinden fazlaydı... cesedi piramitlerin basamaklarından aşağı doğru yuvarlamaya başladılar. Ceset aşağıda kare biçimindeki küçük bir alanda durdu. Orada, Quaquacuiltin adını verdikleri bazı yaşlı adamlar onu alıp kendi kabile tapınaklarına taşıdılar, organlarına ayırdıktan sonra yemek üzere parçalara böldüler..."[1] Uzak geçmişe ait bir başka gözlemde benzer dehşeti farklı kelimelerle anlatmakta: "...Kurban öne getirilir ve kadınlar tarafından saldırıya uğrar ve kızartılacağı ateşin yanması seyrettirilir, ardından onu öldürecekleri sopa gösterilir. Öldürene kadar sopayla vurduktan sonra kadınlar vücudu alır, parçalar ve kollarla bacaklar köyün etrafına savrulur. Sonunda vücut pişirilip yenir..."[2]

Kannibalizme ait tüm antropolojik gözlemler, benzer ritüel havasını yansıtıyor, bu da onun majik özünün vurgulanması açısından önemli. Daha sonra kısaca değineceğimiz yamyamlık-nüfus-zorunlu beslenme ilişkilerinin ötesine, bu olgunun temelinde büyüsel düşünce yapılanmasının olduğunu söylemek daha az tartışmalıdır.

İnsan eti yeme ile ilgili düşüncesinin temelini güç aktarımına ait temas büyüsü oluşturur. Tabuların ve tabulara aracılık eden totemlerin baskısı altında yenilene ait olumlu özelliklerin kazanımı ve aktarımı inancı, bu uygulamada çoğu kez esası oluşturmaktadır. Beyin ve kalbin özellikle tercih edilen organlar olması bu yaklaşımı destekler, ancak "yenilebilir" organlara yönelik tercihlerin varlığı, kannibalizmin bilinç dışına itilmiş bir beslenme ritüeli olduğu düşüncesinin de temelini oluşturur. Kannibalizmde büyüsel id'in temelini, fiziksel çevrenin kontrolü düşüncesi oluşturabilir. Yenilene yönelik taklit büyüsünün yanında (homoeopathic), temas ilişkisi ve bunun büyüsel anlamı (contagious) esas rolü oynar.[3] Temel antropolojik gözlem kitabı sayabileceğimiz Altın Dal'da, Frazer, bu tercihi genel

kapsamıyla büyü bağlamında ele alır: "...Avustralyalı Kamileroi'ler, cesaretini kazanmak için cesur bir insanın kalbini ve ciğerini yerler. Avustralya zencileri için bir insanı öldürüp içyağını çıkarmak ve ona sarınmak çok sık rastlanan bir şeydir... Zulular bir düşmanın alnının ortasını ve kaşını yemekle, bir düşmana gözlerini kırpmadan bakma gücünü elde edeceklerini düşünürler..." Frazer, çok sayıdaki örneklerinden yola çıkarak "büyü" olgusuna ulaşır: "Tanrının bedenini yiyerek tanrının niteliklerini ve gücünü paylaşmış oluyor."[4]

Burada bir parantez açıp yakın tarihli bir kannibalizm olgusu hakkında bilgi vermek istiyorum. 1977 yılında Oklahoma'da ortaya çıkarılan bu olgu da, kişinin bu "ritüeli" sırasında özel bıçaklar kullandığı, parçaların özenle ayırdığı, bir kısmını (filetoları!) pişirmek üzere sakladığı bir kısmını ise derin dondurucuda koruduğu, işine yaramayan vücut parçalarını ise evinin çevresinde düzenli bir şekilde gömülmüş olduğu saptanmıştır. Ne var ki kişi yamyam olarak değil, sado-oral saplantısı olan paranoid şizofreni olarak değerlendirilmiştir. [5]

Aztek söylencelerinden yola çıkan Harris'de, oldukça tartışmalı tezler içeren kitabında, determinist bakış açısıyla benzer sonuca ulaşıp neo-Malthusiyen yaklaşımlarına antropoloji sosu katıyor: "Cesedin bütün yenilebilir parçaları tıpkı evcilleştirilmiş hayvanların etlerinin tüketilmesine benzer biçimde kullanılmışlardır."[6]

Kanniballere ait çok sayıda gözlem, onun büyüsel niteliğinin tersine bir tabu özelliği taşıdığını da ortaya koyar: "Totemin yenilmesi bir tür insan-yiyicilik olunca, gerçek ya da simgesel insan-yiyiciliğin -isteyerek ya da istemeden- yasağa aykırı davrananlara ayrılmış bir ceza olabilmesi anlaşılır."[7] Böylece kannibalizm, bir tabunun yeniden üretilmesi sürecinde bir araç durumuna gelebilmektedir. Levi-Strauss, besin kısıtlaması nedeniyle geliştirilen dış evlilik yasağının delinmesinin cezasının bu olduğunu söylerken, kendi toplumunda bile yemek eylemine ait bazı deyimlerin argoda cinsel anlamda kullanıldığını belirtir. Birçok antropoloji kitabında karşımıza çıkan "vagina dentata-dişli vagina" tanımlamasının anlamına da bu yolla ulaşmak olanaklıdır. Erkeği yiyen kadın imgesi aynı zamanda bir bütünleşmenin işaretidir. Bu aynı zamanda, bir tabunun yeniden oluşumunun da başlangıcıdır. Yeni Gine, Fore kabilesinde kadınla-

inceleyen bilim adamları da kannibalizmin insanlığın evriminin belirli bir döneminde olduğunu ileri sürüyorlar. Bu belirli dönem tanımlaması kuşkusuz onbinlerce yıllık geçmişlere uzanıyor ve hiçbir zaman "Yeni Dünya"nın "keşfi" ile simgeleşen sömürgecilik dönemine rastlamıyor. (Aslında keşif kelimesi üzerinde de benzer bağlamda durmak zorunlu. Olmayan bir şeyin bulunuşu gibi sunuş Kolomb ve denizcilerin kıtaya ayak bastığında kendilerini karşılayanları yok sayma ya da insan saymama eğilimini özünde taşıyor.) Özellikle Fransa'daki Fontbregoua, Yugoslavya, Krapina bölgelerindeki çalışmalarda neolitik dönemde bu olguya ait izler belirgin. Paleoantropolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkan sonuçlar ise cenaze ritüeli ile kannibalizm arasında net ayrımı vermekten uzak görünüyor. Krapina çalışmaları, bölge neanderthallerinin kannibal olmadığını ortaya çıkarırken, Fontbregoua kazılarında ortaya çıkan kemiklerin kesi izleri incelenmiş ve bazı antropologlar spekülatif sonuçlara ulaşmışlardır: "Birbirlerini değil fakat başka kabilelerin üyelerini yemişlerdir. Diğer kabile üyeleriyle hayvanlar arasında ayrım yapamıyor olabilirler."[10,11] Bu son saptamayı günümüze aktarım açısından ilginç buluyorum ancak tüm bu tartışmalar neolitik dönemde, olgunun ritüel mi yoksa bir zorunluluk mu (hayatta kalmak için) olduğu sorusuna cevap vermediğini de eklemek istiyorum.

Kuru; Yeni Gine ve çevresinde, özellikle de Fore kabilesinde görülen ve ölümle sonuçlanan bir sinir sistemi hastalığı. Etkeni bir virüs, bulaşıcı ve tedavisi bilinmiyor. Kuru hastalığının konumuz açısından önemi kannibalizmle bağdaştırılması. Birçok yazara göre bulaşması insan beyninin yenilmesine bağlı. Bu özelliği ile, kannibalizm tartışmalarını doğrudan etkiliyor. Hastalıkla yamyamlık arasındaki ilişkinin, yalnızca bölge ortaklığı olduğunu ileri sürenler, diğer taraftan kannibalizmin gerçekliğini de tartışıyorlar.[12] Bu tartışmada da görüşlerini, bu kabilenin 50 yılı aşkın süredir insan eti yediği bildirilmemesine ve hukuki yasaklama getirilmesine rağmen (!), "Kuru"nun halâ görülüyor olmasıyla destekliyorlar. Ancak, "Kuru"nun insan etinin yenmesi dışında, insan etiyle temasla da bulaşıyor olması kannibalizmle ilgili ritüellerin yeniden dikkate alınmasına yol açıyor. (Fore kadınlarının insan eti ile seksüel eylemi burada hatır-

rın insan etiyle seksüel eylemler yaparak onu tüketmesi de, bu tersine tabu işleyişine bir başka örnek olabilir.[8]

Buraya kadar kannibalizmi, "ilkel" topluluklar üzerine "Batılı" antropologların yaptıkları gözlemlerden yola çıkarak kısaca inceledik. Burada, olgunun gerçekliğinin ya da varlığının halâ süregiden bir tartışma olduğunu hatırlatmak gerekiyor. Birçok çalışmada "Kannibalizm bir mit mi?" sorusunun karşımıza çıkması bu tartışmanın varlığını gösteriyor. Bu tartışmalar, ilkelle karşılaşan "uygar"ın önyargılı ve kuşkucu gözlemlerinin aktarımının şüphe ile karşılanması gerektiği sonucuna bizi götürüyor. Yapılan tanımlamaların ve gözlemlerin ikinci elden aktarılıyor olması da bu vargıyı güçlendiren ögelerden en önemlisi. 20. yüzyılda yapılan saha çalışmalarında kannibalizmi doğrudan gözlemleyen antropologun bulunmadığı yine bu tartışmalarda ileri sürülüyor. Emperyalizm için "bilim" üreten merkezlerden bağımsız çalışan "bilim" adamları, And Dağları'ndaki kaza sonucu sağ kurtulanların ölenlerin etini yemesi olayını ya da "hayatta kalma kannibalizmi" adı verdikleri özgül olayları tartışma dışı tutuyorlar, bu ve benzeri olaylar dışındaki ritüel kannibalizme ise kuşkuyla bakıyorlar. Bu süreç aynı zamanda antropolojinin bir emperyalist bilim olmanın dışına çıkmasının ve onun "insan için"liğinin de basit bir göstergesi. Kuşkusuz, sosyal bilimlerdeki görecelilik tartışması örneğimizde de karşımıza çıkıyor: "Hemen her zaman düşmanların, yabancıların veya daha ilkel insan gruplarının insan eti yedikleri söylenmiştir... Çinliler Korelilerin, Koreliler Çinlilerin kannibal olduklarını söylemektedirler. Afrikalılar Avrupalıları, Avrupalılar da Afrikalıları kanniballikle suçlamaktadırlar." Ve antropolog Arens'in belirttiği gibi: "Kannibal sıfatı, herhangi bir zamanda olmak üzere tüm insan gruplarına verilmiştir" ya da Steadman'ın dediği gibi: "Yunanlılar zamanından bu yana yazılı olarak kannibalizmden söz edilmektedir, ancak hiçbir gerçek yazar buna şahit olmamıştır."[9]

Ne var ki bu şekildeki genellemeler bize, olgunun bir mit olduğunu onaylayacak verileri sunmaz. Yalnızca günümüze dek ulaşan söylem göreceliliğinin, saf şekilleriyle ilkel topluluklar ve toplumlar arasında var olduğunu gösterir. Olguyu neolitik döneme ait kazılarda

lanmalı. Ancak her zaman göreceli olacak ahlâki bir yargıya varmadan cenaze ritüeli olabileceğini de düşünelim.)

İlginç olan bu hastalığın Fore kabilesinde ilk görülmesinin, onların kendisine gezgin, gemici ya da maceraperest diyen Avrupalı sömürgeci öncülerle karşılaştıkları tarihlere denk gelmesi. Bilim adamları "Kuru" ile, benzer "Creutzfeldt Jakob" hastalığı arasında ilişki kuruyorlar ve hastalığın sömürgeci Avrupalılar tarafından bölgeye taşındığını söylüyorlar.[13] Sığırlara, "daha iyi beslenmesini sağlamak için" sığır beyni yedirilmesi sonucu ortaya çıkan, kapitalizmin son buluşlarından "Mad Cow Disease- Deli Sığır Hastalığı"nın insandaki biçiminin "Cerutzfeldt Jakob" olması konuyu daha da ilginç kılıyor. Böylece konu da yeniden başa dönüp, yamyamlığın göreceliliği tartışması yapma hakkı da ortaya çıkıyor. Geçtiğimiz yıllarda gündemi oldukça meşgul eden "Deli Dana" hastalığına ait yayınların birden kesilmesi üzerinde de durmak gerekiyor. Aslında bu gerçek yamyamlığın nerede olduğununun da işaretlerini veriyor. Belçika, Hollanda ve İngiltere"de birçok gıda tekelinin hastalığa dair taraflı yayınları bilim adamlarından ısmarladıkları ve bu yayınların etkisiz olduğu durumda da sermayeden gelen güçlerini kullandıkları muhtemeldir. (Ve insan sağlığı benzeri birçok tehtidin altındadır.)

Emperyalizmin ideoloji üretme merkezlerinden biri haline gelen Hollywood, birkaç sene önce, "kötü" bir kannibalin yok edilmesi için "iyi" kannibalin, sistemi temsil eden polisin ve sıradan insanların yardımına koşmasını anlatan bir film üretti. Film, sessiz kuzuluğun göz yumması sonucu iyi kannibalin kaçarak özgürlüğüne kavuşmasıyla sonlanıyordu. İnsanlar izleyen yıllarda "Yeni Dünya Düzeni" adını alacak bu kanniballe yeryüzünün değişik noktalarında tanışma fırsatını (!) buldular. Aslında kültürel bir unsuru diğerleri için genelleştiren sömürü düzeni belki de bu yolla kendi vahşetini gizlemenin yollarından en önemlisini de bulmuş oluyordu. Vahşeti gün geçtikçe artan kapitalizmin tarihi, bize, insana karşı yok edici olgunun onun kadar acımasız olmadığını öğretmiştir. Kapitalizm, popüler anlamında yamyamlığın kendisidir ve ideologlarının kannibalizmi yorumlayışı da doğal olarak kapitalizm lehinedir.

"Hayatta kalma kannibalizminin" nadir örneklerini tüm insanlık

tarihi için genelleştirip, tarihteki şüpheli gözlemleri, nüfus teorileri için kullanan ideologlar insan eti yemenin de gerekliliğini olumlama yolunu seçmişlerdir.

"1- Kannibalizm bazı durumlarda stabil bir dengeye yol açabilen bir oto regülasyon şekli olabilirken, diğer durumlarda popülasyon salınımlarına yol açabilir. 2- Kannibalizm, yokluğunda neslin tükenebileceği bazı durumlarda varlığını sürdürebilen bir popülasyon oluşturabilir..."[14] Tek hücrelilerden, insan dışındaki hayvanlara dek uzanan canlı gruplarında kannibalizm (burada, kannibalizm, kendi türünü yiyen anlamında kullanılmaktadır) üzerine yapılan çalışmalardan birinin sonuçları bu şekilde formüle ediliyor. Ne var ki düşünen insan için bu ve benzeri genellemeler yapmak ve yargılara varmak oldukça kuşkulu görünüyor. Ve bu yolu izleyerek, ilkelin, nüfus artışının getirdiği kısıtlı beslenme olanaklarını aşması için yamyamlığa başladığı sonucuna ulaşmak da olanaksızlaşıyor. Kitabından yararlandığımız Harris'de kanımca farklı olmayan bir yaklaşımla insanlık tarihindeki yamyamlık olgusunu maliyet/kazanç dengesindeki değişimlerin siyasi etkisine bağlıyor ve bu denge ile "hayvansal protein ihtiyacı" arasında birebir ilişki kuruyor. Bu dengedeki değişimler Harris'e göre, ya köleliğin ortaya çıkmasına yol açıyor, ya da bir ritüel maskesi altında yamyamlık olarak görülüyor.[15] Böylece konumuz özelinde Harris, ve diğerleri iki yoldan Malthus'un doğrulanması çabası içine giriyorlar: Yamyamlık hem gerektiğinde insanın besin gereksinimi karşılıyor, hem de nüfusun artışını kontrol altına alıyor! Belki de bu yolla kapitalizmin gelişmesi ya da artı değerin kontrolü için altyapıyı hazırlıyor!

Bugün yeryüzüne kültürel öge olarak kannibalizmin artık kalmadığı söyleniyor. Diğer taraftan, insan dışındaki canlılarda olgu üstüne incelemelere devam ediliyor. Ancak çağımızda yaşanan vahşetin yanında, Amerika kaşiflerinin gözlemlerinin oldukça sönük kaldığını rahatlıkla söyleyebiliyoruz. Ve bu vahşetin yaratıcılarının elinde bir araç olduğunu ve olabileceğini de...

KAYNAKLAR

1) Marvin Harris: *Yamyamlar ve Krallar*, Çev: Fatih Gümüş, İmge Kitabevi, 1. baskı, 1994, s. 160-163.
2) Gina Kolata: *Anthropologists Suggest Cannibalism Is a Myth*, Science, Jun 20 1986, 232, pp. 1497-1500.
3) FSA Doran: *Is a Canniblism a Myth*? , British Medical Journal, Vol: 309, 2 July 1994, pp. 59.
4) James G. Frazer: *Altın Dal- Dinin ve Folklorün Kökleri*, Çev: Mehmet Doğan, Payel Yn., 1. baskı, 1992, 2. cilt, s. 89-90.
5) Joni L. McClain-Fred B. Jordan: *Human Cannibalism: A Case Report*, The American J. Forensic Med. Pathology, Jun 1986, Völ: 7 No: 2, pp. 172-174.
6) Harris, agy., s. 165.
7) Claude Levi-Strauss: *Yaban Düşünce*, Çev. Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yn., 1. baskı, 1994, s. 132-133.
8) Kolata: agy.
9) Kolata: agy.
10) Paola Villa: *Cannibalism in the Neolithic, Nature*, Vol: 351, 20 June 1991, pp. 613-614.
11) Kolata: agy.
12) Marcia C. Inhorn-Peter J. Brown: *The Anthtoropolgy of Infectious Disease*, Annual Review Anthropology, 1990, 19, pp. 100.
13) Kolata: agy.
14) J.M. Cushing: *A Simple Model of Cannibalsim*, Mathematical biosciences, 107, 1991, pp. 47-71.
15) Harris: agy., s. 167, 184-187.

EPİLEPSİ VE DOSTOYEVSKİ

I- Epilepsi

Bugünün ilkelleştirilen insanı da, ilkel denilen bin yıllar öncesinin insanı da anlayamadığı ve bu nedenle de korktuğu doğasına-dünyasına karşı, varlığını korumanın, varlığını kendi şartları içinde sağlıklı bir şekilde sürdürebilmenin yolunu, anlaşılamayanı kendince çözümlemekte ve yorumlamakta buldu. Bu, kuşkusuz insanca bir tepkiydi; ancak diğer taraftan, bilim çağında insanın karşısına ideolojik bir güç olarak çıkacak olan "din" olgusuna yönelişin de ilk adımını oluşturmaktaydı. Bu süreç, aynı zamanda ilkel çağlarda yeni bir işbölümünün de ortaya çıkmasına yol açtı. İnsanın insanca varolabilmesinin koşuluydu bu yeni işbölümü. Böylece insan, kendisine benzeyeni, ama "biraz da farklı olan" "mana"landırarak* şamanını yarattı. Eliade'nin de dediği gibi, modern tıp bilimi tarafından basit birer hasta gözüyle değerlendirilebilecek olan şamanlar, hastlıklarının kendilerine sağladığı bilinmeyene gizemli ve korkutucu yolculuklarıyla, ya da onları trans hale geçiren krizleriyle, ilkel toplulukların zor yaşantılarını belki daha katlanılabilir hale getirirken; potansiyel bir güç barındıran bu olgu ya da bu "teorik yan", onların topluluğun "şef"i olmalarını sağlayan politik güçlenmeyi de içerebiliyordu. Kuşkusuz her psikotik veya epileptik durum kişiye, şamanlığa, oradan da topluluğun şefliğine giden yolu açmıyordu. Bunda, "kişisel bilgi ve becerilerin" ve kişinin kendinde varolanı değerlendirme yeteneğinin de çok önemli rolü olmaktaydı.[1]

Campbell, "şaman bunalımının temel biçimini" özetlerken ilk sı-

* Mana: Cansız varlıklarda olduğuna inanılan doğaüstü güç.

raya "ciddî sinirsel çöküntüye benzer belirtilerle açığa çıkan, günlük yaşamdan kopuş yaratan kendiliğinden davranışlar: Parçalanma düşleri, ruhlar dünyasında beslenme ve yeniden geri gelme"[2] olgusunu koyuyor. "Derunî ve gerçek vecd halinde iken ruhunun göklere çıktığına ve yer altına inip cehennemleri gördüğüne" inanılan[3] şamanların ufakta olsa bir kısmı bu tanımlamalarla belki de modern tıp biliminin "epilepsi"* olarak nitelendirdiği bir hastalığın tarihte bilinen ilk örneklerini oluşturmaktalar. Ancak günümüzde bu insanlara konulabilecek bu tanrıların, ilkel topluluk gözünde ya da sihirsel ve sihirsel-dinsel düşünüş aşamasındaki topluluklarda çok fazla birşey ifade etmeyeceğini de kabul etmek gerekir. Anlaşılması biraz olsun anlaşılır kılabilmek için, bazı kişilere gösterilen bir hoşgörü değildir bu. O kişide cisimleşen ve topluluğun kültür evrenini belirleyen; bugün için anlaşılması oldukça güç bir soyutlamadır sözkonusu olan. Kişinin hastalığı, saralı ya da psikotik olması yalnızca bir araçtır artık. Öyle ki, şamanlığı ya da politik güçlenme yolunu açacak olan bu "araç" ideolojik desteğini bulmadığı taktirde, topluluk içinde zararlı ve kaçınılası bir durum haline gelebilmektedir. Epilepsinin, nevrozun ya da benzeri nöbetlerin kendisine toplum içinde yarar sağlayacağını uman akıllı kişilerin nevroz -epilepsi taklitlerinin toplulukta- toplumda yorumlanışının eğretilenmeye açık oluşunun sonuçlarını somut bir şekilde görmek olanaklıdır. Örneğin, tek tanrılı dinlerin peygamberleri (İsa, Muhammed) ilkel öncülleri olan şamanlar gibi saralıdır. Tıpkı, Azize Jan Dark ya da tapkı tarihe yön veren ve tanrısal işlev yüklenen Sezar'da olduğu gibi! Dinler tarihine bireylere inerek ya da "peygamberler"in kişilik ve davranış özelliklerine yoğunlaşarak genel bir bakış attığımızda kitaplı ya da kitapsız tüm peygamberlerin "çeşitli özellikleri" nedeniyle toplumları içinde sivrildikleri görülür ki, bundan daha doğal birşey olamaz. "Halk dini" olgusunda çoklukla bu durum, efsaneler, öyküler ve söylencelere alabildiğine sinerek günümüze dek varlığını soğuk ve karanlık köy odalarında sürdürür. Çok kısa bir sürede egemenlerin ideolojisine dönüşecek olan din, kı-

* Epilepsi/sara: Beyindeki sinir hücrelerinin fonksiyon bozukluğuna bağlı bilinç kaybını da içeren nöbetlerle ortaya çıkan bir hastalık. Yazıda kimi zaman epilepsi kimi zaman da sara olarak kullanacağız.

sa süre için halkın gerçek malı olmuş ve geride yalnızca, yukarıda sözünü ettiğimiz inanılmaz öykülerini miras bırakabilmiştir. Tüm dinlerde olduğu gibi, hıristiyanlıkta da bu miras peygamberlerinin gösterdiği mucizelerde maddesel yapısını bulurken, bu olgunun gerçek niteliği, örneğin böylesine bir mucizeye ihtiyacı olan halk tarafından sorgulanmamıştır. Gereği de yoktur zaten! O da tıpkı bir şaman gibi farklıdır, ne var ki bu farklılık çok büyük kitleler tarafından bilinmektedir.*

II- Dostoyevski ve Epilepsi

"İsa onun eline dokundu, ve ısıtma kadını bıraktı; o da kalkıp İsa'ya hizmet etti. Ve akşamleyin cine tutulmuş birçok adamları kendisine getirdiler. Ve o, bir sözle ruhları çıkardı ve hastaların hepsini iyi etti; ta ki İşaya peygamber vasıtası ile söylenen; 'bizim zayıflıklarımızı kendisi aldı, ve hastalıklarımızı yüklendi' sözü yerine gelsin."[4] Başkasının kötülüklerini kendisi yüklenerek yoluna devam eden İsa, böylece "bir peygamberde olması gereken tüm nitelikleri" kendisinde toplamış, şüpheli tarihsel kişiliğiyle misyonunu tamamlamıştır. İşaya'nın sözleriyle bütün hastalıkları yüklenen İsa'nın yükümlülükleri arasında "Sar'a" hastalığının özel bir yeri vardır:

"Halktan biri ona cevap verdi: Muallim, ben sana dilsiz ruhu olan oğlumu getirdim; ruh onu nerede tutarsa, kendisini yere çarpıyor; o köpürüyor ve dişlerini gıcırdatıyor ve kırıyor. Senin şaritlerine ruhu çıkarın dedim yapamadılar... İsa babasına sordu: Bu hal başına geleli ne kadar zamandır? O da dedi: Çocukluktan beri. Ve helak etsin diye birçok defa onu hem ateşe hem de suya attı; fakat eğer birşey yapabilirsen bize acı, ve bize yardım et. İsa ona dedi: Eğer yapabilirsen! İman edene herşey mümkündür... İsa da halkın koşuşup geldiğini görünce, murdar ruhu azarlayıp ona dedi: Ey dilsiz ve sağır ruh, sana emrediyorum ondan çık, ve artık ona girme. Ruh da bağırıp onu şiddetle sarsarak çıktı; çocuk ölü gibi oldu; şöyle ki çoğu: öldü, dediler. Fakat İsa onu elinden tutup kaldırdı, ve çocuk kalktı." (Markos-IX/17-27) Matta'ya göre İncil'de buna eşdeğer bölüm: "Ya Rab

* Bu bölüm bir başka çalışmanın uzun bir özetidir (Tıp Tarih Metafor-Epilepsi Tarihine Giriş, Öteki Y., 1996)

oğluma merhamet et, çünkü o saralıdır, ve çok sıkıntıdadır; çünkü birçok defalar ateşe çok defalar da suya düşüyor." (Matta XVII/15)[5]

Beş yıllık cezası süresince okunmasına izin verilen tek kitap olan "Yeni Ahit"in tüm bölümleri gibi, sara ile ilgili olan bölümlerinin de Dostoyevski üzerinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Sonraki bölümde değineceğimiz, Budala'nın Prens Mışkin'i 19. yüzyıl Rusya'sında erdem dağıtan İsa'dan başkası değildir. Konuyu ilginç yapan, yazarın da saralı olduğuna dair inanışıdır. Dostoyevski'deki nöbetlerin, cezaevi yıllarında başlaması ve bu dönemden sonra sıklaşması bu bilgiyi tartışmalı hale getirmektedir. 1821 yılında Moskova'da doğan Dostoyevski, ilk nöbetini 18 yaşında babasının öldürüldüğünü öğrendiği zaman geçirir. İkinci nöbet ise kısa bir süre sonra, tanımadığı bir ölünün "kül renkli bir zamkı andıran, alnına törensel yazılarla süslü taç inen" yüzünü gördüğü zaman gelir. Dostoyevski biyografileri bu nöbetleri onun babasının ölümünü istemiş olmaktan dolayı duyduğu suçluluk duygusunun dışavurumu olarak belirtirler.[6] Aynı zamanda bu biyografiler onun saralı olduğunu da söyleyerek yazarın hastalığı hakkında tartışmaya girmekten kaçınırlar. Bu ve daha sonraki "nöbetlere" ait bilgiler hastalığın nevroz* olduğu yorumlarına haklılık kazandırmaktadır. Daha sonra yaşamının bir parçası haline gelen nöbetlere ait yazarın tuttuğu notlarda bu sorunun sorulmasını haklı çıkarmaktadır: "1 Nisan, şiddetli; 1 Ağustos, hafif; 7 Kasım, orta; 7 Ocak, şiddetli; 2 Mart, orta (1862-63)"[7] Onun epilepsili kahramanlarını incelerken göreceğimiz gibi nöbetlerin bu şekilde sınıflandırılması bizi ancak epilepsi gerçeğinden uzaklaştırıp nevroza ulaştırmaktadır. Ancak Dostoyevski'nin hastalığı tanımlayışı kimi zamanlarda tartışmayı kuşkulu bir noktaya çekmektedir:

"Sabahın altısında bir hastalık nöbeti...Akşam özellikle mumların aydınlığında, marazi bir üzüntü. Bütün eşyaların üstünde kırmızı (bir renk değil) bir yansı..." "Gecenin saat üçünde korkunç derecede şiddetli bir nöbet, küçük sofada, düştüm alnım sıyrıldı. Hiçbirşey hatırlamaksızın, hiçbirşey anlamaksızın kullanılmamış bir mumu götürdüm, odada yaktım, pencereyi kapattım; sonradan anladım ki, bir nöbet geçirmişim. Anet'i uyandırdım, ona söyledim bunu; yüzümü gö-

** Nevroz: Duygusal bozukluklarla birlikte dışavurumu olan psikolojik rahatsızlık.

rünce çok ağladı. Onu yatıştırmaya çalıştım ve ansızın yeni bir nöbete yakalandım. Kendime geldiğim vakit, müthiş başım ağrıyordu ve doğru dürüst konuşamıyordum. Anet geceyi yanımda geçirdi (çok büyük mistik ürküntü)."[8]

Diğer taraftan, kendisine ait bir başka anlatıda nöbetleri konusundaki kuşku yine kendisi tarafından dile getirilir:

"... Hastalığımdan daha önce de söz etmiştim sana: Sarayı andıran acaip nöbetler ama sara değil yine de..."[9]

Herşeye karşın Dostoyevski'den günümüze ulaşan bilgiler onun hastalığı hakkında kesin bir karar verilmesi için yetersiz kalmaktadır. Gerek kendisinin, gerekse yarattığı roman kişilerinin nöbetlere ait tanımları, bizi kesin tanıya götürmez. Eldeki bilgilerden yola çıkarak nöbetlerin gece ve uykusuz dönemlerde gelmesi ve bir vecdî-kendinden geçmeyi takip etmesini dikkate alan bazı yazarlar bunu epilepsi olarak nitelemişlerdir. Her nöbetin ardından gelen sıkıntı hali, uyuşukluk ve çalışma güçsüzlüğünü bu tanıyı desteklemek için kullanmışlardır.[10] Diğer taraftan bu nöbetlere nevroz tanısını koyan bilim adamlarına da en büyük destek Freud'un Dostoyevski çözümlemelerinden gelmektedir. Freud, Dostoyevski'deki nöbetlerin, ondaki nevrozun şiddetli bir dışavurumu olduğunu söylerken, yine de bilgi eksikliği nedeniyle temkinlidir. Freud, Dostoyevski'deki yaratıcılıkla saranın da bağdaşmayacağı düşüncesindedir. Freud'un da başlıca dayanağı nöbetlerin psikolojik bir travmaya bağlılığıdır. Bu travma, söz ettiğimiz "baba ölümü"dür. Dosktoyevski'nin babasının öldürülmesinin şiddetli bir travma olduğu ve yazarın bu olaya gösterdiği tepkinin ise nevroz halinin bir dönüm noktası gibi görülebileceği... Hastalığın saralı karakterini en son Sibirya sürgünlüğü sırasında kazandığı... Nevrozlu hastaların kendi hayat hikayeleriyle ilgili açıklamalara inanılmaması gerektiği... Nevrozluların tatsız nedensellik bağlantılarını bozmak için işin içine yalan kattıkları..."[11] Freud'un yazarın hastalığına yönelik diğer yaklaşımlarını içermektedir. "Baba katilliği" temel düşüncesinin Dostoyevski'de ele alınış şeklinin yorumlarıdır bunlar. Freud'un yaklaşımını şematize edersek, Dostoyevski babasının ölümünü istemiş (onu öldürmek istemiş?) -babası kendisine isyan eden köylüler tarafından öldürülmüş- onun ölümünü istemiş olmaktan dolayı Dostoyevski bu ölümle yaralanmış ve bu

suçluluk duygusu nevrotik bir süreci harekete geçirerek toplum tarafından kabul edilebilir sara nöbetleri taklidine dönüşmüştür. Dostoyevski'nin biyografilerinden yola çıkan Freud şöyle devam ediyor:

"Sara nöbetinden önce, sınırsız bir mutluluk yaşantısı ortaya çıkmaktadır. Bunu, ölüm haberinin duyulmasından doğan bağımsızlık ve yengi işareti olarak yorumlayabiliriz. Ama bu durum pek az sürmekte ve ardından korkunç bir ceza gelmektedir... Dostoyevski bir sara nöbetinden sonra duyduğu tedirginlik ve çöküntünün, kendini bir suçlu gibi hissetmesinden geldiğini ve bilmediği bir kabahatliliğin yükünü çektiğini, büyük bir kötülük yapmış olduğu duygusundan kurtulamadığını dile getirmektedir."[12] Dostoyevski'nin son dönem eserlerinde iyice belirginleşen mistik yaklaşımlar göz önüne alındığında bu yorumun ulaşabileceği noktayı kavramak kolaylaşmakta ve yorum haklılık kazanmaktadır. Baba katilliği duygusu ile nevroz geçiren yazar önce, Çar tarafından cezalandırılmasını bir tatmin aracı olarak görmüş toplumun babasının verdiği bu cezanın ardından insanlığın babası, tanrıya ulaşmanın yollarını aramıştır. Ancak bu süreci, Rusya'nın genel siyasî havası göz önüne getirildiğinde nevroz-sara ekseni dışında da yorumlamak olanaklıdır. Dostoyevski romanlarında kişilerin önemli bir bölümü hastadır. Daha önce de söz ettiğimiz gibi psikiyatriyi ilgilendiren hastalıklardan sonra ilk sırayı tüberküloz-verem almaktadır. Ve sadece bu hastalığa ve ona yakalananları anlattığı bölümler bir 19. yüzyıl Rusya'sının, devrimlere gebe Rusya'nın genel ekonomik ve siyasî durumunu, insanların içinde bulunduğu sefalet ve yoksulluğu anlatmaya yetmektedir.

Dostoyevski'nin sara hastası olduğu ya da olmadığı şeklindeki iki genel yaklaşımda kesin bir sonuca ulaşmaktan yoksun görünmektedir. Onun hastalığı çok iyi tanımlayışı, nöbet ve nöbet sonrasına ait izlenimlerinin yorumlanışı birinci görüşü desteklerken ikinci görüşte desteğini onun yaşam öyküsünden eserlerindeki yaklaşımlardan ve nöbet zamanlarından almaktadır. Dostoyevski'nin saralı karakterlerine genel bakış onun hastalığı hakkında yorum yapmamızı kolaylaştıracaktır.

III- Dostoyevski'nin Saralı Kahramanları

Hemen hemen tüm romanlarında ve öykülerinde "hasta" kahramanlara yer veren Dostoyevski, epilepsiyi de dört büyük romanında

baş köşeye yerleştirmiştir.* Yazılış tarih sırasına göre bu romanlar ve kişiler şunlardır: Ezilenler'de Nelly (1861), Budala'da Prens Mışkin (1868), Cinler'de Krillov (1871-2), Karamazof Kardeşler'de Smerdyakov (1879-80). Bu tarihler bir taraftan da Narodnik hareketin gelişimi ve Çarlık yönetiminin baskısını arttırmasıyla birlikte toplumsal açlığın korkutucu boyutlara ulaştığı dönemi de tanımlamaktadır.

Geleneklere karşı çıkan bir kadının öyküsünden (Nataşa) yola çıkılarak, geleneksel ahlâka eleştiri yöneltilen Ezilenler'in çocukluktan genç kızlığa geçen kahramanı Nelly, bu dört kahraman içinde Mışkin'le birlikte saflığı, doğruluğu ve erdemi temsil eden tarafta yer alır. Aynı zamanda romanında "kötü" kişisi olan bir babanın gayrımeşru çocuğu olarak, "baba"ya olan nefretini, kızını son nefesinde bile lanetleyen büyükbabada yoğunlaştırır. (Dostoyevski romanlarında "baba", "büyükbaba" gibi kavramlar zaman zaman eğretilenme aracı olarak tanrı ve çar anlamlarını da yüklenmektedir.)

"Hiç acımadan bütün bedenini kemiren ağır ve inatçı bir hastalığa yakalanmış gibi görünen... zayıf ve soluk yüzünde, hiç de doğala benzemeyen kara sarı bir renk olan" Nelly romandaki ilk nöbetini bir gerilim anında geçirir: "Yelena ansızın kendini yere attı, korkunç anormal bir çığlık koparak ürkünç çırpınmalarla yerde tepinmeye başladı. Yüzü buruşmuştu. Sara nöbetiydi bu." Nöbetin ortaya çıkışı nevrozu andırırken tanı yazardan geliyor: Sara! Daha sonra Nelly'nin benzer bir nöbeti ise isteri olarak tanımlanıyor.[13] Yazarın Nelly'deki nöbetlere isteri veya sara tanısını verdiği, yazarın kişiliğine ait ipuçlarını da bize veriyor. Ölümünden önceki son nöbeti ve hastalığı (verem) sırasındaki inatçı davranışlarının ardından gelişen nöbetleri isteri olarak tanımlanırken, terkediliş anındaki nöbeti ya da babası Prens Valkovski ile karşılaştığı andaki nöbetinin sara olarak tanımlanması da Dostoyevski'nin hastalığına dair ipuçlarını veriyor:

Valkovski: "Çok garip bir yaratık. Biraz deli galiba, bana öyle geldi. Düşünün bir kez önce güzel güzel bana cevap verdi, ama yüzüme iyice baktıktan sonra tir tir titremeye başladı, bana yapıştı... Birşeyler söylemek istiyordu ama, bir türlü başaramıyordu. Doğru-

* Dostoyevski'nin yazılarında en sık rastlanılan hastalıklar nevroz ve veremdir. Sara ve tanımlanamayan diğer hastalıklar daha sonra gelir. (Hattâ Dostoyevski uzmanı Dr. Tahy'je göre, Dostoyevski kişilerinin 1/4'ü sinir hastasıdır. (Troyat, age, s. 283).)

su ya, bende korktum, tam kaçmaya niyetleniyordum ki, bereket versin o kaçtı. Pek şaşırdım doğrusu. Ona nasıl katlanıyorsunuz, bilmem ki?" "Sarası var" diye cevap verdim."[14]

Romanın genel bütünlüğü içinde ve Nelly'nin öyküsünde saranın etkisi yok denecek kadar azdır. Öyküyü anlatanın (İvan Petroviç) ya da Dostoyevski'nin tanımlamalarıyla Nelly'nin sarası yalnızca bir tepkinin sonucu olarak ortaya çıkan nöbetlerle belirlenirken, yazar kendi düşüncelerinde olduğu gibi, kendi deneyimlerini de Nelly ile özdeşleştirirken, bilinçli bir şekilde kendisini açığa vurmaktadır:

"Ben yokken sara nöbeti tutmuştu, bu da tam kapının yanında beni beklerken olmuştu. Nöbet geçtikten sonra, görünüşe göre uzun zaman kendini toparlayamamıştı. Böyle anlarda, sayıklama gerçekle karışır, besbelli dehşet verici ürkünç şeyler görünmüştü gözüne. Aynı zamanda benim de geri döneceğimi, kapıyı vuracağımı belli belirsiz hissediyordu."[15*]

Ezilenler'den yedi yıl sonra yayınlanan Budala'nın Prens Mışkin'i, Nelly'nin ötesinde, kendisini de deliliğe götürecek olan, sürekli bir erdemlilik ve ahlâk sınavını yaşayan peygamber gibidir. Mışkin, yazarın Rusya adına en saf beklentisini de temsil ederken aynı zamanda onun olanaksızlığını da vurgulamaktadır. Bir çar ya da bir mesih ne kadar iyi ve erdemli olursa olsun toplumu o an içinde bulunduğu durumdan kurtarabilecek yetenek ve güce sahip değildir.

Mışkin bu haliyle kabul edilebilir düzeylerde dahi olsa hiçbir olumsuzluğu kişilğinde barındırmaz. Yaşamını, çok da iyi tanımlayamadığı tanrısal sevgiyi ve kardeşliği insana öğretmeye adamıştır. Nelly'deki, gerek yazara gerekse okuyucuya göre tartışmalı nöbetlerin yerini "mistik vecd" alır. Mışkin, Dostoyevski'nin saralı kahramanları arasında sara'ya en yakışanıdır kuşkusuz! Üstelik bu yakınlık yazar tarafından da net bir şekilde vurgulanır:

"Nöbetlerin gelmesinden önce son derece dalgınlaştığını, iyice dikkat etmezse çevresindeki nesneleri, kişileri hayalle gerçek arasında karıştırdığını" bilen Mışkin'e "eğer sara nöbeti uyanıkken gelmişse, başlamasından biraz önce, içini kaplayan sıkıntının tedirgin-

* Nelly'nin garip bir şekilde gelişen, sık sık tekrarlayarak sürüp giden ve ateşli hastalıkla noktalanan nöbetinin bugünkü epilepsiye ait bilgilerimizle pek uyuşmadığını ayrıca belirtmeliyiz.

liğin, bunaltının arasında zihni bir anlık silkinmelerle canlanır, içinde büyük bir yaşama isteği belirirdi. Bir şimşek gibi parlayıp sönen bu kısacık sürede yaşadığını hissetmesi varolduğunun bilincine ermesi on kat artardı. Bütün benliği pırıl pırıl aydınlanırken heyecanı, kuşkuları ve tedirginliği yatışır; içini sevinç dolu bir huzur kaplardı. Fakat bu anlar, bu çoşkunluk sara nöbetinden önceki son saniyenin (hiçbir zaman bir saniyeden fazla sürmezdi), sadece bir önsezisi gibiydi." Mışkin, nöbetten sonra kendine geldiğinde işte bu son saniyelerin içini yaşama umudu ve ibadet coşkusuyla doldurduğunun bilincine varıp o an için bütün yaşamını vermeye tekrar hazır hale geliyordu. "O anda Kutsal Kitap'ta yazılı "artık zaman diye birşey olmayacak" sözünü çok iyi anlıyordu." Ve, "o an" Prens Mışkin için "Muhammed'in bir sara nöbeti sırasında devirdiği testideki suyun hepsi boşalmadan yedi kat göğü gezip gelmesinin" aynısıydı.[16]

Mışkin, Rusya karanlığında insandan çok bir mesihtir. Ve geçirdiği nöbetler, onun tanrıya biraz daha yaklaşmasına aracılık etmekten başka bir anlam taşımazlar. Böylece onun kişiliğinin ayrılmaz parçası haline gelirler. Tanrıya yaklaşmanın bir aracı olan nöbetler aynı zamanda kişiyi "yaşama duygusunun son sınırlarına ulaştıran çılgınca bir neşelenmedir"de... Yazar kendi nöbetlerini tanımlarken, Mışkin'de dile getirilen sözleri tekrarlamaktadır: "Bu nöbetlerde, kendisini tanrıya yapyakın duyduğunu ve bir adım atsa hayatla bütün ilgisinin kesilecek gibi olduğunu"[17] söyler. Bu sözlerle birlikte ele alınması gereken Dostoyevski-Mışkin özdeşleşmesi, yazardaki ideolojik dönüşümü de gösterir.

Diğer taraftan, Nelly'deki babaya tepkinin simgesi nöbetlerin yerini, tanrıya ulaşmanın aracı nöbetler almıştır. Mışkin'deki "mesihimsi" özelliklerin yerini Kirillov'da ilkel bir anarşizm duygusu alır. Kirillov'un nöbetleri de tıpkı Mışkin'de olduğu gibi tanımlanmasına rağmen belirsizlik daha egemendir ve Kirillov, "insan"a ait özellikleri koruyarak tanrıya ulaşma, onun yerine geçme hattâ onu aşma çabasındadır. Kirillov'a göre bunun yolu bilinçli bir seçim olan intihar eylemidir:

"İçimdeki en güçlü inanç tanrının olmadığıdır... Kişioğlu kendini öldürmeden yaşayabilmesi için tanrı kavramını uydurmaktan başka birşey yapmamıştır... İnsanın, tanrı olmadığının bilincine varır varmaz, aynı anda kendisinin tanrı olduğu bilincine de varmaması bu-

dalaca birşeydir. Yoksa, kendini öldürmesi kaçınılmaz olur... Tanrılığımın özü kişisel özgürlüğümdür. En önemli nokta da bağımlı olmadığımı korkunç yeni özgürlüğümü ancak böyle kanıtlayabilirim... Buyruk altında olmadığımı korkunç bir özgürlüğüm olduğunu kanıtlamak için kendimi öldüreceğim."[18] diyen Krillov'un hastalık anını tanımlayışı Mışkin'den farksızdır.

Kirillov bu konuşmayı, onun intiharını siyasî bir eyleme dönüştürecek grubun üyelerine yapar, grubun yönlendiricisi ise ateist Stavrogin'dir. Stavrogin'le, Kirillov'un düşünceleri daha sonra İvan Karamazov'da olgun bir senteze erişecektir. Bu konuşmadan önce kitabın tutucu kahramanı Satov'la Kirillov arasındaki konuşmada ise Kirillov'un hastalığı gündeme gelecektir:

"Beş, altısı birden gelen saniyelerim oluyor, içimi sonsuz bir huzurun doldurduğunu sezinliyorum. Yeryüzündeki hayatla ilgisi yok bunun; öteki dünya ile ilgili olduğunu söylemek istemiyorum ama yeryüzü insanının kaldırabileceği, dayanabileceği birşey de değildir. Bedenen değişmek gerek, ya da ölmek. Açık seçik itiraz kabul etmeyen bir duygudur bu. Sanki bir anda tüm doğayı hissediyorsunuz da şöyle diyorsunuz: "Evet, gerçek budur işte." Tanrı evreni yaratırken, her günün sonunda "evet, gerçek budur, iyidir bu" diyordu. "... Bu beş saniyede tüm hayatı yaşıyorum, hayatımı veririm de, ona değer çünkü... On saniye dayanmak için bedenen değişmek gerek."

"Dikkat edin kendinize Kirillov saranın çoğunlukla böyle başladığını duydum... Muhammed'in ibriğini hatırlayın, atıyla cenneti dolaşıp dönünceye dek boşalmamıştı içindeki su. Bu ibrik de aynı beş saniyeyi gösteriyor. İçinizi dolduran huzuru da pek andırıyor, oysa Muhammed de saralıydı."[19]

Cinler, bir romandan çok yeni toplum arayışlarına yönelik fikir jimnastiği kurgusu gibidir. Aynı zamanda Çarlık Rusya'sından kopuşu da simgeler ancak onun yerine neyin koyulacağı konusunda belirsizlik ve bu belirsizliğin yarattığı büyük karamsarlık anlatıya tümüyle egemendir. Toplumsal bir çıkışa ait yazarın kafasındaki bulanıklık tüm romana ve roman kişilerinin ideolojik yapılarına da egemendir. Saralı kahramanın olumsuz kişilik yapısı da buradan kaynaklanır ve aynı olumsuzluk Karamazov'larda devam ederken Dostoyevski de çıkış yolunu bulmuştur!

Sara'nın, Dostoyevski romanındaki, çocuk saflığıyla Nelly'de başlayan, "mesih" Mışkin'le mistik dönüşüme uğrayan, kuşkulu anarşist-ateist Kirillov'da tanrılaşma yolundaki "insan"a yakıştırılan yolculuğu Karamazov Kardeşler'in Smerdyakov'unda baba katilliğinde son bulur. Hastalığa ait bu çizgi Freud'un yorumlarını destekler niteliktedir. Aslında, romanda tüm kardeşlerde babaya karşı sevgisizlikten nefrete dek giden olumsuz duygular egemendir. Bu duyguların tatmini, herbiri çok farklı kişilikte olan kardeşlerin bu farklılıklarından gelen yönelimlerde bulunur. Cinlerde görülen kişiliklerin bir sentezi olan İvan Karamazov'un görüşleriyle, kendini tümüyle dünyasına adamış Dimitri Karamazov'un aşırılıklarıyla birleştirip kendi bastırılmış, kıstırılmış dünyasında yorumlayıp eyleme geçen Smerdyakov, hastalığının arkasına sığınarak babasını öldürür. Öldürülen, sevilmeyen ya da bir başkası aranan yalnızca baba değildir. Yazarın baba kavramında simgelediği tüm somut ve soyut değerler bu şekliyle yeniden sorgulanmaktadır. Smerdyakov, baba Karamazov'un hem gayrımeşru çocuğu hem de uşağıdır. Bu da saranın romandaki ve dolayısıyla Dostoyevski'deki metaforunu tamamlayan en önemli ögedir. Alyoşa ise, babasına karşı duygularını Zosima dedesi aracılığıyla törpülemekte, ancak bu yolla huzura kavuşmaktadır. (Ancak, ermiş olduğuna inandığı Zosima dedesi, inanışların aksine, ölümünden hemen sonra kokmaya başlayarak Alyoşa'da hayâl kırıklığı yaratacaktır.)

Babasına göre, Smerdyakov, kâhin Valaam'ın bir gün dile gelip sahibi ile konuşan eşeğidir. Küçüklüğünde öldürdüğü kedilere ayin yapan, soğuk ve sessiz bir insandır. İçten içe babasına-efendisine duyduğu kini baskılar. Ne var ki diğer kardeşlerle özellikle de İvan'la yanyana geldiğinde onun görüşlerinin de etkisiyle bu kin alevlenir. Bu aynı zamanda, diğer kardeşlerle kendisini özdeşleştirmenin de bir yoludur. Smerdyakov bu süreçte işleyeceği cinayeti İvan'a haber verirken ve daha sonra anlatırken bu özdeşleştirme iyice açığa çıkar. Üç gün süren bir sara nöbeti öyküsü Smerdyakov'u işlediği cinayetten dolayı cezalandırılmaktan koruyacaktır. Hastalığını kullanarak suçunu gizleyecektir. Diğer taraftan babasını öldürmüş olmaktan vicdani bir rahatsızlıkta duymayacaktır. Büyük kardeş Dimitri babası için "böyle bir adam niye yaşar" diye sormuş. İvan'da yaşamda insanoğlunun herşeye hakkı olduğunu söylememiş midir? Eylem ise Smerdyakov'a kalmış-

tır. Suç o halde tüm kardeşlerindir. İlginç olan hastalığın kullanılışıdır. Dostoyevski'de babanın ölümüne tepki olarak ortaya çıkan hastalık, onun kahramanında suçun gizlenmesinin bir aracı olmuştur.

Romanda, diğerlerinin aksine hastalığın tanımlanmasına ayrıntılı yer verilmez. Yalnızca Smerdyakov'un "hastalık geçireceğine" ilişkin sözleri ve nöbet-cinayet sonrası betimlemeler yer alır. İvan'a nöbetini şöyle anlatacaktır:

"Bodruma inerken bir korku vardı kuşkuluydum; sizi kaybetmiştim çünkü, dünyada beni savunacak kimsem kalmamıştı. Merdivenleri inerken düşünüyordum: "Şimdi gelecek nöbet, birden çarpacak, yuvarlanır mıyım acaba? bu kuşkusundan olacak... o korkunç el birden gırtlağımı sıktı... yuvarlandım..."[20]* Bu sözler Smerdyakov'un sonunun da habercisidir. "O korkunç el" boğazını sıkacaktır; duvardaki bir çiviye kendini asarak ölümü seçer. "Babamı Dimitri değil de Smerdyakov öldürmüş olsaydı, ondan yana olurdum, çünkü ben kışkırtıyordum onu"[21] diyen İvan ise bir başka sinir hastalığına yakalanır. Babasını öldürecek kadar nefret ettiğini haykıran Dimitri ise işlemediği suçun cezasını çekerken mistik bir huzurun peşindedir artık.

Karamazov Kardeşler, ele aldığımız bağlamda da, Dostoyevski'nin tüm romanlarını tamamlayıcı özellikler içerir. Alyoşa, diğer romanların iki saralı kahramanı Nelly ile Mışkin'in arasında bir yer alır. İvan Karamazov, nasıl ki Cinler'deki aydınların, Kirillov ile Stavrogin'in daha olgunlaşmış bir şekli ise Smerdyakov'da aynı romandaki olumsuz tiplemelerin daha karikatürize edilmiş şeklidir. Ve tümüne ait suçların cezasını Dimitri çekecektir. Aslında tüm bu kişiliklerin toplamı da Dostoyevski'yi ortaya çıkarmaktadır.

IV- Sonsöz Yerine

Şaman, yalnızca Sibirya'lı bir büyücü demek değildir! Malraux şöyle devam eder:

"Lenin büyük bir adamdı, ama şaman değildi: Troçki onun kadar büyük değildir, ama bir şamandır. Puşkin, Robespierre, Goethe? şaman değildir bunlar. Ama Dostoyevski, Mirabeau, Hölderlin, Poe, büyük şamanlardır! Küçük şamanlar da vardır: Heine. Napoleon

* Nöbet anlatımının ve aralıklarla da olsa üç gün sürmesinin bugün tıbbi olarak kabul edilmesinin güç olduğu ortadadır.

gerçek bir şaman değildi: Nesnelere fazla inanırdı. Dahiler arasında şamanlara rastlanır ama, doğal olarak, budalalar arasında rastlanır. Biz Ruslar da yabancılardan daha çok şaman vardır. Vincent Berger'in gücü ve zayıflığı da biraz şaman olmasından geliyor." Belki de. Ama bana: "Unutma ki, bir insanın en etkili silahı, glüdürü payını en aza indirmiş olmasıdır", demiş olan bir şaman."[22]

KAYNAKLAR

1) Eliade'den aktaran Sedat Veyis örnek; *İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yn., 2. baskı, 1988, s. 68.
2) Joseph Campbell; *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri*, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 1. baskı, 1992, s. 285.
3) Abdülkadir İnan; *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yn. , 1954, s. 79.
4) *Kitabı Mukaddes-Matta'ya Göre İncil* (VIII/14-17); Kitabı Mukaddes Şirketi, 1993.
5) *Kitabı Mukaddes*, anılan bölümler.
6) Henri Troyat: *Dostoyevski*, Çev. Leyla Gürsel, Cem Yn., 1. baskı, 1973, s. 52,59.
7) Troyat: age, s. 226.
8) Troyat: age, s. 347.
9) Andre Gide: *Dostoyevski*, Çev. Samir Tiryakioğlu, Varlık Yn., 21. baskı, 1968, s. 71.
10) Howard Morgan: *Dostoyevski's Epilepsy: A Case Report and Comparison, Surgery*, Neurological, 1990;33 pp. 413-416.
11) Sigmund Freud: *Dostoyevski ve Baba Katilliği-Psikanaliz Açısından Edebiyat-* Çev: Selahattin Hilav, Dost Kitabevi Yn., 2. baskı, 1981, s. 14.
12) Freud, age. s. 20,24.
13) Dostoyevski: *Ezilenler*, Çev: Nesrin Altınova, Oda Yn., 4. baskı, 1995, s. 140-149.
14) Dostoyevski, age, s. 267.
15) Dostoyevski, age, s. 310.
16) Dostoyevski, *Budala*, Çev: Mehmet Özgül, Can Yn. 1. baskı, 1984, s. 270-273.
17) Alfred Adler: *Dostoyevski, Psikanaliz Açısından...* s. 39.
18) Dostoyevski: *Cinler*, Çev: Ergin Altay, Can Yn., 1. baskı, 1982, s. 587-589.
19) Dostoyevski: *Karamazov Kardeşler*, Çev: Ergin Altay, Altın Yn., 2. baskı, 2. cilt, 1974, s. 330.
21) Dostoyevski, age. s. 342.
22) Andre Malroux: *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*, Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yn., 1. baskı, 1996, s. 28.

III. BÖLÜM
KONTRASEPSİYON* VE KÜLTÜR

İlkel topluluklardan, uygar olarak tanımlanan toplumlara dek, "nüfus sorunu"nun kendine, topluluğun ya da toplumun gündeminde sürekli yer bulduğu ve bu duruma da çeşitli şekillerde müdahale edildiği bilinmektedir. Artan nüfusa karşı toplumun gösterdiği tepkinin niteliği ve sonuçları ise çok tartışılan bir konu olma özelliğini korumaktadır.

Birkaç yüz kişiden oluşan ilkel bir topluluğun tüm dünyasının on ya da yirmi kilometrelik çapı olan bir bölge olduğu düşünülürse, ilkel topluluktaki göreceli bir nüfus artışının gerçekten topluluğun oldukça kısıtlı ekonomik yaşantısı için yük olacağı düşünülebilir. Aynı izleği devam ettirirsek, tarihteki ve günümüzdeki tüm toplumlar ve devletler için bu sorunun benzersiz bir şekilde varlığını koruduğunu ileri sürebiliriz. Daha çok *Karl Marx*'ın cevabıyla ünlenen *Malthus*'un adıyla anılan nüfus sorunu, yüzyılı aşkın bir süredir yoğunlukla tartışılmakta ve ideolojik yansımalarını da kuşkusuz bulmaktadır. Bu yazı "nüfus sorunu"nu, "doğum kontrolü uygulamaları"ndan yola çıkarak tartışma iddiasında değildir. Yapılacak olan yalnızca konunun tarihçesiyle kültür ilişkisinin özetlenmesinden ibaret olacaktır.

Nüfus artışına karşı geliştirilen yöntemler, bugün tıp biliminin bir uğraş alanı olmasına karşın, tarihte ve günümüzde kültürel bir unsur olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Bazı ilkel topluluklarda ekonomik yararlılığı kalmayan "yaşlıların" ölüme terkedilmesi nüfus artışına karşı birer önlem olarak düşünülebilir. Aynı şekilde

* Doğum kontrolü.

günümüzde, savaşlardaki kitlesel kıyımlar ya da kapitalist ülkelerdeki yoksulların yokluğa ve ölüme terkedilmesi de nüfus sorununun bir başka çözüm şekli olarak görülebilir! *Malthus*'dan "Yeni Dünya Düzeni'ne uzanan süreçte bu vahşetin değişik şekillerde formüle edildiği ve ussallaştırıldığı da bilinmektedir.

Gebelikten Korunma En İnsani Nüfus Kontrolüdür

Kontrasepsiyon (gebelikten korunma) yöntemleri, nüfus kontrolünde önemli bir yer tutmuştur. Elbette savaşlar veya büyük salgınlar gibi kısa sürede sonuç vermemesi ve vahşetten uzak olması kimi çevrelerde verimliliği konusunda tartışmalara yol açsa da (!) bilimsel müdahaleye açık olması nedeniyle, nüfus kontrolünün sağlanması için en insani yöntem olduğu gerçeğini değiştirememiştir. Ancak bugün, gebelikten korunma yöntemleri radikal İslâmcılar tarafından batı emperyalizmin birer tuzağı olarak değerlendirilmekte ve şiddetle reddedilmektedir. (Kuşkusuz İslâmi faşizmin zorbalığının artması ve "İslâm emperyalizminin" gelişimi için fazla nüfusa ihtiyaç vardır!)

Uygulanabilme kolaylığı ve insan sağlığını en az riske sokması açısından, günümüzde kullanılan başlıca gebelikten korunma yöntemleri rahim içi araç uygulaması (spiral), prezervatif, oral kontraseptif (hap)tir. Benzer amaca yönelik yeni yöntemler geliştirilmekte ve cerrahi uygulamalarda gün geçtikçe artmaktadır. Bu yöntemlerin tümü gebeliğin oluşum anına çeşitli yollarla müdahale etmeyi içermektedir (erkek üreme hücresi sperm ile, dişi üreme hücresi ovumun biraraya gelmesinin engellenmesi). Geri kalmış toplumlarda ve altkültür gruplarında sıkça görülen, döllenme sonrası gebeliğe müdahalenin de tüm olumsuz sonuçlarıyla birlikte kültürel olarak varlığını sürdüren birer olgu olduğunu söylemek, ampirik gözlemlerimizin ötesinde bir gerçektir. Bu nedenle kontrasepsiyon ve kültür ilişkisi incelenirken "abortus-çocuk düşürme" olgusu da hatırlanmalıdır.

İlkel Topluluklarda Gebelikten Korunma

Artan nüfusun olumsuz etkilerinin dayatmasıyla ilkel topluluklardan günümüze, tarihteki tüm toplumlarda çeşitli gebelikten korunma yöntemlerinin geliştirildiği düşünülebilir. Yüzyılımızda çeşitli ilkel topluluklarda yapılan antropolojik çalışmalar bu vargımızı

destekleyebildiği gibi olumsuzlayabilir de. Trobriand çalışmalarında *Malinowski*, yerlilerin cinsel ilişki ile gebelik arasındaki bağlantıyı bilmediğini ortaya koymuştur. Bunun doğal bir uzantısı olarak "gebelikten korunma olgusu" diye birşey bu topluluk için söz konusu değildir. Erkek katkısı olmadan gebelik olgusunun kitaplı dinlere dek ulaştığı hatırlanırsa "ilkeli" pek yadırgamamak gerekir. Ayrıca tarih öncesi döneme ait -"sanat"ta cinsel ilişkinin görülmemesi bu tezi destekler bir durumdur. Gebelik sürecinde ise, gebeliği tehlikeye düşüreceğine inanılan durumlara karşı, doğumdan sonra da devam eden bir süre cinsel ilişki yasağı gibi bazı tabular geliştirilmiştir.[1] Bu tür yasaklamaların gebelik sayısını azaltarak (ortalama yaşam süresinin de kısalığı göz önüne alınarak) nüfus üzerine olumlu etki yaptığı ve gebelikten korunma yöntemlerinin bulunmasına gerek kalmadığı bir görüş olarak ileri sürülebilir. Kaldı ki çoğu ilkel topluluk ve geri kalmış toplumda emzirme süresinin uzunluğu da doğal bir korunma işlevi görmektedir.

Diğer taraftan daha yakın tarihli araştırmalarda bazı ilkel toplulukların ve geri kalmış toplumların gebeliği engelleyici ya da sona erdirici geleneksel yöntemler kullandığını göstermektedir. Bu bölümde vereceğimiz iki örnekten birini Brezilya Kayapo yerlileri oluşturmaktadır. Hastalıkların ruhsal veya ruhsal olmayan şeklinde sınıflandırıldığı ve şamanlığın tıbbi sistemi oluşturduğu Kayapo'larda seksüel yaşantı, geleneklerin kontrolü altındadır. Kayapo'lar mens (adet kanı) ile gebelik arasındaki ilişkinin ayrımında olup, "kadın vücudu kuru" iken (menopoz, emzirme, gebelik) gebeliğin olmayacağını bilmektedirler. Bununla birlikte seksüel eylem ile gebelik arasındaki ilişkinin tanımlanmasının zorluğu da vurgulanmaktadır. Buna rağmen paradoksal olarak Kayapo'larda gebelikten koruyucu ve düşük yapıcı maddeler bilinmekte ve "çocuksuzluk ilacı, öldürücü ilaç" şeklinde tanımlanmaktadır. 1979 tarihli çalışmada Kayapo'lu bir kadının sahip olduğu ortalama çocuk sayısının 2,3 olduğu görülmüştür ki bu da topluluk tarafından bilinen korunma yöntemlerinin aktif olarak kullanıldığını gösterir. Kullanılan yöntemler arasında Rodriguesia secunda adıl orkide taçının ağızdan alınması ya da Epistephium lucidum adlı orkidenin ağızdan alınması veya vaginal yolla uygulaması örnek verilebilir. Siyanojenik alko-

loid içeren birçok maddeden çay şekliyle ya da doğrudan almak suretiyle kontraseptif olarak yararlanmaktadırlar. Diğer yöntemler arasında, yağlarla masaj, buharlaşabilen etkin maddelerin solunması gibi şaşırtıcı uygulamalar bulunmaktadır.[2] Diğer örneğimiz ise Hindistan'dan; yaprakları öldürücü olan Azadirachta ağacından elde edilen bir tür yağın ağızdan alınarak ya da vaginal uygulama ile gebeliği sonlandırdığı yüzyıllardır bilinen bir bilgi olup geleneksel bir yöntem olarak kullanıldığı gösterilmiştir.[3] Yöntemler dışında bu örneklerden çıkaracağımız sonuç: İhtiyaçların doğal ortamları içinde karşılanacağı ve bunun da kültür içindeki yeri ve tanımlamasını bulacağıdır.

Düşük Yapma ve Çocuk Öldürme

Bu örneklerin yanısıra, tarihteki birçok toplum için başlıca nüfus planlaması yönteminin çocukların öldürülmesi olduğunu ileri süren ve önemli kanıt ve tanıklıklara dayanan görüşler de mevcuttur. "Önceleri çocuk öldürmenin dışında nüfusu sınırlamanın en 'barışçıl' aracı çocuk düşürmeydi. Birçok ilkel topluluk zehirli karışımlar içmek suretiyle çocuk düşürme yollarını bilir. Başka bazı topluluklar gebe anneye karnının çevresini kumaştan bir kemerle sıkıca sarmasını öğretirler. Yapılan diğer şeyler sonuç vermezse, sırt üstü yatan bir annenin karnı üzerine onun bir arkadaşı bütün gücüyle atlar." Düşük yapmanın anne sağlığını tehlikeye sokması, çocuk ölümü düşüncesini beraberinde getirir. *Harris* buna 18. yüzyıl İngiltere'sinden örnek verecektir: "Cinle sarhoş olmuş onbinlerce anne bebeklerini düzenli olarak Thames nehrine attı ya da onları çicek hastalığı kurbanı olanların giysileriyle sarmaladı, çöp varillerinin içine bıraktı, sarhoşluğun şaşkınlıkları içinde onları çiğneyip ezdi ve başka biçimlerde bebeklerinin yaşamlarını dolaysız ya da dolaylı araçlarla kısaltmanın bir yolunu buldu."[4] Örnek çok abartılı bulunsa da, nüfus artışı ile daha da dengesizleşen paylaşım eşitsizliği sorununun yoksullaştırıcı etkisine bir tepki olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki 18. yüzyılda prezervatif gibi gebelikten korunma yöntemleri de yaygın olmasa da kullanılmaya başlanmıştır. Kültürel devinim içinde çocuk öldürme ve düşük yapmanın bir "korunma" yöntemi olduğu hattâ çoğu kez topluluk ya da toplum tarafından sözde yasaklansa da görmemezlikten gelindiği, geçiştirildiği de bilinmektedir.

Düşük yapma ve çocuk öldürmenin yanısıra, gebelikten korunmaya ait bazı bilgilere tarihteki bazı toplumların sahip olduğu bilinmektedir. Hipokratik Yunan tıbbında demir sülfat ya da şap benzeri bazı maddelerin bu amaçla kullanıldığı bilgisi günümüze ulaşmıştır. Eski Mısır tıbbından *Aristotales*'in aktardığı bir bilgiden sedir ağacı yağının benzer amaçla kullanıldığı öğrenilir.

Dinlerin Yaklaşımı Kısıtlama ve Yasaklama

Günümüz gebelikten korunma yöntemlerinden biri olan prezervatifin kullanılması ise Eski Mısır'a dek ulaşmaktadır.[5] Pratik kullanımı ise 16. yüzyılda başlamış ve öncelikle de frengiye (sfiliz) karşı bir önlem olarak düşünülmüştür. Prezervatifin yaygın kullanımı 18. yüzyıldan sonra başlayacaktır. 20. yüzyıl ise tıp biliminin ilerlemesine koşut olarak gebelikten korunmada önemli aşamaları içerecektir.

Bu tarihsel gelişimi boyunca andığımız tüm yöntemlerin toplumlara, kültürlere göre farklı tepkilerle karşılaştığını söylemek yanlış olamayacaktır. Kuşkusuz bu tepkilerin şekillenmesinde dinlerin rolü oldukça hakimdir. Erkek egemen tüm dinler, kadının gebeliği üstündeki kontrol hakkını kısıtlayıcı sert yasaklamalar getirmiştir. Yahudiliğe ait birçok yazında bu mantıktan yola çıkılarak gebelikten korunmaya yönelik tüm yöntemlere çeşitli kısıtlamalar getirilirken "erkeğin gücünü boşa kullanılmaması" amacı güdülmüştür. Kuşkusuz bu "baba tanrılı" dinler için anlaşılabilir bir olgudur. "Allah sizi bir topraktan sonra bir spermden yarattı; sonra sizi çiftler haline getirdi. O'nun ilmi dışında bir dişi ne hamile olur ne de doğurur. Yaşayan bir varlığa daha çok ömür verilmesi de onun ömründen biraz azaltılması da mutlaka bir kitapta yazılıdır. Bu, Allah için gerçekten çok kolaydır."[6] Bu ve benzeri çok sayıda ayete dayanan İslâm'da, bu konuda kısıtlayıcı ve yasaklayıcıdır. Ne var ki dinlerin pragmatizmi bu yasaklamalara, tıbbi, sosyal ve ekonomik koşullara göre esneklik getirmektedir. Örneğin Papa, cinsel perhiz ve ritm yöntemini (kadının yumurtlama günlerinde cinsel ilişkiye girilmemesi) uygun görmüştür![7] Hinduizm ve Budizm ise bu konuda bir kısıtlama içermemektedir.

Üremede Erkek İktidarına Darbe

20. yüzyılla birlikte gebelikten korunma yöntemlerinin çeşitlenmesi, gelişmesi, yaygınlaşması ve kullanımının artması, dinlerle desteklenen ataerkil hiyerarşik yapılanmalara bir darbe olarak değerlendirilmiştir. Bunun kuşkusuz en tanımlayıcı örneği, Hitler faşizminin konuya karşı başlattığı ideolojik saldırı ve yasaklamalardır. Korunma yöntemlerinin gelişmesinin kadın yaşamına getirdiği özgürlük ve bu durumun yarattığı kültürel değişiklik günümüz araştırmacıları tarafından irdelenmiştir: "Kadınların doğum kontrolü hakkını elde etmeleri demek, ilk aşamada, erkeklerin onların cinsellikleri üzerindeki denetim olanaklarını yitirmeleri demekti... Artık koca, karısının sadakatinden emin olamıyor idiyse de erkeklerin meşru olmayan çocuklardan korkmaları için de bir engel kalmıyordu. ...Bundan böyle sadakatsizliğin önündeki tek engel saygı ve sevgi olacaktı... Ancak doğum kontrolünü kadınların uygulaması, üremede denetimi onların eline vererek ataerkil aileye öldürücü bir darbe vurdu... Erkekten bir çocuk edinme ya da edinmeme kararını veren artık kadındı. Güç ilişkisi, çok önemli bir iktidarını yitiren baba aleyhine altüst oldu. Gerçekten kadın, erkeğin istediği çocuğu doğurmayı reddedebilir ya da onun istememesine rağmen çocuğu doğurabilir, hattâ erkeği, baba olduğunu bilmeden bir dölleyici olarak kullanabilir ve onun biyolojik rolüne indirgeyebilirdi. Kürtajın yasallaştırılması, doğum kontrolünden daha da ileri giderek, üremenin salt kadına ait bir güç olduğunu doğruladı..."[8]

Sonuç olarak eski tarihlerden günümüze, ilkel topluluklardan uygar toplumlara, gebelikten korunmak için düşük yapmadan doğal ortamın kendisine sunduğu maddelerin kullanımına, çeşitli yöntemlerin kullanıldığını, gerek tümüyle olgunun gerekse özelde kullanılan yöntemin ve pratiğin kültürle bağlantılı ve toplumsal yapılanmanın etkilerine açık olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

1) Bronislaw Malinowski, *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, Çev: Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, 1. baskı, 1992, s. 137-187.
2) Elaine Elisabetsky-Darrel Addison Posey, Use of Contraceptive and Related Paint Bay The Kayapo Indians (Brazil), Journal of Etnhopharmacology, 26 (1989) s.299-316.
3) Shaktin N. Upadhyay, Antifertility Effects of neem (Azadirachta indica) Oil by Single intra Uterine Administration, Proc. R. Soc. London, 242, 1990, s. 175-179.
4) Marvin Harris, *İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar*, Çev: Fatih Gümüş, İmge Kitabevi, 1 . baskı, 1995, s. 71-72.
5) Joseph G. Schenker-Vickii Rabenou, Contraception: Traditional and Religious Attitudes, European Journal of Ob&Gyn and Reproductive Biology, 49, 1993, s. 15-18.
6) *Kur'an-ı Kerim Meali*: Fatır/11, Çev: Yaşar Nuri Öztürk, Hürriyet Yn., 1994.
7) Schenker-Vickii, agy.
8) Elisabeth Badinter, *Biri Ötekidir*, Çev: Şirin Tekeli, Afa Yn., 1. baskı, 1992, s. 183-184.

TIP DİLİNİN METAFORU İÇİN DENEME

Ressam Pieter Bruegel, Kara Ölümün -Veba- Avrupa'da yaptığı yıkımı anlattığı ünlü tablosunun adını Triumph of Death -ölümün zaferi- koyarken, salgının sonucunda milyonlarca kişinin ölümünün ortaya çıkardığı panoramik görüntüyü ancak askeri bir terimle adlandırması ve duruma *"zafer"* tanımlamasını yakıştırması, kuşkusuz çok yerinde bir adlandırmadır. Kendisinden önce de birçok ressam ya da bilim adamı Kara Ölüm yıllarından vebanın *"zaferle"* çıktığını çeşitli şekillerde ilan etmişlerdir. (Örneğin bir başka ressam Andream Orcagna'de Bruegel'den ikiyüz yıl önce tablosuna aynı adı vermiştir.) İnsanların yaşamlarını tehdit eden iki unsurun, savaş ve hastalıklar olduğu düşünülürse, her iki unsura ait kavram ve tanımlamaların birbirleri yerine kullanılmasının fazlaca yadırgatıcı olmayacağı ortadadır. Asıl yadırgatıcı ve şaşırtıcı olan tüm bilimsel ilerlemelere rağmen, ya da savaşların ve hastalıkların gerçek nedenlerinin kısmen ya da çok iyi bilinmesine rağmen bu metoforun varlığını 20. yüzyılın sonlarında halâ koruyor olmasıdır.

13. yüzyılda yaşayan Petrarch, veba yıkımını *"öyle metamorfozdu ki Ovidius'un yazdıkları yanında hiç kalır"*[1] şeklinde özetlerken (metaformoz-başkalaşım kelimesinin kullanımının da bugün çok geniş anlamıyla ele alınması zorunludur. Sadece ölüm sözkonusu değildir. Toplumsal, siyasî ve ekonomik dönüşümleri veba ile örtüşmesi tartışılmalıdır) ondan yüzlerce yıl sonra yazılan tıp ve tarih kitapları da bu metamorfoz'u kendi tanımlarıyla anlatma yolunu seçmişlerdir. Örneğin Dusseau, veba ile savaşları bir arada betimleme yolunu seçmiştir: *"Anlaşılması güç savaşlarda aralıksız süren şid-*

det, bolluğun dış görüntüsünün ardında pusuya yatmış kıtlık hayaleti, politik rüşvet ve çok miktarda rüşvet yiyici, akıllı yöntemlerin sonunu getiren batıl inanç ve kötü alışkanlıklar, sefalet ve ümitsizlikle birlikte çok sayıda yoksul insan, yeryüzünün tehdit eden veba benzeri bir kara bulut gibi. Yok olmanın verdiği gözdağı..."[2] Bir başka tarihçi ise artık çok uzaklarda kalmış bu salgını tanımlarken -kuşkusuz Moğol akınlarını da hatırlayarak- Avrupa'yı tümüyle "düzleyen" vurgusunu yapacaktır.[3] *"Düzleme"* tanımlaması ilginç ve öğreticidir. II. Dünya savaşı sonrasında pax-americana ancak, Japonya'nın *"düzlenmesi"* ve bu süreçte teknik zorunluluklar nedeniyle (!) yüzbinlerce insanın ölmesi sonucunda varlık bulabilmiştir! Düzleme kelimesini kullanımı ortak tanımladıkları ve içerdikleri aynıdır.*

20. yüzyılın sonlarına yaklaşılırken batı bir başka hastalığın kendisini *"düzleyeceği"* korkusunu duyarken, bilimsel çalışmalarda benzer argümanların kullanılması şaşırtıcı değildir. AIDS'in yapacağı yıkımın vebanınkini kat be kat aşacağını düşünen yazar gittikçe yaklaşan an'ı *"Doomsday"*** olarak tanımlarken sorar: Kuruntu mu gerçek mi?[4] Soruyu doğal olarak cevapsız bırakırken tartışmada konumuz açısından oldukça ilginç bir benzetme yapar. Bu yıllar önce televizyonda da izlediğimiz *"Kumsalda"* adlı film olup;*** filmi seyredenlerin de hatırlayacağı gibi Avusturalya'da, dünyanın geri kalanının yok etmiş bir nükleer savaş sonrasında kıtaya doğru hızla yaklaşan bir nükleer bulutu bekleyen tehdit altındaki insanları anlatır. Ölüm, yok oluş kaçınılmazdır! Tıpkı Ortaçağ'da Avrupa'nın üstüne çöken veba ya da 20. yüzyılın sonlarında dünyanın üzerine AIDS ile birlikte çöken *"YDD"* gibi.

Buraya kadar verdiğimiz eğretileme örneği oldukça *"makro"* düzeyde olup, bu büyüklüğüyle doğru orantılı olarak, tıp dilindeki metafor alanının sınırlı olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olabilir. Oysa sıradan gazete okuyucusundan iyi bir kitap okuyucusuna dek herkes tıp dilinin alan dışı kullanımının farkında olmalıdır. Olmalıdır diyorum, çünkü, bu kullanım özellikle siyasi alana o ka-

* "Düzleme" tanımlamasına tekellerin medyasında sıkça rastlanır. 1945'de ABD, atom bombası ile Japonya'yı "düzlemiştir". Yine ABD Bağdat'ı "düzleme"nin çeşitli yollarını aramaktadır, vb.

** Doomsday: Kıyamet günü. Kurtuluşu olmayan hüküm günü.

*** Kumsalda/On the Beach: Yön. Stanley Kramer, 1959 ABD yapımı.

dar sinmiştir ki çoğu kez metnin genel anlamıyla farklılığı anlaşılamayacak bir şekilde dönüştürülmüş durumda kalır. Bunun kuşkusuz en klasik örneği, Lenin'in *"Sol Komünizm"* eleştirisini kaleme aldığı *"Bir Çocukluk Hastalığı"* başlıklı kitabıdır. Kapitalizme yönelik eleştirilerde ise Engels'in *"İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu"* başlıklı kitabından bu yana tüm araştırmacıların dikkat çektiği kapitalist yağmanın artması-sanayileşme ile kanser hastalıklarının artışı arasındaki ilişki göz önüne alınarak sıkça *"kanser"* metaforu kullanılır. Buna karşılık, karşı-devrimci cephenin ise sosyalizme ve sosyalist mücadelelere açtığı kanlı savaşta *"cançekişme"* kelimesi sıkça kullanılan bir metafordur. *"Cançekişme"*ye psikolojik savaşta sıkça kullanılan bir kelime-tanımlama olarak sadece yerel, bölgesel haberlerde değil "global" haberlerde de hemen her gün gazetelerde rastlanır. Cançekişiyor ya da ölü sanıldığı anlarda devrimci sosyalist mücadelenin bir öncekinden çok daha güçlü bir şekilde yeniden ortaya çıkması ise kapitalist dünyayı bir panzehir arayışına itmiş olmalı; "sosyalizmin panzehiri: demokrasi" denmesinin sebebi bu olsa gerek. Burada cençekişme ve panzehir kavramları için bir parantez açmak gerekiyor: Cançekişme kısaca hayattan ölüme geçiş süreci olarak tanımlanabilir. (İngilizcede'ki agoni) kelimenin yunancadaki karşlığı ise -agonia- *"mücadele"* kelimesi ile ortak bir kökten geliyor. Dolayısıyla cançekişmenin ölüme, yok oluşa karşı bir direniş, mücadele anlamı taşıdığını da söyleyebiliriz. Bu bakışla bu jargon'dan kendi adıma fazla bir rahatsızlık duymadığımı söyleyebilirim; önemli olan kazanacağımızı bilmek! Panzehir'i ise bir sözlük *"bir zehrin etkisini ortadan kaldırabilme özelliği olan madde ağrı kıran"* olarak tanımlamış[5] bize karşı kapitalistlerin bir panzehir arama çabalarından bu durumda memnun olmak gerekiyor. Metaforu tersine işletirsek, sosyalizm hem cançekişen bir beden, hem de aynı zamanda bir *"beden"* in ölümüne sebep olabilecek zehir olabiliyor!

Yine de sistemin insanlar üzerinden yaptığı ideolojik bombardımanda *"tıp dili"*nin etkili bir şekilde kullanıldığını belirtmek gerekiyor. *"Medya"* da bu süreçteki rolünü tabii ki başarılı bir şekilde yerine getiriyor. Sol ve Sol'la ilgili tüm değerlere kanser, mikrobik salgın, hastalık vb. tanımlamalarla neredeyse hergün saldırılıyor. Son günlerde *"çete"* tartışmaları da bu bağlamda kendisine yer buluyor.

Çetelerin devletin *"gangrene olmuş ve kesilip atılması gereken organlar"*olduğu söyleniyor. Bu söylemin arkasında gizlenmeye çalışılan ise devletin *"sağlam beden"* olduğu!

Buraya kadar *"dil"*in tıp dışında kullanımını öğrendik. Konuya içeriden *"tıp dünyası"*ndan bakışta da ilginç örneklere ulaşılabiliyor. Örneğin neredeyse yüzyıla yakın bir süredir veremle *"savaş"*ılıyor Verem *"savaş"* dernekleri ardından sıtma *"savaş"* dernekleri kuruluyor. Eski çağlardan bu yana varlığını sürdüren sıtma, kapitalizmin yarattığı yoksulluk sonucu egemenliğini ilan eden verem, cüzzam ve trahomla birlikte benzer *"savaş"* dernekleri ile mücadelede taraf haline gelebiliyor. Bu mücadeleyi kimin kazandığını -en azından ülkemiz için- söylemek çok zor, ancak tıp kendisine savaşacak yeni hastalıklar buluyor: *AIDS*

Ancak bugün terminolojik metafor en çok kanserle bağlantılı olarak kullanılıyor.

Kısaca bu metafor dünyasına, bir metin düzenleme düşüncesiyle girmeye çalışalım: Kanser'le *"savaş"* dernekleri ve tüm tıp çevreleri vücudu saran bu sinsi "düşman'la savaşlarını her geçen gün yenilenen *"strateji"* ve silahlarla sürdürüyor ve tedavi protokolleri verilerin değerlendirilmesine göre değişebiliyor. Örneğin *"lokal olarak çevreyi 'istila'"* eden ve lenf damarları yolu ile kan dolaşımı yolu ile ve peritonu serbestçe geçmek suretiyle *"metastaz"* yapan mide kanserinin tedavi protokolünde radyoaktif *"bombardıman"* tartışmalı bir konu olabilmektedir.[6] Diğer taraftan geliştirilen yeni tedavi "taktik"lerinde, vücudun kendi *"savunma"* sistemini harekete geçirebilmek ana amacı oluşturmaktadır. Yeni tedavi yöntemlerinin geçersizliğinde hiç kuşkusuz klasik tedavi yöntemlerine başvurulacaktır. Ancak, örneğin "mide kanserlerinde şifa hiçbir zaman sözkonusu değildir. Ameliyat ne tür 'radikal' yapılırsa yapılsın, hastalar daima hemen salâh ile taburcu edilirler."[7] Tedavinin başarısında tıbba önemli *"mevziler"* kazandıran bir diğer alanı da kimya oluşturur. Kimyasal "ajan"larla tedavide amaç, hastanın sağlıklı organlarını da *"risk"* altında tutarak kanserli dokuyu *"imha"* etmektir. Kemoterapide kullanılan birçok ilaçla kimsayal silahlar arasındaki ilişkinin oldukça yakın olduğunu bir not olarak belirtmekte yarar var. •

Yazıyı, Sontag'ın kısa ve klasikleşmiş çalışmasından bir kesit ile

sonlayalım: *"Kanserin tanımına ve tedavisine yapışıp kalmış bu kadar bol askerî abartma olduğu müddetçe bu hastalık barışseverler için özellikle elverişsiz bir metafor olacaktır."*[8]

KAYNAKLAR

1) Victor Robinson: *The Story of Medicine*, The New Home Library, New York 1943, pp. 233-4.
2) John .L. Dusseau: *The Plague: On The Evil and Ont The Just, On The Unjust*, Perpectives in Biology and Medicine, 1 - Autumn, 1982.
3) Fernand Braudel: *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVII. Yüzyıllar* Çev: M. Ali Kılıçbay, Gece Yn. 1. baskı 1993, s. 64.
4) P. Walker-A. Davies: *"Doomsday", Chimera of Reality*, South Africa Medical Journal, 1991. Vol 79, pp. 121-122.
5) Panzehir, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, haz: Pars Tuğlacı, Pars Yn. 1972, Cilt V, s. 2271.
6) Harrison: *İç Hastalıklarında Temel Bilgiler*, Çev: N. K. Menteş, Menteş Yn. 3. cilt, s. 1883,1979.
7) Dikmen Arıbal: *Cerrahi Ders Kitabı*, AÜ. Tıp Fak. Yn., 1981, s. 391.
8) Susan Sontag: *Bir Metafor Olarak Hastalık*, Çev: İsmail Murat, BFS Yn., 1. baskı, 1988, s. 89.

* Bu paragrafta tırnak içinde kullandığımız tüm kelimeler askeri-siyasi kökenlidir. Metastaz ise, yunanca "yer değiştirme" anlamına gelip, bugün siyasi literatürde sıkça yer almaya başlamıştır.

Sorun Yayınları

Bilimsel İnceleme - Araştırma Dizisi (Tercüme):

– KARL MARX - BİYOGRAFİ **2. Baskı** 5.300.000
Bilimler Akademisi
608 s. B.Boy - Kuşe Resimli - Bez Ciltli (Şömiz)

– FRİEDRİCH ENGELS - BİYOGRAFİ 4.200.000
Bilimler Akademisi
472 s. B.Boy - Kuşe Resimli - Bez Ciltli (Şömiz)

– V.İ. LENİN - BİYOGRAFİ
Bilimler Akademisi (Baskıda) –

– MARKSİST-LENİNİST PARTİNİN
TEMEL EĞİTİM DERSLERİ - *Engels Enstitüsü* 3.400.000
B.Boy Renkli Grafik-Resimli 488 s. **2. Baskı**

– SENDİKALAR ÜZERİNE 2.800.000
V. İ. Lenin 512 s.

– BİRİNCİ ENTERNASYONAL 1.400.000
Jacques Duclos 264 s. **2.Baskı**

– MARX'IN SOSYOLOJİSİ 950.000
Henri Lefebvre 176 s. **3. Baskı**

– KADIN VE MARKSİZM 1.200.000
K. Marx-F. Engels-V.İ. Lenin 224 s. **7. Baskı**

– ERİCH FROMM'UN VE YENİ
FREUDÇULUĞUN ELEŞTİRİSİ 750.000
V.İ.Dobrenkov 134 s. **2. Baskı**

– EMPERYALİZMİN FELSEFESİ
PRAGMATİZM / Harry K. Wells 256 s. 1.400.000

– Ailede ve Okulda ÇOCUK EĞİTİMİ 700.000
Anton S. Makarenko 128 s. **3. Baskı**

– ANA-BABALARIN KİTABI 1.700.000
Anton S. Makarenko 320 s. **3. Baskı**

– MAKARENKO-Eğitbilimsel Görüşleri- 800.000
Yaşam Öyküsü- Anı ve Notları 144 s.

– EĞİTİM ÜZERİNE 1.100.000
V.Suhomlinski 208 s. **2. Baskı**

– LENİN VE EĞİTİM / *Fyodor Korolyov* 2.200.000
408 s. (Beraat Etti)

– DEVRİMCİ EĞİTİM DEVRİMCİ AHLAK 1.250.000
M.İ. Kalinin 232 s. **3. Baskı**

– KALİNİN
Devrimci İşçi- Parti'nin Oğlu - İşçi Başkan 800.000
A. Dementyenev - A. Pyanov 152 s. **2.Baskı**

Dergi ve Ciltleri:

– SORUN BSD CİLTLERİ I-II-III (Her Cildi) 4.000.000
– SORUN BSD (Eski Sayıları) 700.000

Bilimsel İnceleme-Araştırma Dizisi (Telif):

– DORUK OPERASYONU / *Talat Turhan* 168 s. 900.000
– DEVLETİN DİN OPERASYONU
ÖTEKİ İSLÂM/*Orhan Gökdemir* 176 s. **2. Baskı** 950.000
– KAPİTALİZMİN DÜĞÜMLERİ 800.000
Coşkun Adalı 144 s.
– EMPERYALİZMİN ORTADOĞUYA
MÜDAHALESİ / *Coşkun Adalı* 192 s. 1.000.000
– SSCB'den BDT'ye NASIL VARILDI
Marksist Bir Tahlil İçin Saptamalar 900.000
İlker Aktükün 168 s.
– Arenada "Show"
MODERN SPORUN DÜNÜ VE BUGÜNÜ 800.000
Metin Kurt-Veysel Atayman-Turgay Kurultay
144 s.
– SİNOP'UN HANI 600.000
"SİNOP HAPİSHANESİNİN TARİHİ VE
EDEBİYATTAKİ YERİ". *Dr. Tolga Ersoy* 112 s.
– TÜRKİYE TIP TARİHİ İÇİN 700.000
MATERYALİST NOTLAR
Dr. Tolga Ersoy, 128 s. (*Toplatıldı*)
– ACİL HASTALARDA TEŞHİS 1.100.000
TEDAVİ UYGULAMASI REÇETE
Dr. Şükrü Güvenç, 192 s. 550.000
– İATOKRASİ TIP VE KÜLTÜR
Dr. Tolga Ersoy 96 s.

Sorun - Broşür Dizisi:

– 1.1995 MİLLETVEKİLİ "SEÇİM"LERİNDE –
MARKSİST SOLUN TAVRI
Sırrı Öztürk, 32 s. (Tükendi)
– 2."SEÇİM" HESAPLAŞMASININ –
MARKSİST YORUMU
Sırrı Öztürk, 32 s. (Tükendi)
– 3. What is This Party?
ODP vb. ÜZERİNE 400.000
Orhan Gökdemir - Sırrı Öztürk, 80 s. **2. Baskı**
– 4.GELENEKTEN GELECEĞE 400.000
15-16 HAZİRAN
Sırrı Öztürk, 80 s. (Beraat Etti)
– 5. DENEY VE BELGELER ARASINDA 700.000
MARKSİST SOLUN KRİZİ
Sırrı Öztürk, 128 s.
– 6. DURUM
KUŞATMA-SATAŞMA-ELEŞTİRİ ÜSTÜNE 600.000
POLEMİKLER
Ali Özdoğu-Sırrı Öztürk, 112 s. 600.000
– 7. HANGİ "HUKUK"?
Ali Özdoğu-Sırrı Öztürk, 112 s.
– 8. "İLERİCİ-GERİCİ" KAVGASINDA
HANGİ "RESTORASYON"? 400.000
HANGİ "KOMÜNİST PARTİ"?
Sırrı Öztürk, 80 s.
– 9. HANGİ "BİRLİK"? PARTİLEŞME
MÜCADELESİNİN NERESİNDEYİZ 550.000
KOMÜNİSTLERİN BİRLİĞİ
Sırrı Öztürk, 96 s.

Edebiyat - Sanat Dizisi:

– YOL'A DURDU ÖYKÜLER 400.000
Dr. Tolga Ersoy 80 s. Öykü

– DÖNENCE AĞITLARI 600.000
Dr. Tolga Ersoy 112 s. Öykü

– KURŞUNA DİZİLENLERDEN MEKTUPLAR 600.000
J. Duclos'un Önsözüyle 112 s. **2. Baskı**

– VARLIĞIMI SOSYALİZME BORÇLUYUM 1.100.000
Abdullah Doğan 208 s. Anı

– BİTMEYEN GÖÇMENLİK...
BİR SİYASİNİN MÜLTECİLİK YILLARI 900.000
Abdullah Doğan 168 s. Anı

– SOLAN FOTOĞRAFLARDA BİTEN
VE BAŞLAYAN . 1.300.000
Temel Demirer 248 s. Deneme

– KİRLİ AŞK ŞİİRLERİ / *A. Kerem Çebi* 80 s. Şiir 400.000

– SEVGİ YİĞİTLEMESİ / *Zeki Öztürk* 80 s. Şiir 400.000

– UMUDUN FOTOĞRAFI/*Zeki Öztürk* 64 s. Şiir 350.000

– DOĞU GÜZELLEMELERİ -XALKİZ 400.000
İsmail Hardal 80 s. Şiir

– GECEDE YILDIZLAR ÇOĞALIYOR 350.000
İsmail Hardal 64 s. Şiir

– İNKÂRETMEDİM *A. İbrahim Önsoy* 80 s. Şiir 400.000

– TUTUŞMUŞ TOPRAK RENGİ 400.000
Sevencan Keserkaya 80 s. Şiir

– YAKAMOZDAKİ LÂ SESİ/*Zeynel Can* 80 s. Şiir 400.000

– ÜÇ MAVİ ÇIĞLIK / *Kemal Kök* 64 s. Şiir 350.000

Dr. İlker Belek'in Kitapları:

– TOPLUMSAL BİLİNÇ 1.000.000
Evrimsel Bir Toplumsal
Hareket Düşüncesine Doğru 190 s.

– SOSYAL DEVLETİN KRİZİ VE SAĞLIĞIN
EKONOMİ POLİTİĞİ 208 s. 1.150.000

– SAĞLIKTA ÖZELLEŞTİRME 1.100.000
İlker Belek - Ata Soyer 200 s.

– "POSTKAPİTALİST" PARADİGMALAR 1.400.000
256 s.

– SINIF SAĞLIK EŞİTSİZLİK 950.000
176 s.

Sorun - Psikoloji Dizisi
Dr. Serol Teber'in Kitapları:

– TOPLAMA KAMPI SENDROMU 950.000
Ruhun Ölümü- 176 s. 400.000

– İŞKENCE SONRASI YAŞAM 80 s.

– DOĞANIN İNSANLAŞMASI 1.700.000
320 s. **3. Baskı**